

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ»

Ειδίκευση Νεοελληνικών Σπουδών

Δήμητρα Αντ. Γιαννικοπούλου

«Το Αττικόν Ημερολόγιον του Ειρηναίου Ασωπίου. Η πολιτισμική του ταυτότητα»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Στέση Αθήνη

Πάτρα,

Απρίλιος 2013

Στους γονείς μου, Αντώνη και Ρούλα

*«[...] ἡ εἰρωνεΐα, τὸ σκῶμμα, ἡ σάτυρα,
ἐνὶ λόγῳ τὸ γελοῖον εἶναι ὄπλον ἀκαταμάχητον,
πάσης ἐποχῆς, ἀθάνατον·
εἶναι ζῆφος φονεῶν ἐν τῇ μάχῃ
καὶ οὐδέποτε θραυόμενον.»*

Εἰρηναῖος Ἀσώπιος

(«Οἱ πρόδρομοι τοῦ Λουθήρου», Ἀττικόν Ἡμερολόγιον, 1887, σ. 181)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	6-7
-------------------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

A.1.1. Σύντομη επισκόπηση της πορείας εξέλιξης των ημερολογίων.....	8-10
A.1.2. Οι πρόδρομοι του <i>Αττικού Ημερολογίου</i>	10-16
A.2.Ο σύγχρονος περιοδικός τύπος	16-21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Το *Αττικόν Ημερολόγιον*

B.1. Η έκδοση και το πρόγραμμα του ημερολογίου	22-24
B.2. Ο εκδότης.....	25-26
B.3. Η διάταξη της ύλης, οι στήλες του περιοδικού, οι συνεργάτες, οι συνδρομητές.....	26-31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Τα λογοτεχνικά κείμενα

Γ.1. Ποίηση	
Γ.1.1. Πρωτότυπη.....	32-41
Γ.1.2. Μεταφρασμένη.....	41-45
Γ.2. Αφηγηματική πεζογραφία	
Γ.2.1. Πρωτότυπη.....	45-49
Γ.2.2. Μεταφρασμένη	49-54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Ποικίλα κείμενα

Δ.1. Αρχαιολογικά, επιστημονικά, ιστορικά και φιλολογικά άρθρα	
Δ.1.1. Πρωτότυπα.....	55-64
Δ.1.2. Μεταφρασμένα.....	65
Δ.2. Η παρουσία της λαϊκής παράδοσης	65-68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: Τα κείμενα του Ειρηναίου Ασωπίου

E.1. «Επινομίδες» και ευθυμογραφικά κείμενα	69-79
E.2. Άλλα κείμενά του	79-84
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	85
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	86-96

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο μελέτης το *Αττικόν Ημερολόγιον* του Ειρηναίου Ασωπίου, το οποίο εκδόθηκε στην Αθήνα από το 1867-1869, 1871-1890 και 1896.¹ Στόχος είναι η ανάδειξη της πολιτισμικής του ταυτότητας και της συμβολής του στην εξέλιξη του ημερολογιακού είδους. Ευρετήρια της περιοδικής έκδοσης έχουν δημοσιευτεί από τον Ιωάννη Μπουγάτσο το 1978², τα οποία αξιοποιήθηκαν στη μελέτη. Προχώρησα πάντως και σε δική μου αυτογία.

Στο επίκεντρο της εργασίας τίθεται κατά κύριο λόγο το περιεχόμενο και ο χαρακτήρας της ύλης που δημοσιεύεται· επιλέγονται και παρουσιάζονται ορισμένες δημοσιεύσεις, που κατά τη γνώμη μου συνιστούν δείκτες του ενδιαφέροντος και του θεματικού προσανατολισμού του περιοδικού. Για το λόγο αυτό το *Αττικόν Ημερολόγιον* θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο εκπόνησης μιας επιπλέον εργασίας που θα πραγματευόταν διεξοδικότερα και συστηματικότερα το έντυπο στο σύνολό του.

Ως προς τη διάταξη της ύλης, η εργασία είναι διαρθρωμένη σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια σύντομη επισκόπηση στην εξελικτική πορεία του είδους των ημερολογίων, από τα πρώτα δείγματα κατά το 12^ο αιώνα έως τις πρόδρομες μορφές του *Αττικού Ημερολογίου*, καταλήγοντας στα μακροβιότερα έντυπα που κυκλοφόρησαν την περίοδο έκδοσής του. Παρουσιάζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συγκροτούν την ειδολογική ταυτότητα του ημερολογιακού είδους, έτσι όπως διαφοροποιήθηκε και εξελίχθηκε με το πέρασμα των χρόνων. Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στον εκδότη, το πρόγραμμα και την έκδοση του ημερολογίου, τους συνεργάτες και τους συνδρομητές. Επίσης, περιγράφονται η διάρθρωση της ύλης και οι βασικές στήλες του. Στο τρίτο κεφάλαιο μελετάται η λογοτεχνική ύλη που δημοσιεύεται, τόσο ποιήματα (πρωτότυπα και μεταφρασμένα) όσο και μεταφράσεις πεζών αφηγηματικών κειμένων. Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στο υπόλοιπο μέρος της ύλης, εστιάζοντας σε αντιπροσωπευτικά κείμενα (άρθρα, μελέτες, πραγματείες, διατριβές) αντλούμενα από τις καθιερωμένες στήλες και επιβεβαιώνοντας το εύρος της θεματικής τους. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο εξετάζονται δείγματα της δημοτικής παράδοσης προβάλλοντας το λαογραφικό ενδιαφέρον του ημερολογίου. Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο μελετώνται τα προσωπικά κείμενα του Ειρηναίου Ασωπίου και αναδεικνύεται το σατιρικό πνεύμα του.

¹ Στο τέλος των τόμων των ετών 1888, 1889 και 1890 του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύθηκαν συσταχωμένοι οι τρεις τόμοι του *Ημερολογίου των Κυριών*, οι οποίοι δε μελετώνται στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

² Ιωάννης Δ. Μπουγάτσος, *Το «Αττικόν Ημερολόγιον» του Ειρηναίου Κ. Ασωπίου*, Αθήνα, 1978.

Ως προς τη μεθοδολογία που ακολούθησα για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας αφετηρία μου στάθηκε το ευρετήριο του Ι. Μπουγάτσου, ως πρώτη επαφή μου με το *Αττικόν Ημερολόγιον*. Στη συνέχεια, αποδελτίωσα τους 25 τόμους του ημερολογίου, οι οποίοι διατίθενται σε ψηφιακή μορφή στην ιστοσελίδα των Δημόσιων βιβλιοθηκών.³ Προσπάθησα να εστιάσω σε θεματικές κατηγορίες που επαναλαμβάνονται και αποτελούν σταθερές επιλογές στις στήλες κάθε τόμου, όπως φιλολογία, ιστορία, επιστήμη και αρχαιολογία. Στη συνέχεια, επέλεξα να προσεγγίσω κάποιες κατά τη γνώμη μου αντιπροσωπευτικές από άποψη περιεχομένου δημοσιεύσεις, ώστε να αναδυθεί το ευρύ θεματικό πλαίσιο του εντύπου και να φωτιστεί καλύτερα η προσπάθειά μου να ταξινομήσω θεματικά τη δημοσιευμένη ύλη στις συγκεκριμένες θεματικές κατηγορίες στις οποίες κατέληξα. Για τις παραπομπές στις αντίστοιχες δημοσιεύσεις των τόμων του *Αττικού Ημερολογίου* χρησιμοποιώ τη συντομογραφία «ΑΗ».

Ευγνωμοσύνη χρωστώ στην επόπτρια καθηγήτριά μου κ. Στέση Αθήνη, η οποία με την πολύτιμη καθοδήγηση και ηθική στήριξή της συνέβαλε στην επιτυχή ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας. Επίσης, ευχαριστίες οφείλω στα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής μου, κ. Γεωργία Γκότση και κ. Κατερίνα Κωστίου, αλλά και στην κ. Άννα Κατσιγιάννη για την άψογη συνεργασία μας σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Τέλος, ευχαριστώ τους γονείς μου για την αμέριστη συμπαράστασή τους σε κάθε βήμα στη ζωή μου.

³ Βλ. <http://publiclibs.ypepth.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1>.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Α.1.1. Σύντομη επισκόπηση της πορείας εξέλιξης των ημερολογίων

Προτού περάσουμε στην προσέγγιση, μελέτη και συνολική θεώρηση της εξελικτικής πορείας και πολιτισμικής προσφοράς του *Αττικού Ημερολογίου*, κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία και τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας του ημερολογίου ως είδους. Τα ημερολόγια, έως την έκδοση του Ασωπίου, είχαν ήδη διαγράψει μια σημαντική τροχιά στο χώρο της έντυπης παραγωγής και αποτελούν ενδιαφέροντα μνημεία γραπτού λόγου, δεδομένου του πολυσύνθετου χαρακτήρα τους. Ωστόσο, όπως παρατηρεί η Κατερίνα Κωστίου, το πεδίο μελέτης τους στον ελληνικό χώρο, παραμένει ανεξερευνήτο, με εξαίρεση λιγοστές μελέτες.⁴

Αξιοσημείωτη είναι η ειδολογική εξέλιξη και διαφοροποίησή τους, καθότι διήνυσαν πολλά στάδια έως ότου καταλήξουν σε έντυπα ψυχαγωγικού, μορφωτικού και παιδευτικού τύπου, συμβάλλοντας στην πνευματική καλλιέργεια του αναγνωστικού κοινού.

Αναλυτικότερα, πριν την εφεύρεση της τυπογραφίας και συγκεκριμένα λίγο πριν το 12^ο αιώνα τοποθετούνται οι πρώτες μορφές των ημερολογίων.⁵ Επρόκειτο για ανάγλυφους πίνακες, ευρέως διαδεδομένους στους Έλληνες, στους Ρωμαίους, στους Αιγυπτίους, στους Πέρσες, στους Ινδούς και στους Κινέζους. Οι πίνακες αυτοί είχαν μια συγκεκριμένη διάταξη ύλης, η οποία επιμεριζόταν σε μηνολόγια, εορτολόγια και σε διάφορες πληροφορίες πρακτικού χαρακτήρα αναφορικά με επαγγελματικές ενασχολήσεις. Ως προς την ονομασία τους, ήταν γνωστοί ως ημερολόγια, παραπήγματα ή καλεντάρια.

Με το πέρασμα των χρόνων, από το 12^ο αιώνα και εξής, όταν η χρήση της τυπογραφίας ήταν πια γεγονός, οι πρόδρομες αυτές μορφές των ημερολογίων βελτιώθηκαν και εξελίχθηκαν, εγκαινιάζοντας μια νέα φάση στην ιστορία του είδους. Εδώ συναντάμε ολιγοσέλιδα φυλλάδια μικρού μεγέθους, την έκδοση των οποίων αναλάμβαναν μοναχοί, αστρονόμοι και ιατροί. Αυτά ονομάζονταν αλμανάκ (almanac, almanac, almanacco) ή καλεντάρια (calendar).⁶ Η ύλη τους ήταν σύνθετη και διευρυμένη.⁷ Ειδικότερα,

⁴Βλ. Κατερίνα Κωστίου, «Η καταγραφή του χρόνου ως άλλοθι: ημερολόγιο και λογοτεχνία», *Εκδοτικά προβλήματα και απορίες. Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Γ.Π. Σαββίδη (Αθήνα, 16-17 Ιουνίου 2000)*, Αθήνα, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, 2002, σ. 151.

⁵Βλ. Βέρα Παπαδάκη, *Τα θαυμαστά ημερολόγια και οι εκδότες τους*, Αθήνα, Συλλογές, 1998, σ. 11.

⁶Δύο χαρακτηριστικά τυπικά δείγματα ήταν το *Αλμανάκ* του John Somers (Οξφόρδη, 1380) και το *Αλμανάκ για το σωτήριο έτος 1639* (Κέμπριτζ Μασσαχουσέτης, 1639). Για μια σύντομη, αλλά κατατοπιστική προσέγγιση του είδους των ημερολογίων βλ. Μαρία Αντωνίου-Τίλιου, «Ημερολόγια», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 802-806.

περιλάμβαναν προφητείες για κοινωνικοπολιτικές αλλαγές ή φυσικά φαινόμενα (σεισμοί, ρήξεις κομητών, παλίρροιες), καιρικές προγνώσεις, αστρολογικές προβλέψεις (θέσεις και κινήσεις των πλανητών, φάσεις της σελήνης, εκλείψεις), πρακτικές τεχνικές και, γενικότερα, θέματα που έβρισκαν μεγάλη απήχηση στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Επίσης, το περιεχόμενο εμπλουτιζόταν με πληροφορίες για τα ωροσκόπια, με διάφορα ανέκδοτα, αλλά και με ιατρικές συμβουλές και κανόνες υγιεινής. Επομένως, τα φυλλάδια αυτά ήταν ευχάριστα αναγνώσματα πληροφοριακού χαρακτήρα, με άμεσο και προσιτό ύφος για όλες τις κοινωνικές ομάδες, χωρίς αποκλεισμούς και ομαδοποιήσεις.

Τα ημερολόγια αυτά άρχισαν σταδιακά να κυκλοφορούν παγκοσμίως στο αναγνωστικό κοινό σε ετήσια βάση.⁸ Το πρώτο ετήσιο καταγεγραμμένο ημερολόγιο εντοπίζεται στη Γαλλία του 16^{ου} αιώνα. Πρόκειται για το *Almanach pour l'année 1533* του François Rabelais. Σε αυτό προστίθενται τα δείγματα γραφής προφητικού χαρακτήρα του Michel de Nostredame, κοινώς Nostradamus, στα χρόνια της βασιλείας του Ερρίκου Β' (1519-1559). Η σύνθεση των αλμανάκ επεκτάθηκε στην Αγγλία, τη Ρωσία και τη Γερμανία, στην οποία απέκτησαν εξέχοντα παιδευτικό ρόλο λόγω της διδακτικής ύλης τους και δεδομένης της χρήσης τους ως σχολικά εγχειρίδια.⁹

Με την πάροδο των χρόνων στην ύλη των ημερολογίων προστέθηκαν δρομολόγια μεταφορικών μέσων, αφιερώματα σε εμποροπανηγύρεις και αυλικές εορτές, αλλά και δημοσιεύσεις καταλόγων με ονόματα ευγενών και μελών αυτοκρατορικών οίκων. Κατά συνέπεια, τα ημερολόγια άρχισαν να συνδέονται πιο στενά με την τρέχουσα κοινωνική και πολιτική ζωή και με όλες τις πτυχές του δημόσιου βίου και της επικαιρότητας. Επίσης, στις σελίδες τους δημοσιεύονταν εκλαϊκευμένα επιστημονικά άρθρα και απλουστευμένες ιστορικές μελέτες, διηγήματα, περιηγητικές εντυπώσεις, κείμενα λαογραφικού τύπου ή ευχάριστα αναγνώσματα, όπως αινίγματα, γρίφοι, παιγνίδια και ανέκδοτα. Τα αλμανάκ εγκατέλειπαν σταδιακά τον αποκλειστικά προγνωστικό και προφητικό χαρακτήρα και γίνονταν πρόδρομοι μιας επόμενης και σαφώς διαφοροποιημένης γενιάς ημερολογίων στην οποία, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, συγκαταλέγεται το *Αττικόν Ημερολόγιον*.

Η εξέλιξη των αλμανάκ από τη μορφή των λαϊκών και προφητικών εντύπων σε συνθετότερα εκδοτικά εγχειρήματα, προσανατολισμένα στη δημοσίευση αναγνωσμάτων

⁷ Βλ. Φίλιππος Η. Ηλιού, *Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία. Α. Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα του Έ. Legrand και του Η. Pernot (1515-1799)*, Αθήνα, Διογένης, 1973, σ. 209-210.

⁸ Για την πορεία του είδους των ημερολογίων στον ελληνικό χώρο βλ. το υποκεφάλαιο Α.1.2. της παρούσας εργασίας.

⁹ Βλ. Βέρα Παπαδάκη, *ό.π.*, σ. 12-13.

ποικίλης ύλης, έθετε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, μεταξύ άλλων, και την εξωτερική εμφάνιση και διακόσμησή τους. Αυτό σημαίνει ότι, παράλληλα με την επιμέλεια του υλικού, δινόταν έμφαση στην εικονογράφηση, η οποία περιλάμβανε χαλκογραφίες και ξυλογραφίες, προσδίδοντας σε αυτά χαρακτηριστικά πολυτελών καλλιτεχνικών λευκωμάτων.

A.1.2. Οι πρόδρομοι του Αττικού Ημερολογίου

Η ακμή του ημερολογίου ως μέρους της ελληνικής έντυπης εκδοτικής δραστηριότητας αξίζει να συνεξετασθεί με την ευρύτερη πρόοδο και εξέλιξη στο χώρο των ελληνικών εκδόσεων, από τα πρώιμα εκδοτικά εγχειρήματα του τελευταίου τετάρτου του 15^{ου} αιώνα και εξής.¹⁰

Οι πρώιμες εκδοτικές πρωτοβουλίες τοποθετούνται στο διάστημα 1533-1800, σε τυπογραφικά κέντρα του ελληνισμού της διασποράς (Βενετία, Βιέννη, Βούδα). Την περίοδο αυτή εκδίδονται ετησίως πρόδρομες μορφές ημερολογίων, γνωστές ως «ημερολόγια» ή «καλενδάρια».

Ειδικότερα, από όσα ημερολόγια εκδόθηκαν από το 1466 έως το 1800,¹¹ αναφέρονται τα *Ημερολόγια* των Α. Βόρτολι (Βενετία, 1755, 1768)¹², Γ. Βεντότη (Βιέννη, 1788, 1789¹³, 1791-1796) και των Μαρκιδών Πουλίου (Βιέννη, 1792).¹⁴

Παράλληλα, κατά την ίδια περίοδο (1533-1800), καταγράφονται εκδόσεις ημερολογίων με τον τίτλο *Καλενδάρια*.¹⁵ Το πρώτο, το *Καλενδάριον Γρηγοριανόν*, εκδόθηκε το 1583, στη Ρώμη, από το Φραγκίσκο Ζανέτο.¹⁶ Το επόμενο καλενδάριο τυπώθηκε το 1767, στο

¹⁰ Για την εξελικτική πορεία της ελληνικής βιβλιοπαραγωγής βλ. Αικατερίνη Κουμαριανού-Λουκία Δρούλια-Εντο Layton, *Το ελληνικό βιβλίο 1476-1830*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1986.

¹¹ Καταγράφονται στην *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466-1800). Αλφαβητική και χρονολογική ανακατάταξις* του Θωμά Ι. Παπαδόπουλου, στη *Bibliographie Hellénique* (1466-1790) του Émile Legrand και στην *Ελληνική βιβλιογραφία* (1790-1800) των Γεωργίου Γ. Λαδά και Αθανασίου Δ. Χατζηδήμου.

¹² Η μόνη γνωστή έκδοση είναι του 1768 με τίτλο *Ημερολόγιον Πρόχειρον του παρόντος έτους αφξη*. Βλ. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, t. Deuxième/XVIII, Paris, Société d' édition des belles lettres, 1928, αρ. 679, σ. 76-77.

¹³ Βλ. Émile Legrand, ό.π., αρ. 1234, σ. 497.

¹⁴ Βλ. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466-1800). Αλφαβητική και χρονολογική ανακατάταξις*, τ. Α', Αθήνα, Γραφείο δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1984, αρ. 2609-2618, σ. 195.

¹⁵ Βλ. ό.π., αρ. 2957-2962, σ. 219. Χρήσιμες είναι οι πληροφορίες για την ετυμολογία της λέξης «καλενδάριον», όπως καταγράφονται στον πρόλογο του τυπωμένου στη Βιέννη *Νέου Ημερολογίου του κοινού έτους 1821* του Ι. Δ. Δαβιδοβίκη: «Καλάνδαι ελέγετο παρά τοις παλαιοίς Ρωμαίοις η πρώτη ημέρα εκάστου μηνός. [...]Το Καλενδάριον ουν είναι ένας ακριβής κατάλογος περιέχων όλας τας ημέρας του χρόνου σημειωμένας με τα ονόματα των Αγίων, και διωρισμένας καθ' εβδομάδας και μήνας, τους κύκλους του ηλίου και της σελήνης, τας ινδικτιώνας, τας διαφόρους φάσεις της σελήνης, τας ισημερίας, και τα ηλιοστάσια, τας εκλείψεις, και έτερα χρήσιμα πράγματα». Βλ. Μάνος Χαριτάτος, «Τα ημερολόγια στα χρόνια 1800-1863 (με προσθήκες στην ελληνική βιβλιογραφία)», *Ο Ερασιστής*, τχ. 14 (1977), σ. 102.

¹⁶ Μεταφρασμένο από τη λατινική στην ελληνική από τον Ιωάννη Βαπτιστή το Γάβιο. Βλ. Φίλιππος Η. Ηλιού, ό.π., αρ. 17, σ. 64.

τυπογραφείο του Breitkopf, στη Λειψία.¹⁷ Το 1783 προστίθεται στα προηγούμενα δείγματα το Καλενδάρειο της Βαρσοβίας με τίτλο *Απόκρυφα πολιτικά και Καλενδάρειο του παρόντος έτους 1783. Ποίημα του Κυρίου Στεφάνου Γκοσάνου*.¹⁸ Ακολούθησαν τα *Καλενδάρια των αδελφών Πουλίου* (Βιέννη, 1795-1797).¹⁹ Επίσης, την περίοδο αυτή εκδόθηκαν ημερολόγια με τον τίτλο «μηνολόγια».²⁰

Η έκδοση των ημερολογίων συνεχίστηκε και κατά τα προεπαναστατικά χρόνια· από το 1800 έως τα χρόνια έκρηξης της ελληνικής Επανάστασης εκδόθηκαν στη Βενετία *Μηνολόγια* από τον Ν. Γλυκή²¹. Καταγράφονται οι εκδόσεις των ετών 1803, 1805, 1812, 1814, 1816-1818.²² Ο Ν. Γλυκής συνέχισε την έκδοση των *Μηνολογίων* για τα έτη 1819²³, 1820²⁴, 1822-1830²⁵, ενώ για τα έτη 1831-1832²⁶ κυκλοφόρησαν με τον τίτλο *Ημερολόγια Πρόχειρα*. Παράλληλα, στο ίδιο εκδοτικό κέντρο, τη Βενετία, εκδόθηκαν *Μηνολόγια* και στο τυπογραφείο Θεοδοσίου²⁷. καταγράφονται οι εκδόσεις των ετών 1801²⁸, 1802²⁹, 1808³⁰, 1809³¹ και 1815³². Επίσης, στην Κωνσταντινούπολη εκδόθηκε το 1801 το *Μηνολόγιον Πρόχειρον*³³ και στη Βιέννη το *Ημερολόγιον του Γεωργίου Ρουσιάδη* (1819³⁴) και το *Νέον Ημερολόγιον του κοινού έτους 1821 προς ωφέλειαν και τέρψιν των αναγνωσκόντων*

¹⁷ Μεταφρασμένο από τα ουγγρικά στα ελληνικά. Βλ. Émile Legrand, ό.π., αρ. 655, σ. 59.

¹⁸ Βλ. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, ό.π., αρ. 2478, σ. 186. Επίσης, βλ. Émile Legrand, ό.π., αρ. 1091, σ. 396.

¹⁹ Βλ. Φίλιππος Η. Ηλιού, ό.π., αρ. 204, σ. 252.

²⁰ Εκδόθηκαν το διάστημα 1533-1800, κυρίως σε τυπογραφεία της Βενετίας. Βλ. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, ό.π., αρ. 3843-4235, σ. 286-314 και αρ. 4261-4266, σ. 316. Επίσης, το 1798-1799 κυκλοφόρησε *Το επαναστατικό Μηνολόγιο της Κέρκυρας*. Βλ. Ντίνος Κονόμος, «Επτανησιακός Τύπος 1798-1864», *Επτανησιακά Φύλλα*, τ. 5 (1964), σ. 24-25.

²¹ Ο εκδοτικός οίκος των Γλυκίδων, στη Βενετία, ο οποίος κληροδοτούνταν από γενιά σε γενιά, υπήρξε από τους μακροβιότερους στην ιστορία των εκδόσεων· λειτούργησε από το 1667 έως το 1854. Βλ. Γιώργος Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκίδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Μπούρας, 1987.

²² Βλ. τα αντίστοιχα λήμματα στον τόμο Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, τ. Α' (1801-1818), Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1997, αρ. 1803.54, σ. 77, αρ. 1805.68, σ. 148-149, αρ. 1812.53, σ. 339-340, αρ. 1814.52, σ. 401, αρ. 1816.63, σ. 468, αρ. 1817.69, σ. 504-505 και αρ. 1818.54, σ. 554.

²³ Βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, τ. Β' (1819-1832), (επιμ.) Πόπη Πολέμη, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 2011, αρ. 1819.85, σ. 36.

²⁴ Βλ. ό.π., αρ. 1820.83, σ. 93.

²⁵ Βλ. ό.π., αρ. 1822.14, σ. 152, αρ. 1823.24, σ. 168, αρ. 1824.38, σ. 191, αρ. 1825.43, σ. 223, αρ. 1826.34, σ. 254, αρ. 1827.58, σ. 289, αρ. 1828.53, σ. 332-333, αρ. 1829.57, σ. 378 και αρ. 1830.81, σ. 430 αντίστοιχα.

²⁶ Βλ. ό.π., αρ. 1831.58, σ. 482 και αρ. 1832.66, σ. 544 αντίστοιχα.

²⁷ Βλ. Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, *Το Βενετικόν Τυπογραφείον του Δημητρίου και του Πάνου Θεοδοσίου 1755-1824*, Αθήνα, χ.ε., 1969. Επίσης, βλ. Ιωάννης Γ. Γρηγοριάδης-Αικατερίνη Χάλκου, «Θεοδοσίου, Δημήτριος και Θεοδοσίου, Πάνος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 843-844.

²⁸ Βλ. Φίλιππος Ηλιού, ό.π., τ. Α', αρ. 1801.35, σ. 17.

²⁹ Βλ. ό.π., αρ. 1802.43, σ. 44.

³⁰ Βλ. ό.π., αρ. 1808.26, σ. 239.

³¹ Βλ. ό.π., αρ. 1809.33, σ. 259.

³² Βλ. ό.π., αρ. 1815.65, σ. 431. Στο λήμμα σημειώνεται ότι οι εκδόσεις αυτές, δηλ. των ετών 1801, 1802, 1808, 1809 και 1815, αποτελούν πολύ μικρό δείγμα σε σχέση με εκείνες που πρέπει να κυκλοφόρησαν, με μεγαλύτερη συχνότητα, στη διάρκεια των 65 ετών λειτουργίας του τυπογραφείου.

³³ Βλ. ό.π., αρ. 1801.34, σ. 17.

³⁴ Βλ. Φίλιππος Ηλιού, ό.π., τ. Β', αρ. 1819.68, σ. 26.

σχεδιασθέν και τυπωθέν³⁵ του Ι. Δ. Δαβιδοβίκη. Στην Κέρκυρα τυπώθηκαν γαλλόγλωσσα *Almanach* (1811, 1812).³⁶

Την περίοδο των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων (1822-1835) εξακολουθούν να τυπώνονται ημερολόγια ή μηνολόγια με εκδοτικό κέντρο κυρίως τη Βενετία.³⁷ Άλλα τυπογραφικά κέντρα ήταν το Βουκουρέστι, η Σμύρνη, το Παρίσι και η Κωνσταντινούπολη. Στην Κέρκυρα τυπώθηκαν τα ιταλόγλωσσα *Almanacco degli Stati Uniti delle Isole Jonie per l'anno* (1827-1828)³⁸ και *Almanacco per l'anno 1831*³⁹ του Ναννούτσι.

Στα ελληνικά τυπογραφεία τα ημερολόγια έγιναν γνωστά όχι ως αλμανάκ, αλλά ως «ημερολόγια», «μηνολόγια», «σεληνοδρόμια», «καλενδάρια», «αλμανάχια», «εφετηρίδες» και «καζαμίες». ⁴⁰ Το πρώτο γνωστό ημερολόγιο που τυπώθηκε στο ελλαδικό κράτος είναι το *Μηνολόγιον Πρόχειρον του Έτους Χιλιοστού Οκτακοσιοστού Εικοστού Ογδόου* της Αίγινας (1828).⁴¹ Ακολούθησε το *Ημερολόγιον ήτοι καλανδάριον, περιέχον το αιώνιον Πασχάλιον με τα επόμενα αυτού, το εορτολόγιον και σεληνοδρόμιον* (1835) του Δ. Μπίστη.⁴²

Τα πρώτα δείγματα των ημερολογίων των μετεπαναστατικών χρόνων είχαν ως πρότυπο τις πρώιμες μορφές του είδους, τα αλμανάκ ή καλεντάρια, και εκδίδονταν ετησίως. Η διάταξη και το περιεχόμενο της ύλης παρουσίαζαν σαφείς αναλογίες με τους προδρόμους τους, μένοντας πιστά στον προγνωστικό και προφητικό χαρακτήρα. Οι σταθερές στήλες τους ήταν το μηνολόγιο και εορτολόγιο, το σεληνοδρόμιο, οι αστρολογικές παρατηρήσεις, οι

³⁵ Βλ. ό.π., αρ. 1821.31, σ. 136.

³⁶ Βλ. É. Legrand-H. Pernot, *Bibliographie Ionienne*, Α', Paris, E. Leroux, 1910, αρ. 819, σ. 231 και αρ. 835, σ. 234.

³⁷ Εκδόθηκαν από το Ν. Γλυκή για τα έτη 1824, 1826, 1829-1832, 1834-1835. Επίσης, τυπώθηκαν τα *Ημερολόγια* και *Σεληνοδρόμια* του Ανδρέολα (1833-1835). Βλ. Μάνος Χαριτάτος, ό.π., σ. 95.

³⁸ Βλ. Φύλιππος Ηλιού, ό.π., αρ. 1827.4, σ. 268 και αρ. 1828.4, σ. 312 αντίστοιχα.

³⁹ Βλ. ό.π., αρ. 1831.6, σ. 460-461.

⁴⁰ Βλ. Κατερίνα Κωστήου, ό.π., σ. 151.

⁴¹ Βλ. Φύλιππος Ηλιού, ό.π., αρ. 1828.54, σ. 333.

⁴² Βλ. ό.π., αρ. 2495, σ. 366-367. Εκδόθηκε στην Αθήνα από το τυπογραφείο των αδελφών Α. και Ν. Αγγελίδων. Είχε έκταση 87 σελίδων και η διάταξη της ύλης ακολουθούσε το πρότυπο ενός κοινού καζαμιά: κύκλοι ηλίου, μηνολόγιο, εορτολόγιο, σεληνοδρόμιο, ετήσιες προγνώσεις. Χαρακτηριστικός είναι ο πρόλογος, στον οποίο ο εκδότης Δ. Μπίστης απευθυνόμενος στους αναγνώστες, επιβεβαιώνει την εγχώρια πνευματική καθυστέρηση λόγω της μη διάδοσης της τυπογραφίας και παρουσιάζει το εκδοτικό του εγχείρημα ως εφελτήριο της διανοητικής προόδου και μέσο συμπόρευσης με τα διεθνή εκδοτικά δρώμενα: «Προσφέρω προς τους φίλους ομογενείς μου το παρόν παντοτινόν Πασχάλιον με όλα τα επόμενα αυτού, εξερχόμενον ήδη εν τη αναστάσει Ελλάδι νεογνού Τυπογραφίας. Πολλούς χρόνους έπασχον οι Έλληνες έλλειψιν Πασχαλιών και Ημερολογίων, περιμένοντες πότε να έλθωσιν ολίγα τινά συνταττόμενα, και εκτυπούμενα έξω της Ελλάδος. [...] Αναγνώσται! το παρόν, όσον μικρόν και αν ήναι, συμβάλλει και αυτό προς οδηγίαν εις τας αναγκαίας γνώσεις, περί των οποίων πραγματεύεται». Βλ. Δ. Μπίστης, *Ημερολόγιον ήτοι καλανδάριον, περιέχον το αιώνιον Πασχάλιον με τα επόμενα αυτού, το εορτολόγιον και σεληνοδρόμιον*, Αθήνα, 1835, σ. γ'-δ'.

προβλέψεις και οι καιρικές προγνώσεις του έτους.⁴³ Μεταξύ άλλων, το 1837, εκδόθηκε στην Αθήνα από τον ιατρό Α.Ι. Κλάδο η *Εφημερίς του Βασιλείου της Ελλάδος δια το έτος 1837*. Το 1859 ένας ακόμα κρίκος προστίθεται στην αλυσίδα των ημερολογίων· ο λόγος για *Του διασήμου αστρονόμου Καζαμιά Ημερολόγιον προγνωστικόν περιέχον γενικήν έποψιν του έτους 1859*, το οποίο εκδόθηκε από τον Σ. Γκαρμπολά⁴⁴. Η ύλη τους κινείται σε κοινούς άξονες και κατανέμεται σε συγκεκριμένες επαναλαμβανόμενες ενότητες, μεταξύ των οποίων, όπως προαναφέρθηκε, κατατάσσονται τα μηνολόγια, τα εορτολόγια, τα σεληνοδρόμια, τα Πασχάλια και πάσης φύσεως προγνώσεις.

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους ο ελληνικός τύπος διευρύνθηκε με νέες περιοδικές εκδόσεις στην πρωτεύουσα, στην ελληνική περιφέρεια, αλλά και στα εξωελλαδικά κέντρα.⁴⁵

Στο ευρύτερο πλαίσιο πνευματικής ζύμωσης και σε συνδυασμό με την έκδοση και την κυκλοφορία των περιοδικών, το είδος των ημερολογίων διευρύνεται και εξελίσσεται με ταχείς ρυθμούς. Έως το 1863 καταγράφονται 49 εκδόσεις ημερολογίων σε εξωελλαδικά τυπογραφικά κέντρα και 57 εκδόσεις στην ελληνική επικράτεια.⁴⁶

Από τις πρόδρομες μορφές των ημερολογίων των μετεπαναστατικών χρόνων η *Εφημερίς του Βασιλείου της Ελλάδος δια το έτος 1837* διέθετε θεματική ποικιλία, ενσωματώνοντας στις σελίδες της ποικίλα πληροφοριακά στοιχεία αναφορικά με τις βασικές πτυχές και λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού, υπερβαίνοντας, με τον τρόπο αυτό, τον αμιγή χαρακτήρα των καζαμιών. Ειδικότερα, παρουσίαζε διαφοροποιήσεις από την καθιερωμένη διάταξη των προγενέστερων καζαμιών. Εκτός από την καταχώρηση του μηνολογίου-εορτολογίου στην αρχή κάθε τόμου, προστέθηκε νέο υλικό, όπως στατιστικοί πίνακες με αριθμητικά δεδομένα σχετικά με τον πληθυσμό, τη στρατιωτική και ναυτική δύναμη των χωρών της Ευρώπης και της Αμερικής, τις επικράτειες της Αμερικής και τις ευρωπαϊκές αποικίες, γενεαλογίες αυτοκρατορικών οίκων, κατάλογοι ονομάτων πατριαρχών,

⁴³ «Το Προγνωστικό και Τα σημεία του Ζωδιακού είναι βασικό μέρος της ύλης μαζί με τα Πασχάλιον, Εορτολόγιον, Νέον Φεγγάριον, Κανόνιον των μηνών και ημερών, μήνες Ελλήνων, Πανηγύρια, καθώς και άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος ή εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα». Βλ. Κατερίνα Κωστήου, ό.π., σ. 151.

⁴⁴ Το τυπογραφείο του Κωνσταντίνου Γκαρμπολά, ο οποίος διέθετε εμπειρία στο χώρο της εκδοτικής δραστηριότητας, την οποία είχε αποκτήσει στη Βιέννη, λειτούργησε από το 1838 έως το 1841. Σε αυτό εκδόθηκαν, εκτός από τις δικές του εκδόσεις, βιβλία ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα, αλλά τυπωμένα στην Ευρώπη. Βλ. Κώστας Χατζιώτης- Λαμπρινή Κουζέλη, «Εκδοτικοί οίκοι», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 595.

⁴⁵ Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα, 1991, σ. 53-87.

⁴⁶ Βλ. Μάνος Χαριτάτος, ό.π., σ. 96-100.

πρέσβων, προξένων των ξένων δυνάμεων στην Ελλάδα, μελών της Ιεράς Συνόδου, κρατικών υπαλλήλων, βασιλικά διατάγματα, πίνακες με τα δημοτικά διαμερίσματα στα οποία είχε διαιρεθεί η ελληνική επικράτεια κ.ά. Εδώ διακρίνεται μια τάση διαφοροποίησης από την παραδοσιακή μορφή των ημερολογίων, δεδομένης της προσπάθειας για την επίτευξη πιο διευρυμένου και κοινωνικά προσανατολισμένου ύφους.⁴⁷

Τα μεταγενέστερα δείγματα ημερολογίων που εκδόθηκαν στον ελληνικό χώρο μετά το 1860, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται το *Αττικόν Ημερολόγιον*, εγκαινιάζουν μια νέα φάση της εξελικτικής πορείας και διαδρομής του είδους. Σταδιακά αποστασιοποιούνται από το προφητικό κλίμα των προηγούμενων και επιδιώκουν στροφή στο αίτημα της εποχής περί τερπνότητας, ωφελιμότητας και πνευματικής αναμόρφωσης. Όπως χαρακτηριστικά διατυπώνει η Κατερίνα Κωστίου:

Το λογοτεχνικό ημερολόγιο [...] μέσα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, εξελίσσεται σε βασικό βήμα για τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής, ένα όργανο μέσω του οποίου μπορούν να υπηρετούν την τέχνη.⁴⁸

Πρόδρομος μπορεί να θεωρηθεί το *Εθνικόν Ημερολόγιον* του Μαρίνου Παπαδόπουλου-Βρετού⁴⁹, το οποίο εκδόθηκε από το 1861 έως το 1871 στο Παρίσι με κέντρα διάθεσης τη Λειψία και την Αθήνα.⁵⁰ Τα υψηλά ποσοστά ζήτησης και η μεγάλη απήχηση στο αναγνωστικό κοινό επιβεβαιώνονται από τον ευρύ κατάλογο συνδρομητών, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε κέντρα του εξωτερικού όπως τη Βιέννη, το Λίβερπουλ, το Λονδίνο, τη Μαγκεστρία, τη Μασσαλία και την Τεργέστη.

Στην αρχή κάθε τόμου μένει πιστό στη διάταξη της ύλης των προγενέστερων ημερολογίων, -δηλαδή παρατίθενται μηνολόγιο, εορτολόγιο, Πασχάλιο, σεληνοδρόμιο και γενεαλογίες ηγεμονικών οίκων-, όμως στο υπόλοιπο μέρος διαφοροποιείται σημαντικά. Και εδώ, όπως και στην *Εφημερίδα του Βασιλείου της Ελλάδος δια το έτος 1837* του Α.Ι. Κλάδου, δημοσιεύονται στατιστικοί πίνακες με αριθμητικά δεδομένα, σχετικά με την εξέλιξη βασικών τομέων της κρατικής μηχανής, όπως του εμπορίου, της βιομηχανίας, της οικονομίας και της εκπαίδευσης. Προστίθενται πίνακες υπουργείων και πληροφοριακά σημειώματα για ποικίλες πτυχές του δημόσιου βίου. Η ύλη εμπλουτίζεται και διακρίνεται η στροφή του ενδιαφέροντος

⁴⁷ Βλ. Α.Ι. Κλάδος, *Εφημερίς του Βασιλείου της Ελλάδος δια το έτος 1837*, Αθήνα, 1837.

⁴⁸ Βλ. Κατερίνα Κωστίου, *ό.π.*, σ. 153.

⁴⁹ Βλ. Λάμπρος Βαρελάς, «Βρετός, Μαρίνος Παπαδόπουλος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, *ό.π.*, σ. 332-333.

⁵⁰ Για μια σύντομη αλλά κατατοπιστική παρουσίαση του *Εθνικού Ημερολογίου* βλ. Βέρα Παπαδάκη, *ό.π.*, σ. 23-35. Τόμοι του ημερολογίου διατίθενται σε ψηφιοποιημένη μορφή στον ιστότοπο <http://xantho.lis.upatras.gr/pleias/index.php/vretou>.

στην πολιτιστική ζωή. Οι στόχοι του προσανατολίζονται στο συνδυασμό του τερπνού και του ωφέλιμου και στην επίτευξη της πνευματικής αναγέννησης. Στο επίκεντρο τίθεται ο φωτισμός του αναγνωστικού κοινού. Σε κάθε τόμο καταχωρούνται ποικίλα αναγνώσματα, όπως επιστημονικά και αρχαιολογικά άρθρα, ανέκδοτες πραγματείες αναφορικά με την ιστορία των επιστημών και την ανάπτυξη των γραμμάτων, ιστορικές μελέτες, βιογραφίες, ταξιδιωτικές εντυπώσεις και περιηγήσεις.⁵¹

Αξιοσημείωτο είναι το φιλολογικό ενδιαφέρον του ημερολογίου: δημοσιεύονται ποιήματα, πρωτότυπα και μεταφρασμένα, αλλά και άρθρα. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί η δημοσίευση στον πρώτο τόμο μιας ανέκδοτης διατριβής του Φίλιππου Ιωάννου σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα που εισάγει νέους προβληματισμούς και αποτελεί ερέθισμα για περαιτέρω έρευνα.⁵²

Ορισμένες από τις στήλες του θα καθιερωθούν αργότερα στο *Αττικόν Ημερολόγιον*, όπως «Ανέκδοτα», «Αρχαιολογικά», «Βιογραφικά», «Βιβλιοκρισίαι», «Εθιμα», «Ηθικά», «Εκκλησιαστικά», «Ιατρικά», «Φιλολογικά», «Ιστορικά», «Μυθιστορία», «Περιηγήσεις», «Ποιήσεις» και «Ποικίλα».⁵³ Πολλοί από τους συνεργάτες του προέρχονται από τον κύκλο σημαντικών λογίων και διανοουμένων, μεταξύ των οποίων καταγράφονται οι Στ. Κουμανούδης, Ι.Ρ. Νερούλος, Ν. Βάμβας, Ι. Βηλαράς, Α. Χριστόπουλος, Α. Βλάχος και Κ. Παπαρρηγόπουλος.⁵⁴

Επιπρόσθετα, το *Εθνικόν Ημερολόγιον* μπορεί να θεωρηθεί πολύτιμη πινακοθήκη. Η πρωτοπορία του έγκειται στο γεγονός ότι καθιερώνει, σε κάθε τόμο του, τη δημοσίευση εικονογραφιών σπουδαίων προσωπικοτήτων, είτε από το χώρο των γραμμάτων, των τεχνών, της ιστορίας και της πολιτικής ή εικονογραφιών ηγετικών προσώπων από αυτοκρατορικούς οίκους. Το καλλιτεχνικό ενδιαφέρον του εκδότη δεν είναι μονόπλευρο και δεν εξαντλείται μόνο στην εικονογράφηση, αλλά επιδιώκει και αποκτά διδακτική διάσταση. Στις τελευταίες σελίδες κάθε τόμου παρατίθενται βιογραφικές σημειώσεις που συνθέτουν μια ολοκληρωμένη εικόνα των προσώπων που εικονογραφούνται. Επίσης, κάθε τόμος περιέχει ένθετες χαλκογραφίες και λιθογραφίες, καθιστώντας το *Εθνικόν Ημερολόγιον* πολυτελές καλλιτεχνικό λεύκωμα.

⁵¹ Βλ. ό.π., σ. 26.

⁵² Βλ. Φίλιππος Ιωάννου, «Περί της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης», *Εθνικόν Ημερολόγιον*, Αθήνα, 1861, σ. 29-32.

⁵³ Βλ. Βέρα Παπαδάκη, ό.π., σ. 30-35.

⁵⁴ Βλ. ό.π., σ. 26.

Η εξέχουσα θέση του στο χώρο της έντυπης δραστηριότητας επιβεβαιώνεται από τις θετικές βιβλιοκρισίες από εφημερίδες και περιοδικά της εποχής, τόσο εγχώρια όσο και ευρωπαϊκά, τις οποίες ενσωμάτωνε στις σελίδες του. Η κριτική αποτίμηση του *Εθνικού Ημερολογίου* έγινε αντικείμενο ενδιαφέροντος από ελληνικά έντυπα, μεταξύ των οποίων ήταν η *Πανδώρα*, η *Ημέρα*, η *Αλήθεια*, η *Αρτεμις*, η *Ομόνοια*, αλλά και από ευρωπαϊκά όπως οι αγγλικές εφημερίδες *The Saturday Review* και *The Athenaeum*, οι γαλλικές *Le Journal des Débats* και *L'Opinion nationale* και η εφημερίδα του Βουκουρεστίου *Reforma*.⁵⁵

Α.2. Ο σύγχρονος περιοδικός τύπος

Στα χρόνια έκδοσης του *Αττικού Ημερολογίου* (1867-1869, 1871-1890, 1896) ο κύκλος των δειγμάτων του είδους των ημερολογίων συνεχώς διευρύνεται. Τα ημερολόγια κεντρίζουν το ενδιαφέρον πολλών εκδοτών και η παραγωγή τους αυξάνεται με αλματώδεις ρυθμούς, με αποκορύφωμα τον 20ό αιώνα. Μεταξύ των συγχρόνων του *Αττικού Ημερολογίου* δειγμάτων καταγράφονται τα *Ημερολόγιον Αθηναϊκόν* (1863), *Του διασήμου αστρονόμου Καζαμία Ημερολόγιον 1865*, *Ημερολόγιον Οικογενειακόν* (1869-1872), *Καζαμίας* (1869-1873), *Αθηναϊκόν Ημερολόγιον* (1874-1875), *Αθηναϊκόν Ημερολόγιον* (1880-1888) κ.ά.⁵⁶

Από την πληθώρα του είδους, στο υποκεφάλαιο αυτό, καταγράφονται και σχολιάζονται σύντομα τα σύγχρονα του *Αττικού Ημερολογίου* και μακροβιότερα ημερολόγια. Στόχος είναι να αποτυπωθεί μια πανοραμική όψη και μια συνολική θέαση της πνευματικής κίνησης, των τάσεων και των θεματικών επιλογών της εποχής. Η προσέγγιση των ημερολογίων αυτών είναι σύντομη και αδρομερής και δεν προϋποθέτει εμβριθή μελέτη και έρευνα. Άλλωστε, αντικείμενο προσέγγισης και επεξεργασίας της παρούσας εργασίας είναι η θέση και η συμβολή του *Αττικού Ημερολογίου* στο χώρο των έντυπων εκδόσεων του είδους. Ωστόσο, η συνεξέταση ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών τους, όπως των θεματικών προτεραιοτήτων, της διάταξης της ύλης, αλλά και των συνεργατών τους, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως δείκτης του ευρύτερου ενδιαφέροντος της εποχής.

Από το σύνολο των ημερολογίων που εκδόθηκαν στα χρόνια κυκλοφορίας του *Αττικού Ημερολογίου* τα μακροβιότερα είναι η *Ποικίλη Στοά* του Ι.Α. Αρσένη και το *Εθνικόν Ημερολόγιον* του Κ.Φ. Σκόκου.

⁵⁵ Βλ. «Βιβλιοκρισία περί του *Εθνικού Ημερολογίου*», *Εθνικόν Ημερολόγιον*, 1866, σ. 406-419 και «Βιβλιοκρισία περί του *Εθνικού Ημερολογίου* του έτους 1866», *Εθνικόν Ημερολόγιον*, 1867, σ. 339-351.

⁵⁶ Για μια λεπτομερή παρουσίαση της εξελικτικής πορείας των ημερολογίων στην Ελλάδα, αλλά και για τα καταγεγραμμένα δείγματα του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα βλ. Μαρία Αντωνίου-Τύλιου, «Ημερολόγια», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 802-806.

Η *Ποικίλη Στοά*⁵⁷ εκδόθηκε από τον Ι.Α. Αρσένη⁵⁸ σε 16 ετήσιους τόμους, αρχής γενομένης από το 1881 έως το 1914.⁵⁹ Οι πρώτοι τόμοι του ημερολογίου κυκλοφόρησαν χωρίς διακοπή από το 1881 έως το 1887· οι επόμενοι τόμοι εκδόθηκαν τα έτη 1889, 1891, 1894-1896, 1898, 1899, 1912 και ο τελευταίος το 1914. Στους τέσσερις πρώτους τόμους είχε υπότιτλο «Ετήσιον Ημερολόγιον»· στους τόμους των ετών 1885 έως 1893 ο υπότιτλος αλλάζει σε «Εθνικόν Ημερολόγιον» και από το 1894 και εξής σε «Εθνικόν Εικονογραφημένον Ημερολόγιον».

Στο εισαγωγικό σημείωμα του πρώτου τόμου, ο Αρσένης, απευθυνόμενος στο αναγνωστικό κοινό, εντάσσει το εκδοτικό του εγχείρημα στην ευρύτερη προσπάθεια ενίσχυσης του περιοδικού τύπου, στοχεύοντας συγχρόνως στην πνευματική καλλιέργεια των αναγνωστών.

Μηνιαία ή και κατά περιόδους μακροτέρας εκδιδόμενα φύλλα, συμπαρακολουθούντα την σύγχρονη φιλολογίαν και τας επιστήμας, συμπεριλαμβάνοντα και ερμηνεύοντα εν ολίγοις πάν ό,τι νέον και άξιον λόγου σχετιζόμενον με τα γράμματα και τας τέχνας, είναι τα μόνα δυνάμενα να μεταδώσωσιν, ευχερέστερον πολλάκις των πολυτόμων συγγραφών, στοιχειώδεις γνώσεις εις πάσαν τάξιν ανθρώπων και πάντα φιλαναγνώστην και, παρακηλούντα διά του ανθηρού ύφους και της ποικίλης ύλης, να διδάξωσιν αυτόν τα ύψιστα ενίοτε διδάγματα, τας υπάτας θεωρίας.⁶⁰

Οι προγραμματικοί στόχοι της *Ποικίλης Στοάς* είναι σαφώς προσανατολισμένοι στις εξελίξεις στο χώρο των γραμμάτων και των τεχνών και σε «παν ό,τι νέον και άξιον λόγου».⁶¹ Μέσω των προγραμματικών δηλώσεων του εκδότη αναδεικνύονται τα στοιχεία ταυτότητας του ημερολογίου· ακολουθώντας τα βήματα του πρόδρομου *Εθνικού Ημερολογίου*, είναι εμφανής ο νεωτεριστικός, αλλά συνάμα ωφελμιστικός και διδακτικός χαρακτήρας του. Οι σελίδες του λειτουργούν ως φορείς νέων ιδεών, περιέχοντας ένα ευρύ φάσμα ύλης,

⁵⁷ Μαρία Αντωνίου-Τίλιου, «*Ποικίλη Στοά*», ό.π., σ. 1832-1833.

⁵⁸ Δημοσιογράφος και λογοτέχνης. Από νεαρή ηλικία εντάχθηκε στους φιλολογικούς κύκλους της εποχής του και πήρε μέρος σε φιλολογικούς και καλλιτεχνικούς συλλόγους. Διηύθυνε τα περιοδικά *Καλαί Τέχναι* και *Μούσαι*. Από το 1881 έως το 1914 εξέδιδε την *Ποικίλη Στοά*, φιλολογική και καλλιτεχνική επετηρίδα. Βλ. Λ.Δ. Κλάδος, «Αρσένης, Ιωάννης Α.», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Ε', σ. 664.

⁵⁹ Για μια σύντομη παρουσίαση των προγραμματικών στόχων, των περιεχομένων και των συνεργατών του περιοδικού βλ. Βέρα Παπαδάκη, ό.π., σ. 53-63.

⁶⁰ Βλ. *Ποικίλη Στοά*, 1881, σ. 3.

⁶¹ Εμφανής είναι η αντιστοιχία με τις προγραμματικές δηλώσεις του περιοδικού *Χρυσάλλης* και το ανάλογο εισαγωγικό σημείωμα του Ειρηναίου Ασωπίου, απευθυνόμενο στους αναγνώστες, μέσω του οποίου αποτυπώνεται η νεωτεριστική διάθεση του εντύπου:

«Εις την *Χρυσάλλίδα* τέλος, θα περιέχεται το κάτι τι εκείνο το οποίον αισθανόμεθα άπαντες χωρίς να δυνάμεθα να το εκφράσωμεν, - ό,τι δηλαδή αναπνέομεν εις τον αέρα, - ό,τι μας προσβάλλει πανταχόθεν, - φήμαι τινές ασαφείς, - πόθοι, - άοριστοι τάσεις προς πάν ό,τι νέον· ενί λόγω το σύνολον εκείνο το οποίον δύναται να ονομάση τις βίον ή πνεύμα του ΙΘ' αιώνος». Βλ. Ειρηναίος Ασωπίος, «Πρόλογος», *Χρυσάλλης*, τχ. 1 (1 Ιανουαρίου 1863), σ. 3.

ανταποκρινόμενο στις ανάγκες του συνόλου του αναγνωστικού κοινού, χωρίς διακρίσεις και διαστρωματώσεις.

Η *Ποικίλη Στοά* εντάσσεται στη χορεία των νεότερων ημερολογίων, τα οποία αποβάλλοντας το αμιγές ημερολογιακό ύφος, υπηρετούν το συνδυασμό τερπνότητας και ωφελιμότητας της ύλης. Ο κοινωφελής χαρακτήρας της και η φιλόπονη προσπάθεια για τόνωση του πνευματικού βίου και για διανοητική αναμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας αντανακλώνται σε άλλο κείμενο του εκδότη, με τίτλο «Πνεύμα και ύλη»⁶², το οποίο προλογίζει τον τόμο του 1883. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα:

Τουναντίον, εις τας καθ' ημάς χρόνους, τα ημερολόγια είναι φιλολογικά κέντρα, πνευματικά στοαί και πανδαισίοι, ένθα συγκεντρούται και αμιλλάται λογάς όμιλος εκπαιδευτών και ευπτέρων διανοιών και όπου πας λόγιος, πας φιλομαθής και φιλόβιβλος υπό πάσας τάσεις και εκφράσεις του πνεύματος δύναται να εύρη και έχη διαρκείς ηδίστας ψυχικάς απολαύσεις και ανακουφίσεις και πολλά τα χρήσιμα και εν αυτώ τω κοινωνικό βίω. Έχουσι κάτι από όλα, ως μέλισσαι, όσον οίον τε φιλοκάλως, συλλέγοντα εν ταις σελίσιν αυτών το ηδύ και το ωφέλιμον. Τοιαύτα δε όντα, δύναται να συμβάλωσιν εξαιρέτως εις την ζωπύρησιν των γραμμάτων και του πνευματικού εν γένει βίου και τον αναμορφωτικόν της κοινωνίας σκοπόν.⁶³

Η *Ποικίλη Στοά* συνεργάστηκε με σημαντικές πνευματικές φυσιογνωμίες από το χώρο της λογιωσύνης, αλλά και με ηχηρά ονόματα της φιλολογικής και ποιητικής κίνησης της εποχής. Μεταξύ άλλων καταγράφονται οι Τ. Αμπελάς, Ειρ. Ασώπιος, Α. Βλάχος, Θ. Βελλιανίτης, Ν. Καζάζης, Αρ. Κουρτίδης, Α.Ρ. Ραγκαβής, Αικ. Ζάρκου, Καλλιρρόη Παρρέν, Ι. Καμπούρογλου, Αρ. Προβελέγγιος, Αχ. Παράσχος, Γ. Παράσχος, Ι. Πολέμης, Α. Λασκαράτος, Αντ. Μάτεσις και Ανδρ. Μαρτζώκης.⁶⁴ Άλλωστε ο εκδότης, στις προγραμματικές εξαγγελίες του αναφέρεται στα έργα «δεδοκιμασμένων συγγραφέων, των οποίων μόνα τα ονόματα δύναται να εμπνεύσωσι την εμπιστοσύνην», τα οποία κοσμούν τις στήλες του ημερολογίου.⁶⁵

Η *Ποικίλη Στοά* συμμετέχει ενεργά στις τρέχουσες φιλολογικές εξελίξεις, δημοσιεύοντας, εκτός από συνθέσεις αναφερόμενες στα θεατρικά και μουσικά δρώμενα και εκτός από απλουστευμένα επιστημονικά άρθρα, πληθώρα λογοτεχνικών κειμένων, τόσο

⁶² Βλ. *Ποικίλη Στοά*, 1883, σ. 3-22.

⁶³ Βλ. ό.π., σ. 20-21.

⁶⁴ Βλ. Μαρία Αντωνίου-Τύλιου, «*Ποικίλη Στοά*», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 1833.

⁶⁵ Βλ. *Ποικίλη Στοά*, ό.π.

ελληνικών όσο και μεταφρασμένων. Παράλληλα, εκτός από τη συνεργασία με δόκιμους και καταξιωμένους συγγραφείς και λογίους, γίνεται φυτώριο νέων λογοτεχνών.⁶⁶

Ειδικότερα, η διάταξη της ύλης και οι θεματικές επιλογές επιβεβαιώνουν το φιλολογικό ενδιαφέρον της. Από τον τόμο του 1882 έως τον τόμο του 1884 η ύλη ταξινομείται σε τρεις στήλες, την «Ποικίλη», στην οποία δημοσιεύονται εκλαϊκευμένες διατριβές, την «Ακαδημία», η οποία περιλαμβάνει «σοβαρά έργα» και στον «Παρνασσό», στον οποίο καταχωρούνται ποιήματα.⁶⁷ Στον τόμο του 1885 παρατηρείται διαφοροποίηση ως προς τη διάταξη της ύλης· με άλλα λόγια, καταργούνται οι στήλες και υπάρχει μία ευρεία θεματική ενότητα με τίτλο «Σύγχρονος φιλολογική και καλλιτεχνική στοά».

Το δεύτερο μακροβιότερο ημερολόγιο στα χρόνια έκδοσης του *Αττικού Ημερολογίου* είναι το *Εθνικόν Ημερολόγιον*⁶⁸ του Κ.Φ. Σκόκου⁶⁹, γνωστό και ως *Ημερολόγιον του Σκόκου*.⁷⁰ Κυκλοφόρησε για 33 συναπτά έτη, (1886-1918). Στους τόμους των ετών 1886 έως 1890 είχε τίτλο *Ετήσιον Ημερολόγιον* ενώ το 1891 μετατρέπεται σε *Εθνικόν Ημερολόγιον*. Ο υπότιτλος του «Χρονογραφικόν, φιλολογικόν, γελοιογραφικόν» επιμερίζεται στους τρεις αυτούς προσδιοριστικούς όρους, λειτουργώντας ως δείκτης του ύφους και των θεματικών προσανατολισμών του εντύπου. Στον τόμο του 1887 ο εκδότης συντάσσει ένα προλογικό σημείωμα, απευθυνόμενος στο αναγνωστικό κοινό του, στο οποίο διατυπώνει τις προγραμματικές αρχές του. Ο χρονογραφικός χαρακτήρας του συνδέεται με την πιστή απεικόνιση της πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας κάθε έτους:

Ενόμισα ότι ο σκοπός τοιούτου τινός ετησίου περιοδικού θα εξεπληρούτο πλειότερον, εάν κατωρθούτο [...] η ως ένεστι πιστοτέρα εξεικόνις της πολιτικής και κοινωνικής φυσιογνωμίας εκάστου έτους διά της σκιαγραφήσεως σκηνών, εντυπώσεων, εικόνων, τύπων, χαρακτήρων, ηθών, εθίμων, ψυχολογικών τάσεων, και ηθικών φαινομένων, ειλημμένων εκ του συγχρόνου βίου [...] δι' ων να υποσημαίνηται εν μικρογραφία η όλη εκάστου έτους κίνησις.⁷¹

⁶⁶ Μεταξύ άλλων δημοσιεύει τα πρωτόλεια του Παύλου Νιρβάνα και τα πρώτα διηγήματα και τις κριτικές μελέτες του Γρηγορίου Ξερόπουλου. Βλ. Βέρα Παπαδάκη, ό.π., σ. 54.

⁶⁷ Βλ. Ι.Α. Αρσένης, «Προανάκρουσμα», *Ποικίλη Στοά*, 1882, σ. 4.

⁶⁸ Βλ. Βέρα Παπαδάκη, ό.π., σ. 64-80.

⁶⁹ Λόγιος, δημοσιογράφος και σατιρικός ποιητής (1854-1929). Το σύνολο της παραγωγής του περιλαμβάνει χρονογραφήματα, ηθογραφίες, ευθυμογραφήματα, σάτιρες και επιγράμματα. Αρθρογραφούσε σε πολλά έντυπα της εποχής του με το ψευδώνυμο «Σατανάς». Παράλληλα, λαμπρή ήταν η πορεία του και στο χώρο της εκδοτικής δραστηριότητας, με αποκορύφωμα την έκδοση του *Εθνικού Ημερολογίου* του. Βλ. Βάλτερ Πούχγερ-Χριστίνα Λύσσαρη, «Σκόκος, Κωνσταντίνος Φ.», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 2032-2033.

⁷⁰ Βλ. Στέφανος Διαλησμάς, «Το "Ημερολόγιον Σκόκου" και τα πάθη των συνεργατών του», Γ.Κ. Καιροφύλα-Σ.Γ. Φιλιππότη, *Αθηναϊκό Ημερολόγιο 1997*, Εικονογραφημένο, έτος όγδοο, Αθήνα, Φιλιππότης, 1997, σ. 130-136.

⁷¹ Βλ. Κ.Φ. Σκόκος, «Ολίγα απαραίτητοι λέξεις», *Ετήσιον Ημερολόγιον· χρονογραφικόν, φιλολογικόν, γελοιογραφικόν*, 1887, σ. 5.

Ο εκδότης δηλώνει σαφέστατα την προτίμησή του στον ανεκμετάλλευτο ελληνικό φιλολογικό πλούτο, αποδοκιμάζοντας τη μίμηση ξένων ευρωπαϊκών γραμματειών, ιδίως της γαλλικής, γεγονός που χαρακτηρίζει «φιλολογική παθολογία» και «σύμπτωμα νοσογόνων ηθικών αιτιών, μηδαμώς αντιστοιχουσών προς τον καθ' ημάς κοινωνικών και ιστορικών βίον». Στις δηλώσεις του διαφαίνεται η φιλόπονη προσπάθεια διάσωσης της λαογραφικής κληρονομιάς και της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας.

Τα ήθη, τα έθιμα, η ιστορία, αι παραδόσεις, αι αστείρευτοι πηγαί της κλασικής αρχαιότητας, αι κατά τόπους παραλλαγαί των κοινωνικών και οικογενειακών έξεων, αυτό ακόμη το έδαφος, η γεωγραφική θέσις και το κλίμα και ο ουρανός της ημετέρας χώρας, αρκούσι να παράσχωσι πλούτον φιλολογικής εργασίας και ανεξάντλητον ταμείον δραματικών και ποιητικών εμπνεύσεων.⁷²

Παράλληλα, αποκλείει τη δημοσίευση θεμάτων επιστημονικού περιεχομένου, επιλέγοντας εκλαϊκευμένα και ευχάριστα κείμενα και μένοντας πιστός στο αίτημα του τερπνού και ωφέλιμου.

Επίσης απέφυγον και θέλω αποφύγει εν τω μέλλοντι το σκαιόν και σύνοφρον ύφος επιστημονικών ή οπωσδήποτε άλλως ειδικών μονογραφιών [...]. Διά τούτο ετηρήθη, τη προηγουμένη επιδοκιμασία των ημετέρων συνεργατών, η φαιδρότης και το εύχαρι του ύφους, δι' ου άλλως και τα ξηρότερα ενίοτε θέματα απλοποιούνται και προσιτώτερα και ευπροσδεκτότερα καθίστανται. Το *Ημερολόγιον* δύο τινά σκοπεύει: να περισυλλέξη ό,τι δύναται να ικανοποιήση το γενικώτερον ενδιαφέρον και συγχρόνως να παράσχη στιγμάς θυμηδίας και μειδιάματος.⁷³

Ο Σκόκος συνεργάστηκε με κορυφαίες πνευματικές φυσιογνωμίες και λογοτεχνικές προσωπικότητες της ελληνικής φιλολογικής και καλλιτεχνικής κίνησης. Χαρακτηριστικά διατυπώνει:

Διότι πρέπει να υπενθυμίσωμεν, ότι εις τους 25 τούτους τόμους παρήλασαν τέσσαρες όλαι γενεαί συνεργατών, εκ των αριστέων της νεοελληνικής φιλολογίας, από του αεμνήστου Ραγκαβή και του Παπαρηγόπουλου και του Σκυλίσση, του Παράσχου, του Ροΐδη, του Ξένου, του Βουτυρά, του Καζάτζη, και τόσων άλλων, μέχρι των νεωτέρων ευγενών και φιλοτίμων εργατών του Ελληνικού Πνεύματος.⁷⁴

Η συμβολή του *Εθνικού Ημερολογίου* στο πεδίο των ελληνικών γραμμάτων, της τέχνης και της γλώσσας υπήρξε σημαντική. Ο Σκόκος κατάφερε να αποτυπώσει την πιστή εικόνα της νεοελληνικής φιλολογίας, αλλά και της ελληνικής κοινωνίας της εποχής του, καθιστώντας το εκδοτικό του εγχείρημα πολύτιμο φιλολογικό και λογοτεχνικό μνημείο στην ιστορία της νεοελληνικής γραμματολογίας.⁷⁵

⁷² Βλ. ό.π., σ. 5-6.

⁷³ Βλ. ό.π., σ. 6.

⁷⁴ Βλ. Κ.Φ. Σκόκος, «Ολίγα λέξεις επί τη εικοσιπενταετηρίδι της εκδόσεως του *Εθνικού Ημερολογίου*», *Εθνικόν Ημερολόγιον· χρονολογικόν, φιλολογικόν, γελοιογραφικόν*, τ. 25, 1910, σ. 4.

⁷⁵ Βλ. ό.π., σ. 3-4.

Το *Εθνικόν Ημερολόγιον* συγκαταλέγεται μεταξύ των εποικοδομητικών εντύπων, τα οποία συνέβαλαν στην πολιτιστική κίνηση, αλλά και στην πνευματική επικοινωνία του απόδημου Ελληνισμού με την τρέχουσα κοινωνική πραγματικότητα.⁷⁶ Συγχρόνως αποτέλεσε τον ετήσιο καθρέπτη της ελληνικής πνευματικής κίνησης και υπήρξε ένα από τα δημοφιλέστερα έντυπα της εποχής του, δεδομένης της μακροχρόνιας έκδοσής του.⁷⁷

⁷⁶ Βλ. Κ.Φ. Σκόκος, «Η 30ετηρίς του *Εθνικού Ημερολογίου*», *Εθνικόν Ημερολόγιον*, 1915, σ. 10.

⁷⁷ Βλ. Παύλος Νιρβάνας, «Ένας άνθρωπος και ένα βιβλίο», *Νέα Εστία*, τχ. 57 (1 Μαΐου 1929), σ. 324-326.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Το *Αττικόν Ημερολόγιον*

Β.1. Η έκδοση και το πρόγραμμα του ημερολογίου

Το *Αττικόν Ημερολόγιον*, εκδοτική πρωτοβουλία του Ειρηναίου Ασωπίου, ήταν ένα ετήσιο σύγγραμμα ευρείας θεματολογίας. Διοχετεύθηκε στο χώρο των έντυπων εκδόσεων το 1867. Συνολικά εκδόθηκαν 25 τόμοι. Η έκδοση και κυκλοφορία του ακολούθησαν σχεδόν γραμμική πορεία, με εξαίρεση τους τόμους πέντε ετών, του 1870 και των 1891-1895. Οι λόγοι διακοπής της έκδοσης ήταν τόσο «η αναληψία των φιλομούσων» συνδρομητών όσο και το υποτονικό ενδιαφέρον ευκατάστατων ομογενών του εξωτερικού για παροχή οικονομικής ενίσχυσης.

Πόσαι ευγενείς διάνοιαι εντίμως θα ανέγραφον τα ονόματα αυτών εν ταις δέλτοις της αναγεννωμένης πολιτείας των ελληνίδων μουσών, ει ετύγχανον μικράς τινός στοργής και προστασίας! Πόσαι λυχνίαί ελληνοπρεπές φως διαχύσασαι [...] και πόσαι άλλαι δεν εσβέσθησαν δι' έλλειψιν ολίγου ελαίου, εν ω μυθώδη ποσά δαπανώνται προς φωτισμόν αιθούσης χορού, ως αν η Τερψιχόρη ήτο η μόνη μούσα, εις ην οι απόγονοι των διά της επιστήμης και των γραμμάτων δοξασθέντων Ελλήνων οφείλουσι να θύωσιν!⁷⁸

Ειδικότερα, οι τρεις πρώτοι τόμοι εκδόθηκαν τα έτη 1867, 1868 και 1869 αντίστοιχα. Μεσολάβησε η διακοπή του έτους 1870, ενώ από το έτος 1871 έως το έτος 1890 η έκδοση του ημερολογίου ήταν συνεπής. Ο επόμενος και τελευταίος τόμος εκδόθηκε το έτος 1896, αποτελώντας τον τόμο της εικοσιπενταετηρίδας του.

Στα 25 χρόνια κυκλοφορίας την έκδοση του *Αττικού Ημερολογίου* έφεραν σε πέρας περισσότερα του ενός τυπογραφεία. Από την αυτοψία στο σύνολο των τόμων του περιοδικού καταγράφονται τα τυπογραφεία των Νικ. Πάσσαρη, Λ. Μηλιάδου και Σ. Οικονόμου, Δ. Κτενά και Σ. Οικονόμου, αδελφών Περρή, Βρεττού και Βαλέττα, Γ.Σ. Σταυριάνου, Λαζαρίδου και Κουβελάνου καθώς και του Παρ. Λεωνή. Σε αυτά προστίθενται τα τυπογραφεία της Ελληνικής ανεξαρτησίας, της Κορίννης και του Παρνασσού. Η έκταση κάθε τόμου παρουσίαζε αύξουσα πορεία χρόνο με το χρόνο. Ο τόμος του 1867 αποτελείτο από 205 σελίδες ενώ η έκδοση του 1896 εκτάθηκε σε 657 σελίδες.

Στις προγραμματικές δηλώσεις του ημερολογίου δεν αναφέρονται άμεσα και ρητά οι στόχοι και οι δεσμεύσεις του απέναντι στο αναγνωστικό κοινό. Ωστόσο, το ευρύ φάσμα της ύλης επιβεβαιώνει το νεωτεριστικό πνεύμα του. Μεταξύ άλλων στο *Αττικόν Ημερολόγιον* δημοσιεύονται ιστορικές μελέτες, επιστημονικές διατριβές και λογοτεχνικά κείμενα προβάλλοντας την ελληνική πνευματική δραστηριότητα. Παράλληλα, στο σύνολο της ύλης προστίθενται φιλολογικά άρθρα αναφορικά με τις εξελίξεις στο χώρο των εγχώριων αλλά και

⁷⁸ Βλ. Ειρηναίος Ασωπίος, «Πρόλογος», *AH*, 1871, σ. ζ'.

διεθνών γραμμάτων, σε μια προσπάθεια επαφής και εξοικείωσης του ελληνικού αναγνωστικού κοινού με την ευρωπαϊκή πνευματική κίνηση.

Ο εκδότης Ειρηναίος Ασώπιος, στα πρώτα χρόνια έκδοσης του *Αττικού Ημερολογίου*, διατυπώνει συχνά την πικρία του για τον πνευματικό λήθαργο της περιόδου του. Δε διστάζει να επικρίνει την απροθυμία των συγχρόνων του για οποιαδήποτε προσπάθεια πνευματικής αφύπνισης, εξαπολύοντας δριμεία κριτική στο σύνολο των ιθυνόντων. Εμφανής είναι η απογοήτευσή του για την ατυχή υποδοχή του τόμου του 1869, την οποία αποδίδει στην προτίμηση του αναγνωστικού κοινού προς τα ρηγά αναγνώσματα. Επικρίνει την ισχύουσα άποψη της εποχής, σύμφωνα με την οποία τα ημερολόγια δεν έπρεπε να είναι κομψά και καλλιτεχνικά βιβλία, αλλά «δυσειδείς φυλλάδες, αναγκαίαι μόνον προς εύρεσιν της ημερομηνίας ή της του προφήτου Αβακούμ εορτής».⁷⁹ Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα, στο οποίο αποτυπώνει ευκρινώς το κλίμα πνευματικής καχεξίας:

το νοήμον κοινόν δικαίως ετιμώρησε τον τολμητιάν καινοτόμον, διότι ημερολόγιον άνευ προγνωστικού και προφητειών είναι βιβλίον όλως άχρηστον, ουδ' αυτής της πυρπολήσεως άξιον. Προφητεία και πάλιν προφητεία· αύται η σοφία και η φρόνησις, τα δε λοιπά μωρία.⁸⁰

Σε ανάλογο κλίμα διατυπώνει:

Τετραετής πείρα απέδειξεν ημίν ότι μάτην κοπιώμεν προσπαθούντες να ανυψώσωμεν και εξευγενίσωμεν τον τόσω χαμαί πεσόντα Καζαμίαν, μετονομάζοντες αυτόν Ημερολόγιον και ωφελίμων συστάσεων πληρούντες τον οδοιπορικόν αυτού σάκκον. Τεσσάρων ετών προσπάθειαι δεν δύνανται να εξαλείψωσι προλήψεις προ πολλού ερριζωμένας, ουδέ να μετατρέψωσι την προς τα νηπιώδη αναγνώσματα τάσιν ανθρώπων εις μωρά αναγνωστικά και αφυείς προρρήσεις τερπομένων.⁸¹

Αν ανατρέξει κανείς στο προλογικό σημείωμά του για το προγενέστερο του *Αττικού Ημερολογίου* περιοδικό *Χρυσαλλίς*⁸², του οποίου είχε αναλάβει τη διεύθυνση (1863-1866), διαπιστώνει τις νεωτεριστικές τάσεις του και τη διάθεση ανανέωσης στο χώρο των γραμμάτων, των τεχνών και γενικότερα της ανθρώπινης διανόησης στον τόπο του. Στον πρόλογο αυτό ο Ασώπιος αναφέρεται στους προγραμματικούς στόχους και τις θεματικές

⁷⁹ Βλ. ό.π., σ. στ'.

⁸⁰ Βλ. ό.π., σ. ε'.

⁸¹ Βλ. ό.π., σ. στ'-ζ'.

⁸² Εκδόθηκε από το 1863 έως το 1866. Εκδότες ήταν οι Θεμιστοκλής Φιλαδελφεύς και Δ. Ντέκας Πασχαλίδης. Ο Ειρηναίος Ασώπιος ήταν βασικός συνεργάτης, ο οποίος είχε αναλάβει τα ηνία της διεύθυνσης. Ο χαρακτήρας του περιοδικού ήταν περισσότερο φιλολογικός και οικογενειακός, συνδυάζοντας την τέρψη με την πνευματική καλλιέργεια και τη διανοητική πρόοδο του αναγνωστικού κοινού. Βλ. Δημήτριος Μάργαρης, *Τα παλιά περιοδικά*, Αθήνα, Σιδέρης, 1954, σ. 80.

προτεραιότητες που έθετε στο επίκεντρο η *Χρυσανθός*, τα οποία φαίνεται να επιχειρεί να μεταφέρει στο *Αττικόν Ημερολόγιον*.⁸³

Οι προγραμματικές αρχές της *Χρυσανθός* συμπυκνώνονταν σε τρεις λέξεις, «Φιλολογία, Καλλιτεχνία, Ποικίλα» και συμπορεύονταν με τις σύγχρονες ευρωπαϊκές λογοτεχνικές εξελίξεις. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη διευκρίνιση του Ασωπίου:

Δι' ημάς, φιλολογία είναι παν πράγμα λεγόμενον καλώς, είτε πεζώς, είτε εμμέτρως· - είναι το μυθιστόρημα, η ανατομία των παθών ή των ηθών η απεικόνισις- [...]· είναι το διήγημα [...]· είναι η περιήγησις [...]· είναι η επιφυλλίς [...]· εν άλλαις λέξεσιν η φιλολογία είναι δι' ημάς το άνθος, το μύρον πάσης νεκράς ή ζώσης γλώσσης. Αλλ' επειδή θέλομεν να ζήσωμεν, και να ζήσωμεν με το πνεύμα του αιώνος μας, θα ομιλήσωμεν κυρίως εδώ περί των νεωτέρων φιλολογιών, περί του Ερρίκου Έινου, του Αλφρέδου Μουσσέ, του Νικολίνη, του Γκιουρράτση, του Γκιούστη, και θα προσηλωθώμεν εις ό,τι ζη, αισθάνεται και κινείται!⁸⁴

Εκτός από το ανανεωτικό κλίμα της *Χρυσανθός*, όπως αποτυπώνεται στον πρόλογο του περιοδικού, η αναγεννησιακή διάθεση του Ασωπίου επιβεβαιώνεται, σύμφωνα με τους μελετητές, από την επιλογή του να παρουσιάσει στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, μέσω της *Χρυσανθός*, το «αιρετικό» και αντιρομαντικό έργο του Heine *Εξόριστοι Θεοί* (1853).⁸⁵

Από τη συνολική καταγραφή της ύλης του *Αττικού Ημερολογίου* στόχος του Ασωπίου φέρεται να ήταν η μετάγχιση της φιλολογικής και της ευρύτερης πνευματικής προόδου της Δύσης στο ελληνικό πεδίο των γραμμάτων. Το σύνολο των μεταφράσεων παντός είδους κειμένων, τόσο επιστημονικών και ιστορικών όσο και λογοτεχνικών, αποτελεί δείκτη της προσπάθειάς του.

Η διαμονή του στο εξωτερικό (Πίζα, Φλωρεντία και Παρίσι έως το 1857), και η γόνιμη επαφή του με καινοτόμες και εκσυγχρονιστικές ιδέες δε θα μπορούσαν να μην επηρεάσουν τη διαμόρφωση της σκέψης και του λόγου του.⁸⁶ Το προοδευτικό πνεύμα του ευρωπαϊκού χώρου φιλοξενείται στις σελίδες του *Αττικού Ημερολογίου* και μεταλαμπαδεύεται στο ελληνικό κοινό, επιχειρώντας την πολιτιστική αναμόρφωση και τη διεύρυνση των πνευματικών οριζόντων των συγχρόνων του. Η Ελλάδα έπρεπε να κινηθεί σε τροχιά προόδου, η πνευματική ένδεια και σε χειρότερη περίπτωση το απογοητευτικά υψηλό ποσοστό ημιμάθειας και αναλφαβητισμού έπρεπε να καταπολεμηθεί άμεσα.⁸⁷

⁸³ Ειρηναίος Ασωπίος, «Πρόλογος», *Χρυσανθός*, ό.π., σ. 1-3.

⁸⁴ Βλ. ό.π., σ. 2.

⁸⁵ Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, «Η δεξίωση του Heine στο χώρο της ελληνικής παιδείας», *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1982, σ. 286-300. Επίσης, βλ. Δημήτρης Αγγελάτος, *Πραγματικότητας και Ιδανικό. Ο Άγγελος Βλάχος και ο αισθητικός κανόνας της αληθοφάνειας (1857-1901)*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2002, σ. 59-60.

⁸⁶ Βλ. το υποκεφάλαιο Β.2. της παρούσας εργασίας.

⁸⁷ Βλ. Ειρηναίος Ασωπίος, «Η γυνή εν Ελλάδι και εν τη Εσπερία. Κοινωνική μελέτη», *ΑΗ*, 1883, σ. 145-183.

B.2. Ο εκδότης

Ο Ειρηναίος Ασώπιος⁸⁸ (Κέρκυρα, 5 Δεκεμβρίου 1825- Αθήνα, 29 Ιανουαρίου 1905) συγκαταλέγεται στους σημαντικούς Έλληνες λογίους του 19^{ου} αιώνα.⁸⁹ Πρόκειται για μια δεσπόζουσα πνευματική φυσιογνωμία με πλούσια και πολύπλευρη δραστηριότητα στο χώρο των γραμμάτων. Γεννήθηκε στην Κέρκυρα. Πατέρας του ήταν ο Κωνσταντίνος Ασώπιος⁹⁰ και ανάδοχός του ήταν ο ιδρυτής της Ιονίου Ακαδημίας, Φρειδερίκος Γκίλφορντ, ο οποίος του έδωσε το όνομα “Friedrich”.⁹¹ Το λόγιο οικογενειακό περιβάλλον του λειτούργησε ως εφαλτήριο για την έφεση που έδειξε από μικρή ηλικία στα γράμματα. Σπούδασε στη Φιλοσοφική σχολή της Αθήνας (1841-1843) και το 1845 φοίτησε στην Ιατρική σχολή της Πίζας και αργότερα της Φλωρεντίας.

Ταξίδεψε στο Παρίσι, όπου και παρέμεινε έως το 1857. Εκεί, παράλληλα με την πρακτική εκπαίδευσή του στην ιατρική, ήρθε σε επαφή με το χώρο της δημοσιογραφίας και της φιλολογίας.⁹² Αξιοσημείωτες είναι οι φιλικές σχέσεις που είχε συνάψει με το λογοτέχνη Alexandre Dumas και τον ποιητικό τότε νεοσσό Heinrich Heine⁹³, αλλά και με τον Emile de Girardin⁹⁴, γεγονός που επιτάχυνε την ενασχόλησή του με τα γράμματα. Καταλυτική σημασία, αρχικά στη δημοσιογραφική πορεία του, είχε η συνεργασία του ως αρθρογράφου στις εφημερίδες *Le Mousquetaire* και *Le Monte-Christo* του Alexandre Dumas.

Επιστρέφοντας στην Αθήνα, το 1857, αφοσιώθηκε στη δημοσιογραφική δραστηριότητα, δημοσιεύοντας φιλολογικά άρθρα, βιογραφίες, επιθεωρήσεις για την παγκόσμια πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση και χρονογραφήματα με τα ψευδώνυμα

⁸⁸ Βασικές πηγές άντλησης βιογραφικών στοιχείων ήταν τα εξής: Θεόδωρος Βελλιανίτης, «Ασώπιος, Ειρηναίος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΣΤ', σ. 45-46 και Μιχάλης Μ. Μερακλής, «Ασώπιος, Ειρηναίος Κ.», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 210.

⁸⁹ Ο ίδιος κατατάσσει τον εαυτό του στους επιγόνους του Αδαμάντιου Κοραή. Αναφερόμενος στη σπουδαιότητα της κοραϊκής πνευματικής προσφοράς και απευθυνόμενος στο Γ. Χατζιδάκι διατυπώνει «προτιμών να ευρίσκωμαι εν τη απάτη μετά του Κοραή ή μετ' άλλου τινός εν τη αληθεία». Βλ. Ειρηναίος Ασώπιος, «Προς τον σοφολογιώτατον κύριον Γεώργιον Ν. Χατζιδάκην», *ΑΗ*, 1886, σ. 523.

⁹⁰ Βλ. Κώστας Δ. Βελιαρούτης, «Κωνσταντίνος Ασώπιος, ο διαπρεπής φιλόλογος-ο προοδευτικός καθηγητής-ο αναγεννητής του έθνους-ο κριτικός-ο τέλειος άνθρωπος», *Ηπειρωτική Εστία*, τ. 10 (1961), σ. 304-310. Επίσης, βλ. Γ. Ζωχιός, «Κωνσταντίνος Ασώπιος», *ΑΗ*, 1874, σ. 428-437.

⁹¹ «Ειρηναίος» είναι ο εξελληνισμένος τύπος του ονόματος “Friedrich”.

⁹² *Ανδρέας Λασκαράτος. Σατιρικοί και ευθυμογράφοι*, (επιμ.) Δημ. Μάργαρης, Αθήνα, Βασική Βιβλιοθήκη, 1959, σ. 240.

⁹³ Η γνωριμία του Ειρ. Ασωπίου με τον Γερμανό ποιητή άσκησε καταλυτική επίδραση στη διαμόρφωση της πνευματικής του ταυτότητας. Άλλωστε, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Ασώπιος, μέσα από τις σελίδες της *Χρυσολίδος*, τον κατέστησε γνωστό στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

⁹⁴ Γάλλος δημοσιογράφος και πολιτικός (1806-1881). Συνέγραψε μελέτες, δραματικά θεατρικά έργα και δύο μυθιστορήματα. Παράλληλα με τη δημοσιογραφική και εκδοτική δραστηριότητά του, είχε και πολιτική δράση. Βλ. Θεόδωρος Βελλιανίτης, «Ζιρανντέν (Girardin), Αιμίλιος ντε», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΒ', σ. 56-57.

«Αλθώτας», «Λουκιανός», «Ούτις» και Συμεών ο Βατοπαιδηνός σε έντυπα της εποχής.⁹⁵ Σημαντικό κεφάλαιο της δράσης του αποτέλεσε η ανάληψη της διεύθυνσης του περιοδικού *Χρυσάλλης*, στα τρία χρόνια κυκλοφορίας του (1863-1866). Στις σελίδες της *Χρυσάλλιδος* δημοσίευε τα ποικίλα δείγματα της πέννας του, αποδεικνύοντας την ευρεία πολυμαθειά του.

Η έκδοση του *Αττικού Ημερολογίου* είχε σημαντική θέση στο σύνολο της πνευματικής δραστηριότητάς του, γεγονός που μαρτυρούν ευμενείς βιβλιοκρισίες σε έντυπα της εποχής.⁹⁶ Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από νεκρολογία για τον Ασώπιο:

Το *Αττικόν Ημερολόγιον* του Ασωπίου υπήρξε ο ετήσιος φορέας όλης της πνευματικής κινήσεως της τότε Ελλάδος επί μακρά έτη. Μελέται, μεταφράσεις, ποιήματα, γλωσσολογικά, εθνογραφικά, οδοιπορικά σημειώσεις, αι οποίαι είχαν μεγάλην πέρασιν τότε, μυθιστορήματα, ηθογραφίαι, διηγήματα, ανεκδοτογραφία, ήτις έθαλλεν ιδιαιτέρως παρουσιάζοντο κατ' έτος εις χρυσόδετον τόμον με το ένδυμα της εποχής [...]. Προς μελέτην της εποχής, που παρήλθεν, οι ετήσιοι τόμοι του Ασωπίου θα μείνουν πάντοτε ως ασφαλές μνημείον, ακόμη δέ θα χρησιμεύσουν όχι μόνον ως κάτοπτρον της πνευματικής κινήσεως των χρόνων εκείνων, αλλά και ως ένδειξις γλωσσολογική. Φυλλομετρών κανείς τους τόμους των τελευταίων ετών αρχίζει να διαβλέπη την ανατολήν των νέων ελληνικών τάσεων. Είναι σελίδες, όπου μέσα εις την επιτηδευμένην γλώσσαν αρχίζει πού και πού και η εισχώρησις των πρώτων ψελλισμάτων της φυσικωτέρας εκφράσεως.⁹⁷

B.3. Η διάταξη της ύλης, οι στήλες του περιοδικού, οι συνεργάτες, οι συνδρομητές

Η διάταξη της ύλης έχει σε μεγάλο ποσοστό σταθερά επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα, χωρίς αξιόλογες αποκλίσεις και διαφοροποιήσεις. Η ύλη κάθε τόμου κατανέμεται σε συγκεκριμένες στήλες με βάση το θέμα και το αντικείμενο μελέτης και πραγμάτευσης των κειμένων, αναδεικνύοντας την άρτια δομημένη θεματική οργάνωση και την επιμελημένη συνοχή. Το *Αττικόν Ημερολόγιον* επιχειρεί να καταστεί ολοκληρωμένο και άριστα επεξεργασμένο καλλιτεχνικό, λογοτεχνικό, φιλολογικό και διδακτικό έντυπο και συνάμα αντιπροσωπευτικό πανόραμα της σύγχρονης του πνευματικής ζωής.

Τα κείμενα που δημοσιεύονται στις σελίδες του *Αττικού Ημερολογίου* αποτελούν δείγματα από το σύνολο της παραγωγής διαπρεπών λογίων, διακεκριμένων επιστημόνων και δόκιμων πνευματικών φυσιογνωμιών. Ωστόσο συμπεριλαμβάνονται και ανώνυμες δημοσιεύσεις. Πρωταρχικό μέλημα του Ασωπίου ήταν η συνεργασία με ευρέως

⁹⁵ Βλ. Θεόδωρος Βελιανίτης, «Ασώπιος, Ειρηναίος», ό.π., σ. 46. Επίσης, όπως αναφέρει ο Κυριάκος Ντελόπουλος, ο Ασώπιος χρησιμοποίησε αυτά τα ψευδώνυμα στα δημοσιευμένα στη *Χρυσάλλίδα* κείμενά του. Το ψευδώνυμο «Αλθώτας» εντοπίζεται στον τόμο του 1871 του *Αττικού Ημερολογίου* (σ. 402-407). Βλ. Κυριάκος Ντελόπουλος, *Νεοελληνικά Φιλολογικά Ψευδώνυμα. Συμβολή στη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2005, σ. 163.

⁹⁶ Βλ. τα άρθρα Χ.Ι.Μ., «*Αττικόν Ημερολόγιον* του δίσεκτου έτους 1872 υπό Ειρηναίου Ασωπίου», *Παρθενόν*, τ. 1., αρ. 10 (1871), σ. 582-583 και Λ.Ε., «*Αττικόν Ημερολόγιον* του έτους 1879 υπό Ειρηναίου Ασωπίου», *Παρθενόν*, τ. 4., αρ. 16 (1878), σ. 125-126. Το περιοδικό διατίθεται σε ψηφιοποιημένη μορφή στον ακόλουθο ιστότοπο: <http://xantho.lis.upatras.gr/pleias/index.php/parthenon>.

⁹⁷ Ο Καθημερινός, «Σημειώσεις», αρ. 9667, εφ. *Σκριπ*, (30 Ιανουαρίου 1905), σ. 1.

αναγνωρισμένες προσωπικότητες από το χώρο της επιστήμης, των γραμμάτων και της διανοήσης. Στην αρχή κάθε τόμου του περιοδικού αναφέρεται στην προσφορά των συνεργατών του στην πραγμάτωση της εκδοτικής προσπάθειάς του.⁹⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι συνήθιζε να αποστέλλει προσκλήσεις συνεργασίας σε σημαντικά πρόσωπα του πνευματικού χώρου, από τα οποία ζητούσε τη συμβολή τους στον εμπλουτισμό και την ποιοτική αναβάθμιση της ύλης κάθε τόμου.⁹⁹

Στις πρώτες σελίδες των τόμων του περιοδικού περιλαμβάνονται τα τυπικά χαρακτηριστικά του ημερολογιακού είδους: μηνολόγια, εορτολόγια, σεληνοδρόμια, ταχυδρομικά και ακτοπλοϊκά δρομολόγια, γενεαλογικοί πίνακες ηγεμόνων ευρωπαϊκών αυτοκρατορικών οίκων και στατιστικοί πίνακες.

Ακολουθεί η στήλη «Ανθοδέσμη»¹⁰⁰, η οποία περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα κειμένων ψυχαγωγικού κυρίως χαρακτήρα. Εδώ δημοσιεύονται ευχάριστα αναγνώσματα, ανέκδοτα, αλληγορίες και ευθυμογραφήματα με ευτράπελο και διδακτικό τόνο, μεταφρασμένα διηγήματα με κωμικό περιεχόμενο, πληροφοριακά άρθρα, μύθοι, ήθη και παραδόσεις άλλων λαών καθώς και ταξιδιωτικές εντυπώσεις, όλα προσανατολισμένα στο αίτημα του τερπνού και του ωφέλιμου.

Το υπόλοιπο μέρος της ύλης επιμερίζεται σε στήλες με σαφή θεματικά όρια και εξειδικευμένο περιεχόμενο. Αυτό σημαίνει ότι σε αυτές δημοσιεύονται κείμενα με συγκεκριμένη ταυτότητα. Αναλυτικότερα, το κύριο σώμα του *Αττικού Ημερολογίου* διαρθρώνεται στις στήλες «Αρχαιολογικά», «Ιστορικά», «Φιλολογικά», «Σύμμικτα» και «Ποιήσεις». Ορισμένες από αυτές αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι κάθε τόμου ενώ άλλες εμφανίζονται συχνά στο σύνολο των τόμων.

⁹⁸ Στις σελίδες τίτλου των τόμων του *Αττικού Ημερολογίου* γίνεται αναφορά στη συμβολή των συνεργατών με τις φράσεις «Τη ευνοϊκή συνεργασία φιλοκάλων λογίων» ή «Τη ευνοϊκή συμπράξει φιλοκάλων λογίων».

⁹⁹ Το γεγονός αυτό συνάγεται από ορισμένα εισαγωγικά σημειώματα των συνεργατών του Ασωπίου που συνοδεύουν τις αντίστοιχες δημοσιεύσεις τους. Χαρακτηριστικό είναι το πρώτο μέρος από το εισαγωγικό σημείωμα του Σταματίου Δ. Βάλβη: «Η φιλόφρων και επίμονος υμών επιθυμία να μετάσχω της συντάξεως του προσφιλούς μοι *Αττικού Ημερολογίου*, πανηγυρίζοντος την εικοστήν και πέμπτην αμφιετηρίδα αυτού, διά της παροχής άρθρου καθαρώς φιλολογικού [...]. Δύναται λοιπόν, νομίζω, και το εμόν αντίδωρον, το νυν εις υμάς προσφερόμενον, την αυτήν να έχη ευγενή καταγωγήν». Βλ. *AH*, 1896, σ. 488-489.

¹⁰⁰ Η στήλη καταχωρείται σε όλους τους τόμους, με εξαίρεση τους τόμους των 1875 και 1880. Αναλυτικότερα βλ. *AH*, 1867, σ. 76-86, *AH*, 1868, σ. 85-104, *AH*, 1869, σ. 55-92, *AH*, 1871, σ. 29-53, *AH*, 1872, σ. 21-112, *AH*, 1873, σ. 61-112, *AH*, 1874, σ. 23-82, *AH*, 1876, σ. 1-119, *AH*, 1877, σ. 1-109, *AH*, 1878, σ. 1-59, *AH*, 1879, σ. 14-129, *AH*, 1881, σ. 45-142, *AH*, 1882, σ. 41-179, *AH*, 1883, σ. 34-73, *AH*, 1884, σ. 22-73, *AH*, 1885, σ. 1-71, *AH*, 1886, σ. 21-112, *AH*, 1887, σ. 56-86, *AH*, 1888, σ. 45-77, *AH*, 1889, σ. 42-77, *AH*, 1890, σ. 23-95 και *AH*, 1896, σ. 29-148.

Η στήλη «Αρχαιολογικά» εμφανίζεται σε οκτώ συνολικά τόμους του περιοδικού.¹⁰¹ Περιλαμβάνει κυρίως άρθρα, πραγματείες και μελέτες που περιγράφουν ευρήματα αρχαιολογικών ανασκαφών ή μνημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Τα κείμενα αυτά συμβάλλουν στη μελέτη της ανθρώπινης πολιτισμικής κληρονομιάς και στην ενίσχυση της αρχαιογνωσίας, παρουσιάζοντας την πληθώρα των πολιτισμικών θησαυρών και του αρχαιολογικού πλούτου. Τακτικοί συνεργάτες της στήλης είναι οι Ευθ. Καστόρχης¹⁰², Τ.Δ. Νερούτσος¹⁰³ και Ερ. Σλήμαν¹⁰⁴.

Στη στήλη «Ιστορικά»¹⁰⁵ δημοσιεύονται κείμενα τα οποία καλύπτουν ένα ευρύ ιστορικό φάσμα που ξεκινά από την πρώτη μεταχριστιανική εκατονταετηρίδα και καταλήγει περίπου στο 17^ο αιώνα· καταχωρούνται άρθρα ή εκτενείς μελέτες που αναφέρονται στην περίοδο διακυβέρνησης ηγεμόνων, κατά κύριο λόγο ευρωπαϊκών βασιλικών οίκων, εστιάζοντας στις ιστορικές εξελίξεις που επισφράγισαν με τη δράση τους, και, γενικότερα, φωτίζοντας τα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα της αντίστοιχης εποχής.¹⁰⁶ Τα ιστορικά πρόσωπα που επιλέγονται τοποθετούνται κυρίως στο διάστημα μεταξύ 15^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Συνεργάτες της ιστορικής στήλης είναι οι Κ. Σάθας, Ι. Περβάνογλου, Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ιωάννης Σκυλίτσης, Φ. Παρασκευαΐδης, Αρ. Σπαθάκης, Γ. Μαυρογιάννης και Π. Καρολίδης.

Στη στήλη «Φιλολογικά»¹⁰⁷ δημοσιεύονται κυρίως μελέτες που αναφέρονται στα ευρωπαϊκά πνευματικά δρώμενα και στην εξελικτική πορεία ευρωπαϊκών γραμματειών, αλλά και λογοτεχνικών ειδών. Στόχος της στήλης φαίνεται να είναι η επικοινωνία με την ευρωπαϊκή πνευματική σκηνή, ο γόνιμος διάλογος σε θέματα καλλιτεχνικού και φιλολογικού

¹⁰¹ Η στήλη απαντά σε οκτώ συνολικά τόμους. Βλ. *AH*, 1869, σ. 93-143, *AH*, 1871, σ. 54-72, *AH*, 1872, σ. 147-193, *AH*, 1873, σ. 113-218, *AH*, 1874, σ. 127-170, *AH*, 1888, σ. 135-160, *AH*, 1889, σ. 78-101 και *AH*, 1890, σ. 96-108.

¹⁰² Κλασικός φιλόλογος, ιστορικός, αρχαιολόγος και πανεπιστημιακός (1815-1889). Συνέβαλε στην επαναλειτουργία της Αρχαιολογικής Εταιρείας (1854) και θεσμοθέτησε το Ροδοκανάκειο Ποιητικό Διαγωνισμό, του οποίου ήταν εισηγητής. Υπήρξε διευθυντής του φιλολογικού-αρχαιολογικού περιοδικού *Αθήναιον*. Δημοσίευσε άρθρα και μελέτες για την ελληνική και τη ρωμαϊκή αρχαιότητα. Βλ. Μιχάλης Μ. Μερακλής, «Καστόρχης, Ευθύμιος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 1053.

¹⁰³ Διακεκριμένος αρχαιολόγος (1826-1892). Ασχολήθηκε με την αρχαιολογία ιδίως των πτολεμαϊκών χρόνων, την τοπογραφία της Αλεξάνδρειας και την ελληνική επιγραφική. Έγραψε μελέτες. Μεταξύ των συγγραμμάτων του ξεχωριστή θέση έχει το *L' ancienne Alexandrie* (Παρίσι, 1888). Βλ. Γ.Λ. Αρβανιτάκης, «Νερούτσος, Τάσος βέης», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΗ', σ. 207.

¹⁰⁴ Ο ευρέως γνωστός αρχαιολόγος (1822-1890) έκανε πολλές αρχαιολογικές ανασκαφές, μεταξύ των οποίων στην Ιθάκη, στην Τροία, στην Τίρυνθα και στις Μυκίνες. Βλ. Γ. Μηλιάδης, «Σλήμαν (Schliemann), Ερρίκος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΚΒ', σ. 35-36.

¹⁰⁵ Βλ. *AH*, 1869, σ. 197-242, *AH*, 1871, σ. 73-134, *AH*, 1872, σ. 195-269, *AH*, 1880, σ. 37-148, *AH*, 1885, σ. 72-137, *AH*, 1887, σ. 87-238, *AH*, 1889, σ. 102-112, *AH*, 1890, σ. 109-180 και *AH*, 1896, σ. 213-329.

¹⁰⁶ Βλ. το υποκεφάλαιο Δ.1.1. της παρούσας εργασίας.

¹⁰⁷ Βλ. *AH*, 1871, σ. 136-185, *AH*, 1872, σ. 271-302, *AH*, 1877, σ. 110-199, *AH*, 1881, σ. 196-290, *AH*, 1882, σ. 246-267, *AH*, 1883, σ. 75-203, *AH*, 1884, σ. 118-239, *AH*, 1889, σ. 113-146, *AH*, 1890, σ. 228-278 και *AH*, 1896, σ. 149-199.

ενδιαφέροντος, αλλά και η προβολή αξιόλογων προτύπων για τον εμπλουτισμό της εθνικής λογοτεχνίας. Συνεργάτες της στήλης είναι οι Ν. Καζάζης, Μ. Ρενιέρης, Ι. Περβάνογλου, Εμ. Γαλάνης, Αικ. Ζάρκου, Μ. Αλβάνα-Μηνιάτη, Τρ. Ευαγγελίδης, Διον. Ηλιακόπουλος, Α.Μ. Ιδρωμένος, Σπ. Μαγγίνας και Ι. Καμπούρογλου.

Η εκτενέστερη από όλες στήλη «Σύμμικτα» απαντά σε όλους τους τόμους του περιοδικού, με εξαίρεση τους τόμους των δύο πρώτων ετών, αποτελώντας βασικό δομικό μέρος της διάρθρωσης της ύλης.¹⁰⁸ Το φάσμα των κειμένων, όπως άλλωστε δηλώνουν ο τίτλος και ο υπότιτλος «Φιλολογικά, ιστορικά και επιστημονικά» της στήλης, είναι διευρυμένο και χαρακτηρίζεται από θεματική ποικιλία. Εδώ δημοσιεύονται κείμενα που πραγματεύονται πολλές και διαφορετικές όψεις της ανθρώπινης δημιουργίας, συμπεριλαμβάνοντας πολλά γνωστικά πεδία και αναδεικνύοντας τον υβριδικό και πολυσύνθετο χαρακτήρα της στήλης. Ο θεματικός προσανατολισμός των κειμένων δεν είναι μονοδιάστατος, αλλά οι πολλαπλοί θεματικοί συνδυασμοί συνιστούν ένα μωσαϊκό λόγου και γνώσης. Στο σύνολο της ύλης εντάσσονται άρθρα πληροφοριακού χαρακτήρα για θέματα ποικίλου ενδιαφέροντος, επιστημονικές, ιστορικές και φιλολογικές μελέτες, ταξιδιωτικές εντυπώσεις, βιογραφίες και μεταφράσεις διηγημάτων. Μεταξύ των συνεργατών της στήλης καταγράφονται προσωπικότητες από το χώρο του πνεύματος και των γραμμάτων, όπως οι Τ. Αμπελάς, Α.Ρ. Ραγκαβής, Ν. Καζάζης, Δ. Βερναρδάκης, Θ. Βελλιανίτης, Ι. Περβάνογλου, Φ. Ιωάννου, Στ. Κουμανούδης, Γ. Ζωχίος, Κ. Κεχαγιά, Κ. Παρρέν, Ευγ. Ζαλοκώστας, Εμ. Γαλάνης και Μ. Ρενιέρης. Τακτικός συνεργάτης σε ιστορικά θέματα είναι ο Κ. Παπαρρηγόπουλος. Αναφορικά με τα κείμενα επιστημονικού περιεχομένου, στις σελίδες της στήλης δημοσιεύονται οι συνεργασίες των Ι. Δεκιγάλλα, Γ.Ν. Ζαβιτσάνου, Δ.Κ. Κοκκίδη, Αργ. Θ. Διαμαντόπουλου και Τιμ. Α. Αργυρόπουλου.

Η στήλη «Ποιήσεις» καταχωρείται ανελλιπώς στο τελευταίο μέρος κάθε τόμου του περιοδικού, αποτελώντας οργανικό μέρος του. Εδώ δημοσιεύονται ποιητικά δείγματα, στη συντριπτική πλειοψηφία τους πρωτότυπα, από το σύνολο του έργου κορυφαίων και καταξιωμένων δημιουργών. Τα ποιήματα αντλούνται κυρίως από τον όψιμο κύκλο της Α΄ Αθηναϊκής σχολής και την Επτανησιακή παραγωγή και λιγοστά από το πεδίο της Νέας Αθηναϊκής σχολής. Τακτικοί συνεργάτες είναι οι Αχ. Παράσχος, Γ. Παράσχος, Δ.

¹⁰⁸ Βλ. *AH*, 1869, σ. 243-332, *AH*, 1871, σ. 234-382, *AH*, 1872, σ. 303-370, *AH*, 1873, σ. 219-422, *AH*, 1874, σ. 289-437, *AH*, 1875, σ. 1-330, *AH*, 1876, σ. 120-398, *AH*, 1877, σ. 323-396, *AH*, 1878, σ. 120-253, *AH*, 1879, σ. 130-357, *AH*, 1880, σ. 149-400, *AH*, 1881, σ. 291-443, *AH*, 1882, σ. 268-457, *AH*, 1883, σ. 278-467, *AH*, 1884, σ. 336-482, *AH*, 1885, σ. 138-454, *AH*, 1886, σ. 253-525, *AH*, 1887, σ. 327-523, *AH*, 1888, σ. 242-349, *AH*, 1889, σ. 186-337, *AH*, 1890, σ. 279-334 και *AH*, 1896, σ. 442-570.

Παπαρρηγόπουλος, Σ. Βασιλειάδης, Αρ. Βαλαωρίτης, Τιμ. Αμπελάς, Ι. Καμπούρογλου, Ευγ. Ζαλοκώστας και Αρ. Προβελέγγιος. Από τους Επτανήσιους εκπροσώπους εμφανές είναι το ενδιαφέρον του περιοδικού για τους Α. Μανούσο, Α. Μαρτζώκη, Γ. Μαρτινέλη, Π. Ματαράγκα και Α. Μάτεσι ενώ αξιοσημείωτη είναι η απουσία ποιημάτων του Δ. Σολωμού. Παράλληλα με τα ποιήματα από το πρωτότυπο, καταχωρούνται, σε μικρό ποσοστό, μεταφράσεις ποιημάτων Ευρωπαίων ποιητών. Η επιλογή των ποιημάτων δε φαίνεται να ακολουθεί συγκεκριμένα κριτήρια. Ωστόσο, παρατηρείται θεματική αναλογία, γεγονός που επιτρέπει μια δυνατή ομαδοποίησή τους.¹⁰⁹

Εκτός από τις ανωτέρω στήλες αξιοσημείωτα είναι τα κείμενα που φέρουν την προσωπική σφραγίδα του Ασωπίου, μέσα από τα οποία αναδύεται η ευθυμογραφική ταυτότητα του λόγου του. Τα κείμενα αυτά, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο,¹¹⁰ συνήθως χρονογραφικού χαρακτήρα, είναι οι «Επινομίδες»¹¹¹ και δημοσιεύονται στην αρχή κάθε τόμου, από το 1872 και εξής. Τα περισσότερα αφορμώνται από την τρέχουσα κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και, με διάθεση κριτική και παιγνιώδη, σχολιάζουν, διακωμωδούν, αλλά και στηλιτεύουν τα κακώς κείμενα της εποχής.

Οι στήλες που προαναφέρθηκαν αποτελούν τις σταθερές, στις οποίες οικοδομείται η ύλη του *Αττικού Ημερολογίου* και συγκροτούν τα κύρια διαρθρωτικά μέρη του. Σε μερικούς τόμους δε διατηρούν τα διακριτά θεματικά όριά τους, αλλά διαπλέκονται μεταξύ τους. Με άλλα λόγια, παρουσιάζονται οι στήλες «Αρχαιολογικά-φιλολογικά»¹¹², «Αρχαιολογικά-ιστορικά»¹¹³ και «Φιλολογικά-ιστορικά»¹¹⁴.

Οι βασικές αυτές στήλες πλαισιώνονται από επιπλέον στήλες, μερικές από τις οποίες καταχωρούνται σε περισσότερους του ενός τόμους, και άλλες, οι οποίες απαντούν σε έναν μόνο τόμο. Ο λόγος για τις στήλες «Αιγυπτιακά»¹¹⁵, «Αττικά»¹¹⁶, «Βιογραφικά»¹¹⁷,

¹⁰⁹ Στο Γ' κεφάλαιο της παρούσας εργασίας μελετώνται εκτενώς τα λογοτεχνικά κείμενα που δημοσιεύονται στο *Αττικόν Ημερολόγιον*. Εκεί επιχειρείται και μια απόπειρα θεματικής κατηγοριοποίησής τους.

¹¹⁰ Βλ. το υποκεφάλαιο Β.2. της παρούσας εργασίας.

¹¹¹ Οι επινομίδες αποτελούσαν την πρώτη μελέτη κάθε τόμου του *Αττικού Ημερολογίου* και προσφέρονταν από τον εκδότη στους αναγνώστες ως «πρωτοχρονιάτικο δώρο». Άλλωστε, η κυριολεκτική σημασία του όρου ήταν «τα κατά την πρώτην του έτους προσφερόμενα ως καλήν απαρχήν» στους οικείους και φίλους. Ο όρος απαντά στους Ρωμαίους ως «strena» και στους Γάλλους ως «étrennes». Στα ελληνικά καταγράφεται ο όρος «στρούνα» ή «μυοναμάς». Επίσης, εντοπίζεται στο Γ' βιβλίο των *Δειπνοσοφιστών* του Αθήναιου. Βλ. Σπυρίδων Μαγγίνας, «Επινομίδος γένεσις», *AH*, 1889, σ. 121-124.

¹¹² Βλ. *AH*, 1878, σ. 60-119.

¹¹³ Βλ. *AH*, 1883, σ. 211-275.

¹¹⁴ Βλ. *AH*, 1888, σ. 161-241.

¹¹⁵ Καταχωρείται στον τόμο του 1872. Εδώ δημοσιεύονται τέσσερα κείμενα των Ν. Δραγούμη, Δ. Οικονομόπουλου και Τ.Δ. Νερούτσου. Αναφέρονται σε αιγυπτιακά αρχαιολογικά ευρήματα και μνημεία όπως στις πυραμίδες, σε επιγραφή χαραγμένου στην ιερογλυφική-ελληνική ψηφίσματος ιερέων προς τιμήν του

«Βιογραφικά-ιστορικά»¹¹⁸, «Γραμματολογικά»¹¹⁹, «Επιστημονικά»¹²⁰, «Καλλιτεχνικά»¹²¹, «Μωσαϊκόν»¹²² και «Περιηγήσεις»¹²³.

Εκτός από τη διάταξη της ύλης και τους αξιόλογους συνεργάτες, ο Ασώπιος έδειχνε ιδιαίτερη μέριμνα για την εξασφάλιση της οικονομικής ενίσχυσης των συνδρομητών του *Αττικού Ημερολογίου*. Θλίβεται από την αδιαφορία «πολυτάλαντων ομογενών» να συνεισφέρουν οικονομικά στις ανάγκες έκδοσης του περιοδικού, τη στιγμή που ιδρύονται γαλλικοί σύλλογοι για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων.¹²⁴ Δεν παραλείπει να διατυπώσει τις θερμές ευχαριστίες του στους ευεργέτες του εντύπου, μεταξύ των οποίων ήταν ο Γ. Αβέρωφ¹²⁵.

Αλλ' ως εις τας απεράντους της Αφρικής ερήμους υπάρχουσιν οάσεις, εν αις ο εκ του καμάτου καταβεβλημένος οδοιπόρος επαναπαύεται, ούτω και εν τω μέσω της γενική ταύτη προς τα γράμματα αδιαφορίας των καθ' ημάς χρόνων υπάρχουσιν ευτυχώς άνδρες, δι' ούς ο κερδώς Ερμής δεν είναι μόνον της εμπορίας θεός, αλλά και των γραμμάτων έφορος, ευγενή επομένως του πλούτου αυτών ποιούμενοι χρήσιν. Διόπερ, ιερόν καθήκον τελούντες, εκφράζομεν τας ευχαριστίας ημών τω εν Αλεξανδρεία φιλογενεστάτω κυρίω Γ. Αβέρωφ, όστις λίαν ευεργετικός τη ελληνική καλλιτεχνία τυγχάνει, επί τη φιλομούσω αυτού συνδρομή, δι' ής ευηρεστήθη να διευκολύνη την έκδοσιν του ανά χείρας βιβλίου. Ευχαριστίας επίσης οφείλομεν και τω εν Κισνοβίω φιλοκάλω κυρίω Π. Γουμαλικώ, προθύμως συνδραμόντι το του έτους 1869 *Αττικόν Ημερολόγιον*, και ευγενώς ενθαρρύναντι ημάς όπως εγκαρτερήσωμεν εις το πολύμοχθον και πολυδάπανον τούτο έργον.¹²⁶

Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη και της συζύγου του Βερενίκης, σε χριστιανικό επιτύμβιο της Αλεξάνδρειας του 5^{ου} αιώνα και σε επιγραφή του βασιλιά των Νουβάδων Σιλκά. Βλ. *AH*, 1872, σ. 113-146.

¹¹⁶ Καταχωρείται στους τόμους των 1876 και 1884. Στον τόμο του 1876 δημοσιεύονται δύο κείμενα με αντικείμενο μελέτης την αττική γη. Πρόκειται για το απόσπασμα «Πολιτικά αρχαιότητες της Ελλάδος», από το 5^ο κεφάλαιο των *Απάντων* του Α.Ρ. Ραγκαβή, το οποίο τιλοφορείται «Του Αττικού λαού η εις τάξεις και φυλάς υποδιαίρεσις» και για τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις του Γ. Μαυρογιάννη από τα Μέγαρα. Βλ. *AH*, 1876, σ. 83-119. Στον τόμο του 1884 δημοσιεύεται το ευθυμογράφημα του Ασωπίου «Κάρφος και δοκός», στο οποίο αναφέρονται οι απόψεις του περί του γλωσσικού ζητήματος με ιδιαίτερος σατιρικό τόνο και μέσω εντράπελων και παραστατικών διαλόγων. Βλ. *AH*, 1884, σ. 75-117.

¹¹⁷ Η στήλη, στην οποία δημοσιεύονται βιογραφικά άρθρα και νεκρολογίες, καταχωρείται στους τόμους των 1890 και 1896. Βλ. *AH*, 1890, σ. 181-227 και *AH*, 1896, σ. 379-441.

¹¹⁸ Στη στήλη αυτή περιλαμβάνονται κείμενα που συνδυάζουν τον ιστορικό και βιογραφικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, δημοσιεύεται υλικό το οποίο αναφέρεται μεν στη ζωή συγκεκριμένων προσώπων, τα οποία όμως με τη δράση τους επηρέασαν τις ιστορικές εξελίξεις. Βλ. *AH*, 1874, σ. 198-288 και *AH*, 1884, σ. 240-335.

¹¹⁹ Η στήλη δημοσιεύει κείμενα φιλολογικού περιεχομένου αναφερόμενα μεταξύ άλλων στη θέση της γυναίκας στη γαλλική κοινωνία του 18^{ου} αιώνα και στην κριτική αποτίμηση της πνευματικής παραγωγής του Β. Ουγκώ. Βλ. *AH*, 1886, σ. 113-200.

¹²⁰ Περιλαμβάνει άρθρα και μελέτες επιστημονικού περιεχομένου, τα οποία σχολιάζονται στο υποκεφάλαιο Δ.1. της παρούσας εργασίας. Απαντά σε πέντε τόμους· βλ. *AH*, 1869, σ. 144-196, *AH*, 1871, σ. 186-233, *AH*, 1877, σ. 200-235, *AH*, 1886, σ. 201-252 και *AH*, 1896, σ. 330-378.

¹²¹ Βλ. *AH*, 1877, σ. 236-322 και *AH*, 1896, σ. 200-212.

¹²² Περιλαμβάνει παροιμιακές φράσεις, φράσεις αποφθεγματικού χαρακτήρα ή φράσεις καταξιομένων μορφών από το χώρο των γραμμάτων, των τεχνών, της επιστήμης, της φιλοσοφίας και γενικότερα της διανόησης. Βλ. *AH*, 1867, σ. 71-75, *AH*, 1868, σ. 79-84, *AH*, 1869, σ. 47-50 και *AH*, 1871, σ. 21-25.

¹²³ Εδώ συμπεριλαμβάνονται ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Βλ. *AH*, 1887, σ. 239-289, *AH*, 1888, σ. 78-134 και *AH*, 1889, σ. 147-185.

¹²⁴ Βλ. Ειρηναίος Ασώπιος, «Πρόλογος», ό.π., σ. ζ'.

¹²⁵ Βλ. Θ. Βελλιανίτης, «Αβέρωφ, Γεώργιος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Α', σ. 57.

¹²⁶ Βλ. Ειρηναίος Ασώπιος, ό.π., σ. η'.

Κεφάλαιο Γ΄: Τα λογοτεχνικά κείμενα

Γ.1. Ποίηση

Γ.1.1. Πρωτότυπη

Από την αποδελτίωση των ποιημάτων που δημοσιεύονται στη στήλη «Ποιήσεις» των τόμων του *Αττικού Ημερολογίου* παρατηρείται ένα σταθερό ενδιαφέρον για το τρίπτυχο Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή, Γενιά του 1880 και Επτανησιακή Σχολή. Στους πρώτους τόμους του ημερολογίου, από το 1867 έως περίπου το 1880, δημοσιεύονται ποιήματα τα οποία εντάσσονται στην όψιμη φάση του ρομαντικού κινήματος (1870-1880). Κεντρικές ποιητικές φυσιογνωμίες είναι οι Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, Σπυρίδων Βασιλειάδης, Γεώργιος Παράσχος, Σπυρίδων Λάμπρος και Τιμολέων Αμπελάς. Μεταξύ αυτών δεσπόζουσα θέση έχουν τα ποιήματα του Αχιλλέα Παράσχου.¹²⁷ Στα ποιήματα αυτά εντοπίζονται χαρακτηριστικά στοιχεία της μελαγχολικής ρομαντικής ταυτότητας των ποιητών. Οι στίχοι αποτυπώνουν την έντονη νοσταλγία του ποιητικού υποκειμένου για το παρελθόν σε συνδυασμό με μια κλαυθμηρή αυτοπεριγραφή και μια διάχυτη μελαγχολία, που συχνά αγγίζουν τα όρια της πεισιθάνατης διάθεσης· στο επίκεντρο τίθενται ο ανολοκλήρωτος και καταδικασμένος έρωτας και το αποτυχημένο ερωτικό βίωμα που συνθλίβουν συναισθηματικά τον ποιητή.¹²⁸ Αποθεώνονται η αισθηματολογία, οι συναισθηματικές εξάρσεις, η ατομικιστική ζοφερή απόγνωση, ο κατακερματισμένος εσωτερικός κόσμος και ο νυχιλισμός.¹²⁹

Το *Αττικόν Ημερολόγιον* ανανεώνει και εμπλουτίζει το περιεχόμενό του, όταν έρχεται στο πνευματικό προσκήνιο η Γενιά του 1880, με πρώτα δείγματα τις ποιητικές συλλογές *Στίχοι* και *Ιστοί Αράχνης* των Νίκου Καμπά και Γεωργίου Δροσίνη αντίστοιχα. Στον τόμο του 1881 δημοσιεύονται το ποίημα του Δροσίνη «Η αγράμπελη»¹³⁰ και ένα τετράστιχο του Καμπά με τίτλο «Μ' αγαπά-δεν μ' αγαπά»¹³¹. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία του κορυφαίου εκπροσώπου της Γενιάς του 1880 Κωστή Παλαμά με επτά δημοσιεύσεις από το ποιητικό του έργο. Στον τόμο του 1876 του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύεται μια από τις πρώτες

¹²⁷ Βλ. τα ποιήματα «Αναμνήσεις», *AH*, 1867, σ. 173-178, «Πρόσκλησις», *AH*, 1868, σ. 311-315, «Το φίλημα», *AH*, 1868, σ. 324, «Τω φίλω Α. Βαλαωρίτη», *AH*, 1869, σ. 335-336, «Αντίλοχος», *AH*, 1871, σ. 385-386, «Εις ασθενούσαν φίλην», *AH*, 1872, σ. 376, «Τη μουσοτραφεί ανάσση της Ρωμουνίας Ελισάβετ», *AH*, 1884, σ. 487-488, «Εκ των ανεκδότων επιταφίων ανθέων», *AH*, 1888, σ. 351-352 και «Ερως διπλούς», *AH*, 1889, σ. 338-339.

¹²⁸ Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1982, σ. 5.

¹²⁹ Βλ. Παναγιώτης Μουλλάς, «Λογοτεχνία 1830-1880», *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σ. 15-82.

¹³⁰ Βλ. *AH*, 1881, σ. 454. Επίσης, στον τόμο του 1882 δημοσιεύεται το ποίημα «Ενθύμησις»· βλ. σ. 465.

¹³¹ Βλ. *AH*, 1881, ό.π.

στιχουργικές απόπειρές του, «Το Γιούλι». ¹³² Στους τόμους των επόμενων ετών, από το 1881 έως το 1896, δημοσιεύονται τα ποιήματά του «Τα πρωτοβρόχια», «Δεκάστιχα», «Η βασιλόπητα», «Η ευτυχία», «Ο γάμος της πρωτομαγιάς» και «Μακαρία». ¹³³

Όσον αφορά στην Επτανησιακή ποιητική παράδοση, χώρος παραχωρείται στους ποιητές Αντώνιο Μανούσο, Ανδρέα Μαρτζώκη, Γεώργιο Μαρτινέλη, Παναγιώτη Ματαράγκα, Αντώνιο Μάτεσι και Αριστοτέλη Βαλαωρίτη.

Ερωτήματα εγείρονται σχετικά με τα δημοσιευμένα ποιήματα: αντλούνται άραγε από γνωστές ποιητικές συλλογές, πρόκειται για πρώτες δημοσιεύσεις ή αναδημοσιεύσεις, υπάρχουν θεματικές αναλογίες μεταξύ τους;

Ως προς τη θεματική τους, παρατηρούνται ορισμένες επαναλαμβανόμενες επιλογές. Το συμπέρασμα αυτό επιτρέπει μια απόπειρα ομαδοποίησης και κατάταξής τους, ώστε να καταστεί σαφής η όποια ομοιογένεια υπάρχει. Αναλυτικότερα, τα ποιήματα που δημοσιεύονται στις σελίδες του *Αττικού Ημερολογίου* μπορούν να ταξινομηθούν σε λυρικά, ελεγειακά και ποιήματα που προβάλλουν το αίτημα αναβίωσης του αρχαίου πολιτισμού.

Α. Λυρικά ποιήματα

Αρχικά, στην κατηγορία αυτή υπάγονται ποιήματα όπου ανιχνεύονται φυσιολατρικές περιγραφές και αναδεικνύεται το απaráμιλλο φυσικό κάλλος σε όλο το μεγαλείο της απλότητάς του. Η πλειονότητα των ποιημάτων τοποθετείται σε ειδυλλιακό εαρινό φόντο ανατολής, δειλινού ή σεληνιακού τοπίου, συγκροτώντας υποβλητικά σκηνικά και δημιουργώντας αίσθημα απόλαυσης, πληρότητας και ψυχικής ευεξίας. ¹³⁴

Εδώ εντάσσεται το ποίημα του Αριστομένη Προβελέγγιου «Επιστολή προς τον αδελφόν μου Κωνσταντίνον Ι. Προβελέγγιον, Γεωπόνον εις Σίφνον», γραμμένο το Φεβρουάριο του 1875, όπως δηλώνεται στο τέλος της δημοσίευσης, και δημοσιευμένο στον τόμο του 1876 του

¹³² Βλ. *AH*, 1876, σ. 422-423. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κ.Θ. Δημαράς «Τα πρώτα του κανονικά δημοσιευμένα ποιήματα στην Αθήνα είναι του 1875· ίσως να προηγήθηκαν και άλλες δημοσιεύσεις ποιημάτων στο Μεσολόγγι, μα η έρευνα δεν ξέρω να τις ανακάλυψε έως τώρα. Ένα από αυτά τα αθηναϊκά βρίσκεται στο *Ημερολόγιον* του Ασωπίου· το εκατοστό ίσως από τότε που άρχισε να στιχοπλέκει, καθώς λέει ο ίδιος, -ήταν το πρώτο σαν επίσημα τυπωμένο στην Αθήνα, σαν παραδεγμένο με το κύρος που του έδινε το σοβαρότερο περιοδικό δημοσίευμα της εποχής-. Επιγράφεται «Το Γιούλι» και είναι γραμμένο στην δημοτική σε δεκαπεντασύλλαβους φανερά επηρεασμένους από την τεχνοτροπία και την γλώσσα του Βαλαωρίτη». Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Κωστής Παλαμάς, η πορεία του προς την τέχνη*, Αθήνα, Νεφέλη, 1989, σ. 15-16.

¹³³ Βλ. *AH*, 1881, σ. 461, *AH*, 1882, σ. 468-470, *AH*, 1883, σ. 474, *AH*, 1888, σ. 355-356, *AH*, 1890, σ. 336-337 και *AH*, 1896, σ. 581-582 αντίστοιχα.

¹³⁴ Χαρακτηριστικό είναι το ποίημα «Εαρινή εσπέρα εις τους στύλους του Ολυμπίου Διός» του Αλ. Κατακουζηνού. Βλ. *AH*, 1880, σ. 405.

Αττικού Ημερολογίου.¹³⁵ Σε ανάλογο κλίμα τοποθετείται το δημοσιευμένο στον τόμο του 1877 του *Αττικού Ημερολογίου* ποίημα «Εως (Μυθολογική εικόν)» του Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλου.¹³⁶ Περιλαμβάνεται με τον τίτλο «Ηώς» στη συλλογή *Τρυγόνες και Έχιδναι* που κυκλοφόρησε ένα χρόνο αργότερα, το 1878.¹³⁷ Επομένως εικάζεται ότι πρόκειται για πρώτη δημοσίευσή του στο ημερολόγιο. Επίσης, χαρακτηριστικά είναι τα ποιήματα «Η άνοιξι»¹³⁸ του Γεωργίου Μαρτινέλη και «Άσμα με στροφάς επιφθεγματικές εις το έαρ»¹³⁹ του Φίλιππου Ιωάννου, στα οποία επισημαίνεται ο ποιητικός οίστρος και η καλλιτεχνική έμπνευση που γονιμοποιούνται κατά την εαρινή περίοδο.

Στην κατηγορία των λυρικών ποιημάτων περιλαμβάνονται επίσης ποιήματα συναισθηματικού περιεχομένου. Συνήθως, στο θεματικό επίκεντρό τους τίθεται η αγάπη σε όλες τις εκφάνσεις της, δηλ. η οικογενειακή αγάπη, η αγάπη για τη μητέρα και τον πατέρα, η φιλική αγάπη ή η αγάπη για τον συνάνθρωπο, αλλά και η ερωτική αγάπη, προβάλλοντας τα αγνά, τρυφερά και ειλικρινή συναισθήματα που εμπνέει η δύναμή της.

Ποιήματα που έχουν θέμα την οικογενειακή αγάπη προέρχονται, μεταξύ άλλων, από το ποιητικό έργο των Αριστοτέλη Βαλαωρίτη και Γεωργίου Μαρτινέλη. Χαρακτηριστικά είναι τα ποιήματα «Τυφλός Χορμοβίτης»¹⁴⁰ και «Η Φανερωμένη»¹⁴¹ του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, τα οποία περιλαμβάνονται στη συλλογή *Μνημόσυνα* (1857) και αποτελούν αναδημοσιεύσεις στους τόμους 1868 και 1872 αντίστοιχα. Ανάλογη θεματική έχουν τα δημοσιευμένα στον τόμο του 1880 ποιήματα «Εις τον πατέρα μου»¹⁴² και «Η μανούλα»¹⁴³ του Γεωργίου Μαρτινέλη, τα οποία, όπως δηλώνεται στο τέλος της δημοσίευσης στον τόμο του *Αττικού Ημερολογίου*, ο ποιητής εμπνεύστηκε το Σεπτέμβριο του 1874 και του 1875 αντίστοιχα.

¹³⁵ Βλ. *AH*, 1876, σ. 400-407. Η επιστολή αποτελεί οδή στο κάλλος και την απλότητα της ελληνικής υπαίθρου με φόντο το εαρινό σφρίγος. Προβάλλεται η αυθεντικότητα της ελληνικής ταυτότητας του αγροτικού βίου σε αντίθεση με την προσποιητή αστική καθημερινότητα.

¹³⁶ Βλ. *AH*, 1877, σ. 448.

¹³⁷ Βλ. Ι. Παπαδιαμαντόπουλος, *Τρυγόνες και Έχιδναι*, Αθήνα, 1878, σ. 27-28.

¹³⁸ Βλ. *AH*, 1879, σ. 362-363.

¹³⁹ Βλ. *AH*, 1887, σ. 376-377.

¹⁴⁰ Βλ. *AH*, 1868, σ. 316-317. Παρατίθεται απόσπασμα από το συγκεκριμένο ποίημα. Οι στίχοι, σε κλίμα συγκινησιακά φορτισμένο και μελαγχολικό, συνθέτουν ύμνο στο μεγαλείο της πατρικής αγάπης. Το ποίημα περιλαμβάνεται στη συλλογή *Μνημόσυνα*: βλ. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Έργα*, Αθήνα, Φέξης, 1916, σ. 111-112.

¹⁴¹ Βλ. *AH*, 1872, σ. 371-374. Αποτελεί δέηση μιας δυστυχισμένης μητέρας στη φιλευσπλαχνία και τη θαυματουργό δύναμη της Θεοτόκου και αποτυπώνει την αστείρευτη μητρική αγάπη και τρυφερότητα. Το ποίημα ανήκει στη συλλογή *Μνημόσυνα*, όπως και το προηγούμενο· βλ. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σ. 121-123.

¹⁴² Βλ. *AH*, 1880, σ. 408-409.

¹⁴³ Βλ. *ό.π.*, σ. 409-410.

Εκτός από την οικογενειακή αγάπη σημειώνονται ποιήματα που εμπνέονται από την ειλικρινή και αλτρουιστική διάθεση του ατόμου προς τον συνάνθρωπό του. Ως αντιπροσωπευτικό δείγμα θα μπορούσε να θεωρηθεί το ποίημα «Εις ορφανήν κόρην»¹⁴⁴ του Σπυρίδωνος Λάμπρου, γραμμένο, όπως πληροφορεί το τέλος της δημοσίευσης, τον Οκτώβριο του 1866 και δημοσιευμένο στον τόμο του 1872.

Σε ορισμένα ποιήματα το συναίσθημα της προσφοράς και της αφοσίωσης εκκινεί από τα αγνά και τρυφερά ερωτικά συναισθήματα του ποιητικού υποκειμένου για κάποιο προσφιλές πρόσωπο. Χαρακτηριστικό είναι το ποίημα «Εις ασθενούσαν φίλην»¹⁴⁵ του Αχιλλέα Παράσχου· περιλαμβάνεται με τον τίτλο «Τη Κυρία Κ***», στην ενότητα «Μυρσίναι» του τρίτου τόμου των *Ποιμάτων* (1881) του.¹⁴⁶ Το ποίημα, όπως πληροφορεί η δημοσίευση στο *Αττικόν Ημερολόγιον* του 1872, συνετέθη στις 14 Σεπτεμβρίου 1871· θα εικάζαμε ότι πρόκειται για μια από τις πρώτες δημοσιεύσεις του συγκεκριμένου ποιήματος, αν λάβουμε υπόψη ότι η χρονολογία έκδοσης των *Ποιμάτων*, στα οποία περιλαμβάνεται, είναι το 1881.

Στην κατηγορία των λυρικών ποιημάτων μπορούν να ενταχθούν ποιήματα, στα οποία το ενδιαφέρον στρέφεται στο ίδιο το ποιητικό υποκείμενο, στις σκέψεις του, στο συναισθηματικό κόσμο του, στα βιώματά του και σε ό,τι συνιστά την ύπαρξή του. Εδώ ο τόνος αποκτά προσωπικό και εξομολογητικό ύφος· το ποιητικό υποκείμενο, κυρίως στα πλαίσια μιας μελαγχολικής, μοναχικής περιπλάνησης και περισυλλογής, προβαίνει σε μια ειλικρινή κατάθεση ψυχής, αποτυπώνοντας τις αγωνίες του και εξωτερικεύοντας το εσωτερικό δράμα του. Η πλειονότητα των ποιημάτων εμπνέεται από την ανάμνηση ενός ερωτικού βιώματος.

Αναλυτικότερα, ορισμένα διαπνέονται από τη νοσταλγική διάθεση του ποιητικού υποκειμένου για το πρώτο ερωτικό του σκίρτημα. Οι στίχοι αποτυπώνουν τα αγνά, τρυφερά και ειλικρινή συναισθήματα της νιότης και στο περιεχόμενο αιωρείται μια γλυκιά μελαγχολία, όπως παρατηρείται στα ποιήματα «Ο πρώτος έρως»¹⁴⁷ του Δημητρίου Παπαρρηγόπουλου και «Η μικρά μου φίλη»¹⁴⁸ του Ιωάννη Καμπούρογλου. Σε ανάλογο κλίμα κινείται το σονέτο «Εις παλαιάν φίλην»¹⁴⁹ του Αντωνίου Μάτεσι, γραμμένο στη Σύρο, τον

¹⁴⁴ Βλ. *AH*, 1872, σ. 377-378.

¹⁴⁵ Βλ. *ό.π.*, σ. 376.

¹⁴⁶ Βλ. Αχιλλεύς Παράσχος, *Ποιήματα*, τ. 3, Αθήνα, Κορομηλάς, 1881, σ. 46-47.

¹⁴⁷ Βλ. Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, «Ο πρώτος έρως», *AH*, 1868, σ. 317-319.

¹⁴⁸ Βλ. *AH*, 1872, σ. 379-380.

¹⁴⁹ Βλ. *AH*, 1886, σ. 536.

Ιανουάριο του 1885 και δημοσιευμένο στον τόμο του 1886 του *Αττικού Ημερολογίου*. Στα ποιήματα αυτά προβάλλεται η αγγελικά πλασμένη και εξιδανικευμένη γυναικεία μορφή. Η γυναίκα δε θεάται ως αντικείμενο ηδονής και σαρκικού πόθου, αλλά αποτυπώνεται το άδολο και αγνό ερωτικό συναίσθημα.¹⁵⁰

Επιπρόσθετα, η αισιόδοξη όψη και η θετική έκβαση του ερωτικού βιώματος αποτυπώνεται σε ποιήματα στα οποία ο έρωτας αναδεικνύεται ως απόλυτη ζωογόνος δύναμη. Οι στίχοι μεταφέρουν το συναίσθημα ευτυχίας, πληρότητας και δημιουργικής διάθεσης του ποιητικού υποκειμένου. Τα ποιήματα αυτά εντάσσονται στην ποιητική παράδοση της Γενιάς του 1880 και συγκεκριμένα, στο ποιητικό έργο των Κωστή Παλαμά και Γεωργίου Δροσίνη. Χαρακτηριστικά είναι τα ποιήματα «Η αγράμπελη»¹⁵¹ του Δροσίνη και «Ευτυχία»¹⁵² του Παλαμά, το οποίο περιλαμβάνεται στην ενότητα «Παράμερη ζωή» της συλλογής *Τα μάτια της ψυχής μου* (1892) και δημοσιεύεται στον τόμο του 1888 του *Αττικού Ημερολογίου*.¹⁵³

Δεν είναι λίγα τα ποιήματα στα οποία το ποιητικό υποκείμενο κάνει αποστροφή σε ένα αντικείμενο ή σε ένα λουλούδι, εκμυστηρευόμενο τα αγνά και τρυφερά συναισθήματά του. Χαρακτηριστικά είναι τα ποιήματα του Κωστή Παλαμά «Το Γιούλι»¹⁵⁴, του οποίου η πρώτη δημοσίευση έγινε στον τόμο του 1876 του *Αττικού Ημερολογίου*,¹⁵⁵ αλλά και το τέταρτο από τα τέσσερα «Δεκάστιχα»¹⁵⁶. Σε ανάλογο κλίμα τοποθετείται το ποίημα «Resedá»¹⁵⁷ του Ανδρέα Μαρτζώκη.

Στον αντίποδα βρίσκονται ποιήματα, στα οποία το ερωτικό βίωμα, ανολοκλήρωτο και καταδικασμένο, επιδρά αρνητικά στην ψυχοσύνθεση του ποιητικού υποκειμένου, φέροντάς το αντιμέτωπο με τη δίνη των αναμνήσεων. Ο τόνος των ποιημάτων είναι απαισιόδοξος, η ευτυχία και η συναισθηματική πληρότητα του παρελθόντος αντιπαραβάλλεται με τη μοναξιά και την απομόνωση του παρόντος, εντείνοντας το εσωτερικό δράμα του ποιητικού υποκειμένου. Σε ορισμένα ποιήματα το ποιητικό υποκείμενο αναζητά εναγωνίως τη μορφή

¹⁵⁰ Βλ. Γεώργιος Μαρτινέλης, «Ένας έρωσ σεμνός», *AH*, 1888, σ. 355.

¹⁵¹ Βλ. *AH*, 1881, σ. 454.

¹⁵² Βλ. *AH*, 1888, σ. 355-356. Το ποιητικό υποκείμενο διερωτάται μέσα από διαδοχικούς προβληματισμούς για το ποιόν της ευτυχίας, παραλληλίζοντας αυτή με διάφορα στοιχεία της φύσης και προσπαθεί να εντοπίσει το σημείο από το οποίο εκπηγάει. Καταλήγοντας συμπεραίνει ότι η ευτυχία εκπορεύεται από το συναίσθημα της αγάπης, του έρωτα και της συντροφικότητας.

¹⁵³ Βλ. Κωστή Παλαμάς, *Απαντα*, τ. 1, Αθήνα, Γκοβόστης, χ.χ., σ. 260-261.

¹⁵⁴ Βλ. *AH*, 1876, σ. 422-423. Το ποίημα αποτελεί ωδή σε ένα αγαπημένο λουλούδι του ποιητή, το γιούλι. Οι στίχοι αποτυπώνουν τον ιδιαίτερο συναισθηματικό δεσμό που έχει αναπτύξει το ποιητικό υποκείμενο με το λουλούδι, γεγονός που δημιουργεί πληρότητα και ψυχική ευεξία.

¹⁵⁵ Βλ. την υποσημείωση 132 της παρούσας εργασίας.

¹⁵⁶ Βλ. *AH*, 1882, σ. 470. Το δεκάστιχο εξυμνεί το κάλλος του υακίνθου. Και εδώ, όπως και στο ποίημα «Το Γιούλι», αποτυπώνεται ο ιδιαίτερος συναισθηματικός δεσμός του ποιητικού υποκειμένου με το λουλούδι.

¹⁵⁷ Βλ. *AH*, 1881, σ. 458-460.

της αγαπημένης του, αδυνατώντας να συμβιβαστεί με την αίσθηση της απουσίας της. Το ποίημα «Ανάμνησις»¹⁵⁸ του Παναγιώτη Ματαράγκα, γραμμένο το 1869 και αναδημοσιευμένο στον τόμο 1880 του *Αττικού Ημερολογίου*, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα. Σε μερικά ποιήματα το εσωτερικό δράμα του ποιητικού υποκειμένου εντείνεται από τη στάση ικεσίας του προς την αγαπημένη του.¹⁵⁹

Ωστόσο, εντοπίζονται ποιήματα, τα οποία, παρά την απαισιόδοξη διάθεση, αποτυπώνουν την παγερή και αδιάφορη στάση του πληγωμένου ποιητικού υποκειμένου απέναντι στην ανάλγητη και άπιστη φύση της πρώην αγαπημένης του. Χαρακτηριστικό είναι το ποίημα «Εις μιαν κόρην της Εύας»¹⁶⁰ του Τιμολέοντος Αμπελά. Όπως δηλώνεται στο τέλος της δημοσίευσης στο *Αττικόν Ημερολόγιον*, συνετέθη στην Αθήνα, το Νοέμβριο του 1872 και συνεπώς πρόκειται για αναδημοσίευση στον τόμο του 1875. Εδώ το ποιητικό υποκείμενο απογοητεύεται από την αδιάφορη γυναικεία φύση, η οποία δεν εκτιμά τα αγνά και ουσιαστικά συναισθήματα, αλλά επιδιώκει τους συρμούς και την πολυτέλεια.¹⁶¹ Άλλο χαρακτηριστικό δείγμα είναι το ποίημα «Αναμνήσεις»¹⁶² του Αχιλλέα Παράσχου. Όπως σημειώνεται στο τέλος του ποιήματος στην έκδοση των *Ποιημάτων*¹⁶³ (1881) του ποιητή, συνετέθη το 1868 και δημοσιεύεται στον τόμο του 1869 του *Αττικού Ημερολογίου*. Επομένως, θα εικάζαμε ότι πρόκειται για πρώτη δημοσίευσή του. Το ποιητικό υποκείμενο επιλέγει δυναμικά και αποφασιστικά τη λήθη ως διέξοδο στο συναισθηματικό λαβύρινθο και εκφράζει μια διάθεση αντεκδίκησης.

Εκτός από τα ποιήματα που εστιάζουν στο συναίσθημα εντοπίζονται ποιήματα τα οποία διαπνέονται από έντονα στοχαστική διάθεση. Το ποιητικό υποκείμενο διακατέχεται από υπαρξιακή αγωνία και διατυπώνει τους φιλοσοφικούς προβληματισμούς του. Τα ποιήματα αυτά θεματοποιούν το φόβο και την οδύνη που προκαλούν η φθορά του χρόνου και η μετάβαση από τη νιότη στα πρώτα στάδια του γήρατος. Οι στίχοι αποτυπώνουν την κλαυθμηρίζουσα ποιητική φωνή, όταν συνειδητοποιεί την απώλεια της ζωτικότητας, της

¹⁵⁸ Βλ. *AH*, 1880, σ. 411-413.

¹⁵⁹ Βλ. Σπ. Λάμπρος, «Κεφαλή εστεμμένη, καρδιά ναυαγός», *AH*, 1871, σ. 387.

¹⁶⁰ Βλ. *AH*, 1875, σ. 342-344.

¹⁶¹ Έχει βιωματικό χαρακτήρα, δεδομένης της ανώνυμης αφιέρωσής του σε κάποια γυναίκα, προφανώς πρώην αγαπημένη του ποιητή.

¹⁶² Βλ. *AH*, 1869, σ. 173-178. Ο ποιητής, συναισθηματικά συντετριμμένος λόγω της προδοσίας και της εγκατάλειψης, εκφράζει την πικρία και την απογοήτευσή του για την απατηλότητα των γυναικείων συναισθημάτων.

¹⁶³ Βλ. Αχιλλεύς Παράσχος, *Ποιήματα*, ό.π., σ. 153-160.

ψυχικής πληρότητας και του ενθουσιασμού της νιότης.¹⁶⁴ Σε ορισμένα η ακμή και η ευφορία της φύσης αποτελούν αφορμή για να εξωτερικεύσει το ποιητικό υποκείμενο τη θλίψη του για την παρακμή του χρόνου.¹⁶⁵

Στοχαστική διάθεση παρατηρείται σε ποιήματα τα οποία αποτυπώνουν τους ευρύτερους φιλοσοφικούς προβληματισμούς του ποιητικού υποκειμένου. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί το ποίημα «Adieu à la poésie»¹⁶⁶ του Σπυρίδωνος Βασιλειάδη, το οποίο θα συμπεριληφθεί στις *Αττικές Νύκτες*¹⁶⁷ (1873-1874). Επιμερισμένο σε 5 ενότητες και 25 στροφές, είναι η ποιητική εκφορά των βιωμάτων του δημιουργού ο οποίος προβαίνει σε έναν απολογισμό ζωής, καταθέτοντας τις εμπειρίες του, τις απογοητεύσεις του και τους στοχασμούς του. Διάχυτη είναι η μελαγχολία, η οποία αγγίζει το έπακρο και μετατρέπεται σε νιχιλιστική διάθεση.

B. Ελεγειακά ποιήματα

Πολλά από τα ποιήματα έχουν ελεγειακό χαρακτήρα, οι στίχοι αποτυπώνουν τη θλίψη, την οδύνη και τον εσωτερικό σπαραγμό του ποιητικού υποκειμένου, το οποίο θρηνεί για τη ματαιότητα της επίγειας ζωής και την αδυσώπητη μοίρα του θανάτου. Το περιεχόμενό τους στρέφεται γύρω από το θέμα του θανάτου, της απώλειας και του πένθους. Η πεισιθάνατη διάθεση του ποιητικού υποκειμένου εντείνεται με τη χρήση ανάλογων μοτίβων, όπως κοιμητηρίων, μνημάτων, κυπαρίσσω, κεριών και φανών.

Αντιπροσωπευτικό δείγμα αποτελεί το ποίημα «Ο φανός του κοιμητηρίου Αθηνών»¹⁶⁸ του Δημητρίου Παπαρρηγόπουλου, το οποίο αντλείται από τη βραβευμένη στο Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό του 1866 συλλογή *Στόνοι*¹⁶⁹ και αναδημοσιεύεται στον τόμο του 1867 του *Αττικού Ημερολογίου*. Οι στίχοι αποτυπώνουν τη μακάβρια και παγερή αίσθηση του θανάτου. Ο ποιητής, σε πένθιμο σκηνικό με φόντο τα μνήματα ενός κοιμητηρίου, απευθύνει το μονόλογό του σε έναν φανό, ο οποίος γίνεται δέκτης της εκ βαθέων εξομολόγησής του και

¹⁶⁴ Βλ. Ι. Καμπούρογλου, «Ο βίος», *AH*, 1873, σ. 430-432. Αφιερωμένο στο φίλο Δ.Α. Κορομηλά. Ο ποιητής, άπελπισ, θρηνεί για την παρακμή και τη φθορά του χρόνου και παραθέτει τη μακάβρια εικόνα ενός εφιαλτικού ονείρου, παραλληλίζοντας το χρόνο με αιμοδιψή βρικόλακα.

¹⁶⁵ Βλ. Αρ. Προβελέγγιος, «Μελαγχολία εν τω έαρι», *AH*, 1883, σ. 471-472.

¹⁶⁶ Βλ. *AH*, 1868, σ. 319-323. Ο ποιητής επισημαίνει τη ρηχότητα της κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία είναι παγιδευμένη στον υλικό ευδαιμονισμό και τον ηδονικό βίο. Απογοητευμένος από την εμπειρία της συλλογικής ζωής, βαθιά πληγωμένος από τις διαπροσωπικές σχέσεις, αναγνωρίζει τον εφήμερο χαρακτήρα των πάντων, σατιρίζει την επιδίωξη της υστεροφημίας και διακατέχεται από έντονα νιχιλιστική διάθεση. Απαισιόδοξος δέχεται παθητικά τη ροή της ζωής του.

¹⁶⁷ Βλ. Σπ. Βασιλειάδη, *Αττικά Νύκτες*, έκδοση 3^η, Αθήνα, Φέξης, 1915, σ. 346-349.

¹⁶⁸ Βλ. *AH*, 1867, σ. 168-170.

¹⁶⁹ Βλ. Δ. Παπαρρηγόπουλος, *Ποιήσεις*, Αθήνα, Πάσσαρης, 1867, σ. 50-53.

ηθικός παραστάτης του. Εκφράζει τους προβληματισμούς του και τις αρνητικές σκέψεις του για τη λήθη που επιφέρει ο θάνατος. Αισθάνεται μια απαξίωση για το παρόν και το μέλλον αναμένοντας καρτερικά το τέλος του.

Ορισμένα ποιήματα, σημειώνοντας εμφανείς αντιστοιχίες με επικήδειους λόγους, θρήνους και μοιρολόγια, λειτουργούν ως επιμνημόσυνες δεήσεις εξάιροντας το μεγαλείο των αρετών του νεκρού. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί το επίγραμμα «Εις τον αείμνηστον καθηγητήν Κωνσταντίνον Ασώπιον»¹⁷⁰ του Φίλιππου Ιωάννου· επίσης, ανάλογη θεματική έχει το ποίημα «Ελεγείον επί τω θανάτω του ποιητού Δ. Παπαρρηγόπουλου»¹⁷¹ του Παναγιώτη Ματαράγκα, το οποίο, όπως δηλώνεται στο τέλος της δημοσίευσης στον τόμο του 1875 του *Αττικού Ημερολογίου*, συνετέθη στην Ιερουσαλήμ, στις 20 Απριλίου 1873. Σε ανάλογο κλίμα τοποθετείται το ποίημα «Επί τω πολυθρηνήτω θανάτω Αντωνίου Κονδάρη»¹⁷² του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, το οποίο περιλαμβάνεται στη συλλογή *Μνημόσυνα* (1857)¹⁷³ κατά συνέπεια πρόκειται για αναδημοσίευση στον τόμο του 1878 του *Αττικού Ημερολογίου*. Ενδιαφέρον έχει ο οντολογικού χαρακτήρα προβληματισμός του ποιητή σχετικά με τη νομοτέλεια που διέπει τη φύση. Διατυπώνει την υπαρξιακή αγωνία του και διερωτάται για ποιο λόγο η ανθρώπινη φύση υπόκειται στο τρομερό καθεστώς της φθοράς και του θανάτου. Επίσης, μορφή επικήδειου λόγου έχει το ποίημα «Εις τον νεκρόν του αιμνήστου Ανδρέου Βαλλιάνου»¹⁷⁴ του Αντωνίου Μανούσου, το οποίο, όπως πληροφορούμαστε από το τέλος της δημοσίευσης στον τόμο του 1888 του *Αττικού Ημερολογίου*, ο ποιητής έγραψε στην Αθήνα, στις 3 Μαΐου 1887.

Άλλα ποιήματα έχουν πιο προσωπικό ύφος, εστιάζοντας στο εσωτερικό κενό του ποιητικού υποκειμένου λόγω της απώλειας προσφιλούς προσώπου· χαρακτηριστικό είναι το ποίημα «Επί τω πολυθρηνήτω θανάτω της ανεψιάς μου Ιουλίας Ράλλη-Βαλαωρίτου»¹⁷⁵ του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, το οποίο, όπως δηλώνεται στον υπότιτλο του ποιήματος στην έκδοση των *Έργων* του ποιητή, γράφτηκε στις 10 Οκτωβρίου 1874.¹⁷⁶ Κατ' αναλογία, το ποίημα «Ο άνελπις»¹⁷⁷ του Σπυρίδωνος Βασιλειάδη αποτυπώνει σε πένθιμο σκηνικό τη

¹⁷⁰ Βλ. *AH*, 1874, σ. 437.

¹⁷¹ Βλ. *AH*, 1875, σ. 337-338. Ελεγειακός χαρακτήρας και λυρικός θρήνος του ποιητή για το δυσαναπλήρωτο κενό της απώλειας του νεκρού. Οι στίχοι εξάιρουν τις αρετές του ποιητικού έργου του Παπαρρηγόπουλου. Επισημαίνεται η μοναδικότητα και η απaráμιλλη ποιητική χάρη του και υπογραμμίζεται η ματαιότητα κάθε ποιητικής απόπειρας των ομοτέχνων του για μίμηση του λόγου του.

¹⁷² Βλ. *AH*, 1878, σ. 253-255.

¹⁷³ Βλ. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Έργα*, ό.π., σ. 130-131.

¹⁷⁴ Βλ. *AH*, 1888, σ. 353.

¹⁷⁵ Βλ. *AH*, 1875, σ. 345.

¹⁷⁶ Βλ. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, ό.π., σ. 126-127.

¹⁷⁷ Βλ. *AH*, 1876, σ.408-410.

διάχυτη μελαγχολία που έχει κατακλύσει την ψυχή του ποιητικού υποκειμένου λόγω της απώλειας της αγαπημένης του. Γραμμένο στην Πάτρα το 1861 και πρωτοδημοσιευμένο στον τόμο του 1876 του *Αττικού Ημερολογίου*, κατατάσσεται στα κείμενα του ποιητή που βρέθηκαν μεταξύ των χειρογράφων του με την έκδοση των *Αττικών Νυκτών*.¹⁷⁸ Ο θρήνος του ποιητικού υποκειμένου για την απώλεια προσφιλούς προσώπου αποτυπώνεται και στο ποίημα «Παρά τον τάφον αδελφής»¹⁷⁹ του Τιμολέοντος Αμπελά. Γραμμένο στη Σύρο, στις 18 Ιουλίου 1875, όπως δηλώνεται στο τέλος της δημοσίευσης στον τόμο 1876 του *Αττικού Ημερολογίου*, επισημαίνει την αδυναμία του ανθρώπου και της επιστήμης να ελέγξουν το θάνατο.

Γ. Ποιήματα που προβάλλουν το αίτημα αναβίωσης του αρχαίου πολιτισμού

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται ποιήματα, στα οποία το ποιητικό υποκείμενο αναπολεί το κλέος της αρχαιότητας και το μεγαλείο του ένδοξου παρελθόντος και οραματίζεται την αναβίωση του αρχαίου πνεύματος, αποτυπώνοντας συγχρόνως τη θλίψη και την απογοήτευσή του για το μαρασμό και τη φθίνουσα εικόνα του παρόντος.

Χαρακτηριστικό είναι το ποίημα «Εἰς ἀρχαῖον ἀγγεῖον»¹⁸⁰ του Σπυρίδωνος Λάμπρου. Αποτελεί ωδή σε ένα αρχαίο αγγείο, που ανακαλύφθηκε σε κορινθιακό αρχαιολογικό χώρο και μεταφέρθηκε σε μουσείο της Αθήνας, για την τέρψη κάθε λάτρη της αρχαιότητας. Οι στίχοι αποτυπώνουν το ένδοξο παρελθόν της αρχαίας Ελλάδας και τα δεινά που υπέστη από τις μπεριαλιστικές βλέψεις των εχθρών. Έντονη είναι η διάθεση αναβίωσης της αίγλης του αρχαίου πολιτισμού. Σε ανάλογο κλίμα κινούνται δύο ποιήματα του Αριστομένη Προβελέγγιου· τα ποιήματα «Από της Ακροπόλεως»¹⁸¹ και «Γερμανικαί αναμνήσεις εκ της λυρικής συλλογής. Εκ του ζυθοπωλείου των Φραγκισκανών»¹⁸², το οποίο εμπνεύστηκε ο ποιητής στο Μόναχο, το 1877, όπως δηλώνεται στο τέλος της δημοσίευσης στον τόμο 1886

¹⁷⁸ Βλ. Μαρία Δημάκη-Ζώρα, Σ.Ν. Βασιλειάδης. *Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2002, σ. 795-797.

¹⁷⁹ Βλ. ΑΗ, ό.π., σ. 413-415.

¹⁸⁰ Βλ. ΑΗ, 1869, σ. 338-340.

¹⁸¹ Βλ. ΑΗ, 1874, σ. 448-453. Ο ποιητής θαυμάζει τη μεγαλοπρεπή θέα της γηραιάς Ακροπόλεως, με διάχυτο αίσθημα εθνικής υπερηφάνειας για τη δόξα της αρχαίας Ελλάδας. Περιηγείται νοητά στο χρόνο, ενθουμούμενος το κλέος και τη δύναμη των προγόνων εστιάζοντας στην ηγετική προσωπικότητα του Περικλή. Τα ερείπια του αρχαιολογικού χώρου προκαλούν νοσταλγία και συγκίνηση. Ο ποιητής, απογοητευμένος από την παρακμή του παρόντος και απροσάρμοστος σε αυτό, εκφράζει τη δυσπιστία του για τη δυνατότητα ανασύστασης του παρελθόντος μεγαλείου.

¹⁸² Βλ. ΑΗ, 1886, σ. 548-549. Οι στίχοι, που τοποθετούνται σε ομιχλώδες και σκιερό φόντο, υπό το άκουσμα αρχαίου αρπιστή που ψάλλει το κλέος του αρχαίου μεγαλείου, αποθεώνουν το αίσθημα εθνικής υπερηφάνειας και φιλοπατρίας.

του *Αττικού Ημερολογίου* και περιλαμβάνεται με ελαφρώς παραλλαγμένους στίχους στη συλλογή *Γερμανικά αναμνήσεις* με τον τίτλο «Ιερόν δάκρυ».¹⁸³

Γ.1.2. Μεταφρασμένη

Το καινοτόμο και νεωτεριστικό πνεύμα του *Αττικού Ημερολογίου* στο πεδίο όχι μόνο των εγχώριων, αλλά και των ευρωπαϊκών πνευματικών εξελίξεων επιβεβαιώνεται μέσω των μεταφραστικών επιλογών του.¹⁸⁴ Η μετάφραση, τόσο ποιητικών δειγμάτων όσο και πεζών αφηγηματικών κειμένων, αν και σε πολύ μικρό ποσοστό σε σχέση με την υπόλοιπη λογοτεχνική ύλη, γίνεται φορέας της ευρωπαϊκής διανοητικής προόδου εμπλουτίζοντας την εθνική λογοτεχνία και διευρύνοντας τα όριά της.

Το ποσοστό των μεταφρασμένων ποιημάτων στις σελίδες των «Ποιήσεων» κάθε τόμου του *Αττικού Ημερολογίου* είναι πολύ μικρό σε σχέση με το αντίστοιχο των ποιημάτων από το πρωτότυπο.¹⁸⁵ Θα μπορούσε να εντάξει κανείς τις συγκεκριμένες δημοσιεύσεις σε ένα σχέδιο επαφής και εξοικείωσης του ελληνικού αναγνωστικού κοινού με τα διεθνή ποιητικά δρώμενα, ως αφετηρία για την επίτευξη γόνιμων πολιτισμικών ανταλλαγών. Παράλληλα, τα ποιήματα αυτά θα μπορούσαν να συμβάλουν σε μια ευρύτερη προσπάθεια υποδοχής των ευρωπαϊκών ποιητικών τάσεων και ρευμάτων στο ελληνικό πνευματικό πεδίο.

Πέρα όμως από τα ποσοτικά δεδομένα έχει ενδιαφέρον να σταθούμε στην προέλευση των συγκεκριμένων ποιημάτων, τα οποία καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα της παλαιότερης και σύγχρονης ευρωπαϊκής γραμματείας. Στο επίκεντρο των μεταφραστικών επιλογών τίθενται η γαλλική (A. Lamartine, V. Hugo), και η γερμανική γραμματεία (J.W. Goethe, Fr. Schiller, H. Heine)· ακολουθούν η αγγλική (W. Shakespeare, L. Byron) και η ρωσική (A. Puskin).

Ως προς την ταυτότητά τους, τα περισσότερα από αυτά φέρουν την υπογραφή κορυφαίων και διακεκριμένων δημιουργών, προβάλλοντας την προτίμηση του *Αττικού Ημερολογίου* στο κλασικό. Είναι σαφές το ενδιαφέρον για δόκιμους εκπροσώπους της ποιητικής τέχνης που άσκησαν επίδραση στη διαμόρφωση και την εξέλιξη της ευρωπαϊκής πνευματικής κίνησης.

¹⁸³ Βλ. Αριστομένης Προβελέγγιος, *Ποιήματα παλαιά και νέα*, τ. Α', Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1896, σ. 131-132.

¹⁸⁴ Η συνολική αποδελτίωση των τόμων του ημερολογίου ανέδειξε συνεργασίες με ξένα έντυπα της εποχής, όπως *Revue des deux Mondes* (AH, 1876, σ. 120-164, AH, 1878, σ. 78-102, AH, 1880, σ. 273-296 και AH, 1881, σ. 241-269), *Westminster Review* (AH, 1883, σ. 121-144), *Revue Critique* (AH, 1884, σ. 240-250) και *Democratie en Amérique* (AH, 1885, σ. 378-385), από τα οποία, επιλέγονταν κείμενα ποικίλου ενδιαφέροντος για μετάφραση.

¹⁸⁵ Byron (2), Goethe (1), Heine (2), Hugo (2), Lamartine (2), Longfellow (1), Laprade (1), Millevoye (1), Puskin (1), Schiller (1), Shakespeare (1).

Οι ποιητές εντάσσονται στο κίνημα του ευρωπαϊκού ρομαντισμού, όπως οι L. Byron, A. Lamartine και V. Hugo και ορισμένοι αποτελούν προρομαντικά φαινόμενα, όπως οι J.W. Goethe και Fr. Schiller. Η θεματική των μεταφρασμένων ποιημάτων κινείται σχεδόν στην ίδια τροχιά. Οι στίχοι τους αποτυπώνουν τα αγνά ερωτικά συναισθήματα του ποιητικού υποκειμένου για μια γυναικεία μορφή. Χαρακτηριστικά είναι τα ποιήματα «Επίκλησις»¹⁸⁶ του A. Lamartine και «Εις τινά κυρίαν»¹⁸⁷ του V. Hugo¹⁸⁸.

Στον αντίποδα βρίσκονται ποιήματα, που διαπνέονται από τη μελαγχολική διάθεση του ποιητικού υποκειμένου λόγω της απουσίας ή της απώλειας ενός προσφιλούς προσώπου· το ποίημα «Παρουσία του αγαπητού»¹⁸⁹ του J.W. Goethe αποτυπώνει τη θλίψη, την τραγική αίσθηση μοναξιάς, αλλά και την προσπάθεια του ποιητικού υποκειμένου να αναπληρώσει με ψευδαισθήσεις το κενό της απουσίας. Σε ανάλογο κλίμα τοποθετείται το ποίημα «Ο νεανίας παρά τον ρύακα»¹⁹⁰ του Fr. Schiller· σε λυρικό εαρινό φόντο εκφέρεται ποιητικά ο μελαγχολικός μονόλογος του ποιητικού υποκειμένου. Το εξωτερικό φυσικό κάλλος λειτουργεί αντιθετικά με το δράμα της εσωτερικής απομόνωσής του, εντείνοντας την απαισιόδοξη διάθεση και την αίσθηση του πρόωρου γήρατος λόγω της απουσίας της αγαπημένης του. Στο πλαίσιο της ρομαντικής θρηνολογίας εντάσσεται το ποίημα «Παράπονα»¹⁹¹ του A. Lamartine, το οποίο αποτελεί μονόλογο του ποιητικού υποκειμένου, στον οποίο προτείνονται τα δάκρυα ως τρόπος ανακούφισης της ψυχής και ως διέξοδος από τον πόνο, τη θλίψη και τη δυστυχία. Κατ' αντιστοιχία, το ποίημα «Ημέρα θλιβερά»¹⁹² του

¹⁸⁶ Βλ. *AH*, 1868, σ. 323-324, σε μετάφραση Ι. Καρασούτσα. Οι στίχοι εκφράζουν τον έρωτα του ποιητικού υποκειμένου για μια αιθέρια, αγγελική ύπαρξη, στην οποία εξομολογείται τα συναισθήματά του. Για μια σύντομη περιήγηση στη συλλογή *Méditations poétiques* (1820), στην οποία περιλαμβάνεται το ποίημα, βλ. Ιωάννα Κωνσταντουλάκη-Χάντζου, «Οι Ποιητικοί στοχασμοί του A. de Lamartine», *Νέα Εστία*, τχ. 1307 (Χριστούγεννα 1981), σ. 174-178.

¹⁸⁷ Βλ. *AH*, 1877, σ. 450-451, σε μετάφραση Φ.Α. Οικονομίδη. Το θεϊκό κάλλος μιας γυναικείας μορφής προκαλεί στο ποιητικό υποκείμενο παραλήρημα. Η εικόνα της συνθέτει μια οπτασία που αναζωπυρώνει τόσο το ερωτικό συναίσθημα όσο και τον ποιητικό οίστρο.

¹⁸⁸ Επίσης, δημοσιεύεται το ποίημά του «Τριανταφυλλιά και μνήμα», σε μετάφραση Γ. Παράσχου. Βλ. *AH*, 1869, σ. 333. Ο τίτλος του πρωτότυπου ποιήματος είναι «La tombe dit à la rose» και περιλαμβάνεται στη συλλογή *Les Voix Intérieures* (1837). Το ποίημα είναι υπερβατικός διάλογος ανάμεσα στα άλογα όντα του τίτλου με θέμα τη λειτουργικότητά τους και το ρόλο που επιτελούν στην ανθρώπινη ζωή. Έντονη η αντίθεση· η τριανταφυλλιά συμβολίζει τη δροσιά, την αισιοδοξία και τη χαρά της ζωής, ενώ το μνήμα συμβολοποιεί το θάνατο. Για μια λεπτομερή παρουσίαση του έργου του Γάλλου δημιουργού στο χώρο των ελληνικών γραμμάτων βλ. τη διατριβή της Δέσποινας Προβατά με τίτλο *Victor Hugo en Grece (1842-1902)*, Université de Paris-Sorbonne, 1994.

¹⁸⁹ Βλ. *AH*, 1868, σ. 315-316, σε μετάφραση Ι. Καρασούτσα.

¹⁹⁰ Βλ. *AH*, 1871, σ. 393-394, σε μετάφραση Σπ. Λάμπρου.

¹⁹¹ Βλ. *AH*, 1876, σ. 421-422, σε μετάφραση Ευγ. Ζαλοκώστα.

¹⁹² Βλ. *AH*, 1875, σ. 339, σε μετάφραση Κ. Πωπ. Πρόκειται για το ποίημα «The Rainy Day», από τη συλλογή *Ballads and Other Poems* (1842).

γνωστού Αμερικανού ποιητή Η. Longfellow¹⁹³ (1807-1882) περιγράφει ένα μελαγχολικό βροχερό τοπίο, όπου το ζοφερό σκηνικό ταυτίζεται με την απαισιόδοξη και υποτονική συναισθηματική κατάσταση του ποιητικού υποκειμένου.

Στο σύνολο των μεταφρασμένων ποιημάτων περιλαμβάνονται δείγματα του βυρωνικού Ρομαντισμού. Ο λόγος για το ποίημα «Σκότος»¹⁹⁴ και δύο αποσπάσματα από το ποίημα «Ο πειρατής»¹⁹⁵ του Byron.¹⁹⁶ Στο πρώτο ποίημα αποθεώνεται η δύναμη της βυρωνικής φαντασίας· οι στίχοι αποτυπώνουν τη φανταστική εικόνα μαζικής καταστροφής του κόσμου, τον αφανισμό του ανθρώπινου γένους και την παντοδυναμία του σκότους. Ως προς τα δύο αποσπάσματα από το ποίημα «Ο πειρατής» οι στίχοι του πρώτου διαπνέονται από τη συναισθηματική έκρηξη που προκαλεί ο έρωτας και αποτυπώνουν τη δυστυχία του αποχωρισμού και το φόβο της λήθης που απειλούν την αγάπη των δυο ποιητικών υποκειμένων, του Κονράδου και της Μεδώρας. Το δεύτερο απόσπασμα, δείγμα δυνατής εικονοποιίας, αποτελεί μια εξάισια λυρική περιγραφή του ελληνικού φυσικού κάλλους, εξυμνώντας την ομορφιά της αττικής γης (αναφέρονται τα εξής τοπωνύμια: Αίγινα, Ύδρα, Σαλαμίνα, Δελφοί, Κιθαιρών, Υμηττός, Κηφισός, Θησείο).

Στα μεταφρασμένα ποιήματα ρομαντικής ταυτότητας προστίθεται το ποίημα «Ευχή»¹⁹⁷ του Ρώσου Α. Pushkin¹⁹⁸. Σύμφωνα με τη Σόνια Ιλίνσκαγια, πρόκειται για την πρώτη

¹⁹³ Δημοσίευσε τη συλλογή *Voices of the Night* (1839), η οποία περιλάμβανε διδακτικά ποιήματα όπως “A Psalm of Life”, “Footsteps of Angels” και “The Reaper and the Flowers”. Επίσης, εξέδωσε τις συλλογές *Ballads and Other Poems* (1841), *Poems on Slavery* (1842) και *The Belfry of Bruges and Other Poems* (1847). Έγραψε δύο αφηγηματικά ποιήματα σε εξάμετρο, “Evangeline” (1849) και “The Courtship of Miles Standish” (1858). Το αριστούργημά του θεωρείται η τριλογία *Christus* (1872). Οι τελευταίες συλλογές του *The Masque of Pandora* (1875), *Ultima Thule* (1880) και *In the Harbor* (1882) περιλάμβαναν ποιήματα μελαγχολικού ύφους για το επικείμενο γήρας του ανθρώπου. Ως προς τη μεταφραστική δραστηριότητά του μετέφρασε Δάντη. Βλ. “Longfellow, Henry Wadsworth”, *The Oxford Companion to English Literature*, (ed.) Margaret Drabble, New York, Oxford University Press, 2000, σ. 607-608.

¹⁹⁴ Βλ. *AH*, 1874, σ. 442-445, σε μετάφραση Κ.Ν. Δόσιου. Άξιο προσοχής είναι το εισαγωγικό σημείωμα που προτάσσεται του ποιήματος, με υπογραφή του Αρ. Δόσιου, γιου του μεταφραστή, στο οποίο εξαιρούνται η απaráμιλλη αξία και πρωτοτυπία των βυρωνικών εμπνεύσεων.

¹⁹⁵ Βλ. *AH*, 1875, σ. 335-336, σε μετάφραση Κ.Ν. Δόσιου, όπως και στο προηγούμενο ποίημα. Ιδιαίτερος διαφωτιστικό είναι το εισαγωγικό σημείωμα του Ασωπίου, με το οποίο ευγνωμονεί το μεταφραστή για την προσφορά των δύο αποσπασμάτων του ποιήματος. Επίσης, ο Ασωπίος διευκρινίζει ότι το δεύτερο απόσπασμα, που αποτελεί μέρος του τρίτου άσματος του ποιήματος, προοριζόταν ως πρόλογος στο βυρωνικό ποίημα «Η Κατάρα της Αθηνάς».

¹⁹⁶ Για την πρόσληψη και την υποδοχή του βυρωνικού έργου στο ελληνικό πνευματικό τοπίο βλ. Ευγενία Κεφαλληνιάου, *Ο Lord Byron στην Ελλάδα: η παρουσία του στη νεοελληνική πνευματική ζωή κατά τον 19^ο αιώνα*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική σχολή, 1995 (Διδ. Διατρ.) και Αθηνά Γεωργαντά, *Αιών Βυρωνομανής: ο κόσμος του Byron και η νέα ελληνική ποίηση*, Αθήνα, Εξάντας, 1992.

¹⁹⁷ Βλ. *AH*, 1871, σ. 389-390, σε μετάφραση Κ. Πωπ. Σύμφωνα με την έρευνα και την καταγραφή της Σ. Ιλίνσκαγια, το έναυσμα για τις μεταφράσεις έργων του ρώσου δημιουργού στα ελληνικά δόθηκε από το περιοδικό *Αποθήκη των Ωφελίων και Τερπνών Γνώσεων*, τχ. 10 (Απρίλιος 1948), όπου μεταφράστηκε απόσπασμα από το ποιητικό παραμύθι του «Ο Ρουσλάνος και η Λιοντιμίλα». Επίσης, μια πλειάδα μεταφράσεων των έργων του δημοσιεύθηκε σε έντυπα, μερικά από τα οποία ήταν *Πανδώρα*, *Εθνική Βιβλιοθήκη*,

δημοσίευση του ποιήματος σε ελληνικό έντυπο.¹⁹⁹ Το ποίημα μεταφέρει την ευχή του ποιητικού υποκειμένου για την καύση της σορού του, τη στιγμή του θανάτου του. Οι στίχοι αποτυπώνουν το φόβο του ανθρώπου για τη φθορά και τη σήψη που επιφέρει ο θάνατος και, ειδικότερα, ο ενταφιασμός.

Από πατριωτικό τόνο διαπνέεται το ποίημα «Οι Γάλλοι εθελονταί και η Γαλλία»²⁰⁰ του V. de Laprade²⁰¹, στο οποίο εξυμνούνται η αγωνιστικότητα και το γενναίο φρόνημα όσων μάχονται για την υπεράσπιση της ελευθερίας και της πατρίδας. Στους στίχους του μνημονεύονται ένδοξοι Έλληνες ήρωες (Θεμιστοκλής, Μπότσαρης, Κανάρης), ο Όμηρος, ο Πλάτων, ο Αισχύλος, ο Φειδίας και αναφέρονται ορισμένα ελληνικά τοπωνύμια (Αλφειός, Παρθενώνας, Θερμοπύλες, Φάληρο).

Από το σύνολο των λιγοστών μεταφρασμένων ποιημάτων που δημοσιεύονται στο *Αττικόν Ημερολόγιον* δε θα μπορούσαν να λείπουν ποιήματα του H. Heine, καθότι ο Ασώπιος, μέσα από τις σελίδες της *Χρυσολίδος*,²⁰² υπήρξε αγωγός του έργου του Γερμανού δημιουργού στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.²⁰³ Ο Heine δεν τοποθετείται στους αντιπροσωπευτικούς ποιητές του γερμανικού Ρομαντισμού, διότι η ποίησή του είναι

Βύρων, Αθηναϊκόν Ημερολόγιον, Ζακύνθιος Ανθών, Παρνασσός, Εστία και Εβδομάς. Βλ. Σόνια Ιλίνσκαγια, *Η ρωσική λογοτεχνία στην Ελλάδα: 19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2006, σ. 75-114.

¹⁹⁸ Τα πρώτα ποιήματα του κορυφαίου ρώσου ποιητή (1799-1837) αντιπροσωπεύουν όλα τα γνωστά είδη της λυρικής ποίησης (επιγράμματα, εξομολογήσεις, ελεγεία, σύντομα ανακρεόντια, ελεύθερες μεταφράσεις). Στην ποίηση της ωριμότητάς του, η οποία περιλάμβανε αντιμοναρχικά και φιλελεύθερα ποιήματα, χρησιμοποίησε πολιτικά μοτίβα. Επίσης, έγραψε σατιρικούς στίχους με αντικληρική και αθεϊστική χροιά. Το πρώτο μεγάλο ποίημά του είναι «Ο Ρουσλάνος και η Λιοντμίλα». Τα φιλελληνικά του αισθήματα στήριξαν την ελληνική Επανάσταση με το ποίημα «Ο Πόλεμος». Μεταξύ των γνωστών ρομαντικών ποιημάτων του καταγράφονται «Ο Αιχμάλωτος του Καυκάσου» (1821), «Η Βρύση του Μπαχτσισαράν» (1823) και «Οι Τσιγγάνοι» (1824). Από το 1825 και μετά έγραψε το «ρεαλιστικό δράμα» «Μπορίς Γκοντουνόφ». Παράλληλα, έγραφε ιστορικά σημειώματα σε θέματα ρωσικής και ευρωπαϊκής ιστορίας. Από το 1829 και εξής κυκλοφορούν τα μεγάλα δραματικά και επικά ποιήματά του, όπως «Πολτάβα» (1829) και πεζά μυθιστορήματα, όπως *Η Κόρη του Λοχαγού*, *Ο Ντουμπρόφσκι* και ο *Ευγένιος Ονέγιν*. Στην τελευταία περίοδο της συγγραφικής πορείας του αφιερώνεται στην πρόζα και στην κριτική. Βλ. Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, *Πέντε Ρώσοι κλασικοί*, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή, 1978, σ. 37-99.

¹⁹⁹ Βλ. Σόνια Ιλίνσκαγια, ό.π., αρ. 21., σ. 79.

²⁰⁰ Βλ. *AH*, 1873, σ. 424-426, σε μετάφραση Γ. Παράσχου.

²⁰¹ Γάλλος ποιητής, κριτικός (1812-1887). Συνδύαζε τη ρομαντική ευαισθησία με κλασικές επιδράσεις στο σημαντικότερο ποίημά του “*Psyché*” (1841). Από το 1848 και εξής ο συντηρητικός χαρακτήρας του έργου του εντάθηκε, αφότου είχε συνειδητοποιήσει την κρίση του παρόντος λόγω της ισότητας που είχε επιφέρει η Μεταρρύθμιση και λόγω της ταχύτατης βιομηχανοποίησης και του ουτοπικού σοσιαλισμού. Βλ. Ceri Crossley, “Laprade, Victor Richard de”, *The New Oxford Companion to Literature in French*, (ed.) Peter France, Oxford, Clarendon Press, 1995, σ. 440.

²⁰² Το άρθρο δημοσιεύθηκε σε πέντε συνέχειες. Βλ. Ειρηναίος Ασώπιος, «Περί των συγχρόνων της Γερμανίας ποιητών: Ερρίκος Έινος (Heinrich Heine)», *Χρυσολίς*, τχ. 1 (1863), σ. 3-7, τχ. 2, σ. 33-37, τχ. 3, σ. 65-68, τχ. 4, σ. 97-101 και τχ. 5, σ. 129-138.

²⁰³ Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, «Η δεξίωση του Heine στο χώρο της ελληνικής παιδείας» στον τόμο *Ελληνικός Ρομαντισμός*, ό.π., σ. 286-300.

αποστασιοποιημένη από τις ρητορικές εξάρσεις και τον υψηλόφωνο ρομαντικό τόνο.²⁰⁴ Επιλέγει το χαμηλόφωνο λυρισμό και τη μετροέπεια. Υιοθετεί την ειρωνεία προς την κατεύθυνση του χιούμορ ως αντίδραση στην «πτώση του ιδανικού». ²⁰⁵ Στο *Αττικόν Ημερολόγιον* δημοσιεύονται οι μεταφράσεις των ποιημάτων του «Παναγία η θαυματουργός»²⁰⁶ και «Τραγουδάκια»²⁰⁷. Το πρώτο, όπως δηλώνεται παρενθετικά στον τίτλο της δημοσίευσης, δεν αποτελεί πιστή και ακριβή μετάφραση του πρωτοτύπου, αλλά ελεύθερη μεταφορά του στην ελληνική. Οι στίχοι του υμνούν τη φιλευσπλαχνία και τη θαυματουργή δύναμη της Θεοτόκου. Τα «Τραγουδάκια» είναι δέκα ποιήματα ερωτικού και λυρικού περιεχομένου, στα οποία αποτυπώνονται η ολοκληρωτική συναισθηματική αφοσίωση του ποιητικού υποκειμένου στην αγαπημένη του και η σφοδρότητα του ερωτικού συναισθήματος.

Γ.2. Αφηγηματική πεζογραφία

Γ.2.1. Πρωτότυπη

Στο παρόν υποκεφάλαιο το ενδιαφέρον μονοπωλούν κυρίως δημοσιεύσεις από το έργο του Εμμανουήλ Ροΐδη.²⁰⁸ Σε αυτές προστίθενται δύο από το έργο του Σπυρίδωνος Βασιλειάδη.

Αναφορικά με την παρουσία του Ροΐδη, στον πρώτο τόμο του *Αττικού Ημερολογίου*,²⁰⁹ δημοσιεύεται το κείμενό του «Περιήγησις εις την Σελήνην»²¹⁰. Ο τίτλος, όπως και μέρος του περιεχομένου, παραπλανούν τον αναγνώστη δίνοντας την εντύπωση ότι πρόκειται για κείμενο επιστημονικού ύφους. Ο Ροΐδης εισάγει επιστημονικά στοιχεία προσδίδοντας στο λόγο του επίφαση επιστημοσύνης.²¹¹ Όπως χαρακτηριστικά διατυπώνει ο Νίκος Μαυρέλος:

Φυσικά το κείμενο [...] κάθε άλλο παρά επιστημονικό είναι και, παρότι ολοφάνερο μυθοπλαστικό για μας, δεν παύει να απευθύνεται στο ευρύ κοινό του 1867 [πρβλ. «κοινοί ιχθύες»]. Η περιγραφή των κατοίκων της Σελήνης θυμίζει Λουκιανό, ενώ οι σοβαροφανείς παραπομπές στον *Flammariion* και τον *Cyrano de Bergerac*, ως απόδειξη της ύπαρξης κατοίκων, είναι ενδεικτικές του παιγνιώδους χαρακτήρα

²⁰⁴ «Προφανώς το ανακουφιστικό και μοντέρνο για την όμημη ρομαντική εποχή στοιχείο του χαμηλόφωνου πλην περίτεχνου και δραστικού λυρισμού του, που με τις δύο όψεις του, την αφελή και «δημοτικότερη» συναισθηματική και την ειρωνική-καυστική με κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις, προσφερόταν σε μian αναζητούμενη εκτόνωση της ρομαντικής υψηλότητας». Βλ. Νάσος Βαγενάς, «Η επιστροφή του Χάινε», εφ. *Το Βήμα* (17/6/2007).

²⁰⁵ Βλ. Ιωάννα Ναούμ, *Μειδιάμα αλγεινόν (1860-1930). Η ποιητική του κλαυσίγελου και ίχνη της ρομαντικής γενεαλογίας της*, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, 2007, (Διδ. Διατρ.), σ. 122.

²⁰⁶ Βλ. *AH*, 1879, σ. 363-365, σε μετάφραση Ι. Καμπούρογλου.

²⁰⁷ Βλ. *AH*, 1886, σ. 533-536, σε μετάφραση Α. Μάτεσι.

²⁰⁸ Βλ. Εμμανουήλ Ροΐδης, *Άπαντα*, τ. 5, (επιμ.) Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1978.

²⁰⁹ Βλ. *AH*, 1867, σ. 129-141.

²¹⁰ Βλ. Εμμανουήλ Ροΐδης, ό.π., τ. Α', σ. 354-360.

²¹¹ Γίνεται αναφορά σε μαθηματικές εξισώσεις και αστρονομικές παρατηρήσεις.

του κειμένου. [...] Στη συνέχεια η παράθεση των δήθεν αποδεδειγμένων, αν και άκρως αντίθετων, θεωριών κάποιων επιστημόνων συμπληρώνει την ψευδοεπιστημονική παρουσίαση.²¹²

Στον τόμο του 1868²¹³ δημοσιεύεται η μελέτη του «Αι μάγισσαι του Μεσαίωonos»²¹⁴. Εδώ ο Ροΐδης, με εμφανές αντικληρικό πνεύμα, καταπολεμά το σκοταδισμό, τις προκαταλήψεις και το θρησκευτικό φανατισμό του Μεσαίωνα. Αποδοκιμάζει τη θεοκρατία της περιόδου και τα ανθρώπινα ολοκαυτώματα που εφάρμοζαν οι εκκλησιαστικοί κύκλοι και τα «ρασοφόρα θηρία» για να αφανίσουν τις μάγισσες, τις οποίες θεωρούσαν πλάσματα αντιχριστιανικά και προσωποποιήσεις του δαιμονικού στοιχείου. Υπερασπίζεται τη γυναίκα-μάγισσα εμπνεόμενος ένα είδος εγκωμίου της.²¹⁵

Επί χίλια και επέκεινα έτη η μάγισσα υπήρξεν η μόνη κατά της θεοκρατίας αντιπολίτευσις, η μόνη υπέρμαχος της επιστήμης και της πρόοδου, περιθάλλουσα εις τα φιλόστοργα στήθη της τα σπέρματα, εξών έμελλε να βλαστήση μετ' ολίγον ο σήμερον πολιτισμός.²¹⁶

Αναφέρει ότι οι μάγισσες ήταν εξιδανικευμένα πρότυπα γυναικείου κάλλους καταρρίπτοντας την κατεστημένη αντίληψη που είχε καθιερώσει η Εκκλησία, σύμφωνα με την οποία τις ταύτιζε με σκοτεινές και βδελυρές δυνάμεις. Επίσης, σημειώνει ότι οι μάγισσες υπήρξαν πρόδρομοι της ιατρικής επιστήμης, καθώς οι πρακτικές τεχνικές και τα σκευάσματα που χρησιμοποιούσαν εντοπίζονται σε μεταγενέστερα επιστημονικά εγχειρίδια²¹⁷, συμβάλλοντας έτσι στην πρόοδο του ανθρώπου.

Η Εκκλησία είχαν εγγράψει επί της σημαίας της την λέξιν “Ακινήσια”, η δε μάγισσα ύψωσεν αντάρτιδα σημαίαν, εφ’ ης ανεγινώσκετο η λέξις “Εμπρός”.²¹⁸

Η επιλογική ενότητα της μελέτης επισφραγίζει τον εγκωμιαστικό χαρακτήρα της, καθιστώντας το κείμενο φόρο τιμής στην άδικη και απάνθρωπη μεταχείριση των μαγισσών από τους ιερατικούς κύκλους.

Κατά της αδικίας ταύτης διαμαρτυρόμενοι ερρίψαμεν ημείς έν άνθος επί του ακλαύστου μνήματος της σωτείας του πολιτισμού.²¹⁹

²¹² Βλ. Νίκος Μαυρέλος, «Ο Ροΐδης, ο Εδγάρος Πόου και η “Περιήγησις εις την Σελήνην”», *ΜικροΦιλολογικά*, τχ. 2 (Φθινόπωρο 1997), σ. 5.

²¹³ Βλ. *AH*, 1868, σ. 221-238.

²¹⁴ Βλ. Εμμανουήλ Ροΐδης, ό.π., σ. 379-392. Επίσης, βλ. το άρθρο Anna Zimbone, «Ροΐδης, Michelet και Αι μάγισσαι του Μεσαίωonos», *περ. Κ*, τχ. 17 (2008), σ. 35-44.

²¹⁵ Βλ. Νίκος Μαυρέλος, «Η υποδοχή του Ροε στην Ελλάδα και ο φακός του Ροΐδη», *Σύγκριση*, τχ. 14 (Οκτώβριος 2003), σ. 82-83.

²¹⁶ Βλ. *AH*, ό.π., σ. 229.

²¹⁷ Γίνεται αναφορά στη *Θεραπευτική* του Truso και στη *Φαρμακολογία* του Bouchardat. Βλ. ό.π., σ. 234.

²¹⁸ Βλ. ό.π., σ. 236-237.

²¹⁹ Βλ. ό.π., σ. 238.

Στον τόμο του 1869²²⁰ του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύεται η μελέτη του «Η εορτή του όνου κατά τον Μεσαίωνα»²²¹. Στο κείμενο αυτό ο Ροΐδης σατιρίζει τις τελετουργικές υπερβολές του χριστιανικού εθιμοτυπικού.

Και αυτός ο Χριστιανισμός, ίνα ριζοβολήση παρ' αυτοίς, ηναγκάσθη εκών άκων να ενδυθή πάντα της ειδωλολατρείας τα ηδυποθηκοσμήματα, άνθη, άσματα, αρώματα, αγάλματα, κώδωνας και θυσάνους.²²²

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι σε ορισμένα σημεία δηλώνει ρητά τη ροπή του στον Προτεσταντισμό αποδοκιμάζοντας την υποκριτική ευσέβεια (νηστείες, τελετές, προσκυνήσεις) των ιερατικών κύκλων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.²²³

Τα αισθήματα ταύτα κατέπνιγεν επί αιώνας ολοκλήρους η Ρωμαϊκή τρομοκρατία, μέχρις ου κορυφωθέντα εξεργάγησαν συγχρόνως σχεδόν εν Γερμανία, Γαλλία, Αγγλία και Ελβετία υπό το όνομα Μεταρρύθμισης. Της Μεταρρυθμίσεως ή μάλλον της θρησκευτικής ταύτης παλιγγενεσίας η επίσημος βασιλεία χρονολογείται από της ΙΣΤ' εκατονταετηρίδος, αλλ' εν τη καρδιά των πιστών ανέκαθεν εβασίλευεν.²²⁴

Σε ένα ακόμα δημοσίευσμά του, στον τόμο του 1876,²²⁵ με τίτλο «Ο αστήρ των μεγάλων ανδρών»²²⁶ ο Ροΐδης αναδεικνύει το θετικιστικό πνεύμα του και εμμέσως αποδοκιμάζει το συντηρητισμό των εκκλησιαστικών κύκλων, οι οποίοι απέρριπταν κάθε σκεπτικιστική διάθεση και ακύρωναν οποιαδήποτε ορθολογιστική ερμηνεία του κόσμου. Αναφερόμενος στον καινοτόμο χαρακτήρα της επιστήμης διατυπώνει ότι είναι η λέξη που προκαλεί «εις τα ώτα ημών αίσθησιν οίαν πριονιζομένης υέλου». Στο υπόλοιπο μέρος σατιρίζει υπερφυσικά φαινόμενα (οπτασίες, αγγελοφάνειες, διάλογοι με πνεύματα, παραισθήσεις), τα οποία, όπως ανατρεπτικά διατυπώνει, πολλοί θεωρούν «νοσηρά προϊόντα των κοινοβίων και κακά γεννήματα της αμαθείας και του φανατισμού», αλλά αποφεύγει την άμεση και ευδιάκριτη σάτιρα. Ειδικότερα, παραθέτει παραδείγματα προσώπων της ιστορίας (Σωκράτης, Βρούτος, Μωάμεθ, Μέγας Κωνσταντίνος, Γενοβέφα, βασιλείς της Σουηδίας Κάρολος και Βερναδόττος, Μαλεμβράγχιος, Καρτέσιος, Βύρων), οι οποίοι γνώρισαν μεγάλη επιτυχία ακολουθώντας οιωνούς και οπτασίες.

Στον τόμο του 1878²²⁷ δημοσιεύεται το διήγημα «Η αμφίβολος ζωή»²²⁸. Το διήγημα έχει ως θέμα του τη νεκροφάνεια και τον πρόωρο ενταφιασμό. Ο Ροΐδης, σε ένα ταξίδι του στη Γερμανία, πληροφορείται την ύπαρξη ενός πρωτάκουστου ασύλου, του λεγόμενου

²²⁰ Βλ. *AH*, 1869, σ. 269-281.

²²¹ Βλ. Εμμανουήλ Ροΐδης, *ό.π.*, τ. Β', σ. 9-18.

²²² Βλ. *AH*, *ό.π.*, σ. 273.

²²³ Για περισσότερα στοιχεία βλ. την εισήγηση του Αντώνη Λ. Σμυρναίου με τίτλο «Το Ελληνικόν Λύκειον Ερμουπόλεως και η προτεσταντική αγωγή του Εμμ. Ροΐδη» από τα πρακτικά του 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου *Η παιδεία στην αγωγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις (4-6 Οκτωβρίου 2002)* του Πανεπιστημίου Πατρών στον ιστότοπο <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/periexomena.htm>.

²²⁴ Βλ. *AH*, *ό.π.*, σ. 275.

²²⁵ Βλ. *AH*, 1876, σ. 339-347.

²²⁶ Βλ. Εμμανουήλ Ροΐδης, *ό.π.*, σ. 100-105.

²²⁷ Βλ. *AH*, 1878, σ. 156-172.

²²⁸ Βλ. Εμμανουήλ Ροΐδης, *ό.π.*, σ. 340-351.

“Asylum dubiae vitae”, δηλ. «Ασύλου αμφίβολης ζωής». Εκεί παρέμεναν για κάποιο χρονικό διάστημα οι φαινομενικά νεκροί, ώστε να επιβεβαιωθεί ο οριστικός θάνατός τους και να αποφευχθεί το τραγικό ενδεχόμενο του πρόωρου ενταφιασμού τους.

Στο διήγημα αυτό ο Ροΐδης επιτυγχάνει τη σύζευξη της μυθοπλασίας και του λογοτεχνικού υλικού με το επιστημονικό ύφος. Ειδικότερα, φαίνεται να έχει υπόψη του ιατρικά εξακριβωμένες και καταγεγραμμένες περιπτώσεις νεκροφάνειας, αναφερόμενος σε μαρτυρίες συγκεκριμένων επιστημόνων (Durande, Bichat, Thomassin, Bruhier, Orfila, Josat, Nysten, Bouchardat), τις οποίες συνυφαίνει με την πλοκή της ιστορίας του.²²⁹

Εκτός από το επιστημονικό υπόβαθρο του διηγήματος ενδιαφέρον έχει το πλέγμα διακειμενικών σχέσεων του με διηγήματα του Poe. Άλλωστε το σύνολο της μεταφραστικής δραστηριότητας του Ροΐδη περιλαμβάνει έργα του Αμερικανού δημιουργού, γεγονός που επεξηγεί το βαθμό της επίδρασης του τελευταίου στην εξέλιξη της ροΐδειας πέννας.²³⁰ Αναλυτικότερα, όπως σημειώνει η Anna Zimbone, «Η αμφίβολος ζωή» αντανακλά το διήγημα “Premature Burial” του Poe.²³¹

Από το έργο του Σπυρίδωνος Βασιλειάδη αντλούνται δύο δημοσιεύσεις. Στον τόμο του 1869 του *Αττικού Ημερολογίου*,²³² δημοσιεύεται το λογοτεχνικό παραμύθι του «Μια μητέρα»²³³. Όπως δηλώνεται στον υπότιτλο, είχε ως πρότυπό του ανάλογης θεματικής παραμύθι του Hans Christian Andersen, το οποίο, ωστόσο, δεν αναφέρεται.²³⁴ Επίσης, στον

²²⁹ Για περισσότερα στοιχεία βλ. Anna Zimbone, «Η πολυεδρική φυσιογνωμία του ευρωπαϊού Εμμανουήλ Ροΐδη», *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα): Δ΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010*, (επιμ.) Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, Αθήνα, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2011, τ. Β΄, σ. 607-611.

²³⁰ Για τη μεταφραστική δραστηριότητα του Ροΐδη σε έργα του Poe βλ. Αθηνά Γεωργαντά, «Ο εισηγητής και ο πρώτος μεταφραστής του Πόε στην Ελλάδα», *Διαβάζω*, τχ. 112 (13/2/1985), σ. 34-42 και Νίκος Μαυρέλος, «Η υποδοχή του Ροε στην Ελλάδα και ο φακός του Ροΐδη», ό.π., σ. 75-99. Επίσης, βλ. το κείμενο της Ηρώς Τσαρνά με τίτλο «Όψεις του μεταφραστικού έργου του Εμμανουήλ Ροΐδη», από τα πρακτικά του Γ΄ Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών: *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα (Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006)* στον ακόλουθο ιστότοπο: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=343.

²³¹ Βλ. Anna Zimbone, ό.π., σ. 611-613.

²³² Βλ. *AH*, 1869, σ. 282-292.

²³³ Βλ. Σπ. Βασιλειάδης, *Αττικά Νύκται: Τα άπαντα*, Αθήνα, Φέξης, 1900, σ. 886-895.

²³⁴ Πρόκειται για το παραμύθι «Ιστορία μιας μητρός» της συλλογής *Παραμύθια Δανικά*. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία του Κ.Γ. Κασίνη, η συλλογή μεταφράστηκε από το Δ. Βικέλα, το 1873. Βλ. Κ.Γ. Κασίνης, *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας 1801-1900*, τ. Α΄ (1801-1900), Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 2006, αρ. 1344, σ. 323. Το 1884 δημοσιεύθηκε από τον ίδιο η δεύτερη επαυξημένη έκδοση. Βλ. ό.π., αρ. 2215, σ. 479. Στην έκδοση του Δ. Βικέλα το παραμύθι έχει τίτλο «Η μάνα και ο Χάρος». Βλ. Άνδερσεν, *Παραμύθια Δανικά*, μτφρ. Δ. Βικέλας, Αθήνα, Α. Κορομηλάς, 1884, σ. 132-138.

τόμο του 1872 του *Αττικού Ημερολογίου*,²³⁵ δημοσιεύεται το διήγημα «Ηχώ και Νάρκισσος»²³⁶.

Γ.2.2. Μεταφρασμένα

Α) Αφηγήματα

Εκτός από τα μεταφρασμένα ποιήματα, οι στήλες «Ανθοδέσμη» και «Σύμμικτα» δημοσιεύουν πεζά αφηγηματικά κείμενα και θεατρικά από μετάφραση. Στα περισσότερα η γλώσσα πρωτοτύπου δηλώνεται παρενθετικά στον τίτλο κάθε δημοσίευσης. Η συνολική καταγραφή τους έδειξε ότι στο μεγαλύτερο μέρος τους αντλούνται από τη γαλλική και ιταλική γραμματεία, τρία από τη γερμανική και ένα από τη σκανδιναβική. Παράλληλα με τα ενυπόγραφα κείμενα υπάρχουν ανώνυμες δημοσιεύσεις, στις οποίες δε γίνεται αναφορά στα στοιχεία ταυτότητάς τους.

Στο πλαίσιο μιας προσπάθειας για εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς τις γενικότερες τάσεις των μεταφραστικών επιλογών του ημερολογίου στην περιοχή της πεζογραφίας γίνεται αντιληπτό ότι οι προτιμήσεις δεν προσανατολίζονται αποκλειστικά και μόνο σε ηχηρά και δόκιμα ονόματα δημιουργών, καθότι πολλά από τα κείμενα είναι ανώνυμα. Από την άλλη πλευρά, ως προς τις επώνυμες δημοσιεύσεις, ενδιαφέρον έχει να εξετασθεί η θέση των αντίστοιχων δημιουργών στο ελληνικό μεταφραστικό πεδίο και να γεννηθούν ορισμένα ερωτήματα και προβληματισμοί σχετικά με την επιλογή των συγκεκριμένων μεταφρασμάτων.

Ως προς το περιεχόμενο των κειμένων, μολονότι παρατηρείται θεματική ποικιλία, αναδύονται κοινοί θεματικοί άξονες, επιτρέποντας την ομαδοποίηση και ταξινόμησή τους. Ειδικότερα, ως προς τους καταξιωμένους δημιουργούς, επιλέγονται δύο σημαντικοί εκπρόσωποι του γαλλικού ρομαντισμού· ο λόγος για τους François-René de Chateaubriand και Alexander Dumas. Τα μεταφρασμένα κείμενα που δημοσιεύονται είναι περιηγητικά και εντάσσονται στην ταξιδιωτική λογοτεχνία.

²³⁵ Βλ. *AH*, 1872, σ. 358-370.

²³⁶ Βλ. Σπ. Βασιλειάδης, ό.π., σ. 863-873. Το διήγημα, αντλώντας το υλικό του από την αρχαία ελληνική μυθολογία και το μύθο του Νάρκισσου, αναδεικνύει τη μυθοπλαστική φαντασία του δημιουργού. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την πορεία του Βασιλειάδη στο χώρο της πεζογραφίας βλ. Γεωργία Λαδογιάννη, «Ο διηγηματογράφος Σπυρίδων Βασιλειάδης. Ζητήματα της αφηγηματικής του φυσιογνωμίας», *Estudios Neogriegos*, 13 (2010), σ. 131-136. Επίσης, για τον τρόπο που ο Βασιλειάδης αξιοποίησε στα διηγήματά του αρχαιοελληνικούς μύθους βλ. Γεωργία Λαδογιάννη, «Ο εραστής, ο καλλιτέχνης και το έργο του. Ο μύθος του Πυγμαλίωνα στη *Γαλάτεια* του Σπ. Βασιλειάδη», *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα): Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010*, ό.π., σ. 635-647.

Στον τόμο του 1873 του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύεται το διήγημα «Ο Άγγλος και ο Λαζαρόνος» του Alexander Dumas.²³⁷ Όπως δηλώνει ο υπότιτλος της δημοσίευσης, περιέχεται στις *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις (Impressions de Voyages, 1842-1843)* του Γάλλου συγγραφέα. Θέμα του είναι η περιήγηση του κεντρικού ήρωα στη Νεάπολη της Ιταλίας και την Πομπηία. Μεταφραστής είναι ο Νικόλαος Πολίτης. Σύμφωνα με στοιχεία της διατριβής της Αναστασίας Στρώφων-Κυριακίδου, ο Πολίτης, εκτός από τη συγκεκριμένη δημοσίευση στο *Αττικόν Ημερολόγιον*, φαίνεται να έχει μεταφραστική σχέση με δείγματα από το έργο του Dumas.²³⁸

Στον τόμο του 1876 δημοσιεύεται το μεταφρασμένο από τον Ευγένιο Ζαλοκώστα απόσπασμα «Ήθη των αγρίων εν Αμερική» από το έργο *Περιήγησις εις Αμερικήν (Voyage en Amérique, 1861)* του Chateaubriand.²³⁹ Αξιοσημείωτο είναι το προλογικό σημείωμα που προηγείται της δημοσίευσης και το οποίο, όπως δηλώνει η υποσημείωση, αναγνώσθηκε στον «Παρνασσό». Σε αυτό γίνεται σύντομη αναφορά στη συγγραφική ταυτότητα του Γάλλου δημιουργού και στο ρομαντικό υπόστρωμα των έργων του, τα οποία απηχούν βυρωνικά πρότυπα. Επίσης, από αυτό αντλείται η πληροφορία ότι το συγκεκριμένο απόσπασμα προέρχεται από το έργο του *Περιήγησις εις Αμερικήν*. Ενδιαφέρον έχει το κίνητρο που έδωσε έναυσμα στο Ζαλοκώστα για τη μετάφραση του συγκεκριμένου αποσπάσματος: το κείμενο περιγράφει ήθη και έθιμα των αγρίων λαών της Αμερικής, τα οποία εμφανίζουν πολλές ομοιότητες με αντίστοιχες πτυχές του εθιμοτυπικού του ελληνικού λαού. Η μετάφραση του Ζαλοκώστα δεν είναι η πρώτη. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία του Κ.Γ. Κασίνη, το έργο είχε μεταφραστεί από το Δ. Βαρλά, το 1866.²⁴⁰

²³⁷ Βλ. *AH*, 1873, σ. 102-112.

²³⁸ Όπως αναφέρει στη διατριβή της, το 1872 δημοσιεύεται στο περιοδικό *Παρθενών* (2, σ. 773-784) η μετάφραση του Πολίτη στο διήγημα «Οι Λαζαρόνοι της Νεαπόλεως και ο Άγιος Ιωσήφ» του Γάλλου δημιουργού. Επίσης, το 1873 ο Πολίτης δημοσιεύει στο ίδιο περιοδικό (3, σ. 16-22) άρθρο με τη βιογραφία του Dumas. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ο τρόπος με τον οποίο η Κυριακίδου συνδέει τον Πολίτη, «το μεγάλο πρωτοπόρο της ηθογραφίας της ζωής στην ελληνική ύπαιθρο» με το έργο του Dumas. Διατυπώνει ότι η σχέση αυτή εκκινεί από «τη θεματολογική συγγένεια των συγκεκριμένων αποσπασμάτων των *Ταξιδιωτικών εντυπώσεων* με τις αναζητήσεις και τις ανησυχίες του ίδιου». Ειδικότερα διατυπώνει ότι «Οι *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις* του επιπλέον απέχουν από την ρομαντική αισθητική καθώς σχετίζονται ουσιαστικά με τον τρόπο ζωής, τα ήθη και έθιμα, τους θρύλους και τις παραδόσεις των κατοίκων των χωρών που ο συγγραφέας επισκεπτόταν». Βλ. Αναστασία Στρώφων-Κυριακίδου, *Ο μυθιστοριογράφος Αλέξανδρος Δουμάς-πατέρας και η παρουσία του στα ελληνικά γράμματα του 19^{ου} αι.*, Τμήμα Γαλλικής γλώσσας και φιλολογίας, Φιλοσοφική σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1998, (Διδ. Διατρ.), σ. 134-135. Επίσης, βλ. Γεωργία Γκότση, «*Η διεθνοποίηση της φαντασίας*»: *Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα, Gutenberg, 2010, σ. 173.

²³⁹ Βλ. *AH*, 1876, σ. 13-33.

²⁴⁰ Βλ. Κ.Γ. Κασίνης, ό.π., αρ. 983, σ. 253.

Παράλληλα, δημοσιεύονται κείμενα με ερωτικό και δραματικό περιεχόμενο. Χαρακτηριστικά δείγματα αποτελούν ο «Ενώχ Άρδεν»²⁴¹, του γνωστού Άγγλου ποιητή Alfred Tennyson²⁴² (1809-1892), ο οποίος εδώ εμφανίζεται ως πεζογράφος, σε μετάφραση Α. Βαμπά. Επίσης, δημοσιεύονται «Το Μορμολύκειον»²⁴³ της George Sand²⁴⁴ σε μετάφραση Αικ. Ζάρκου, «Τραγωδία έρωτος»²⁴⁵ και «Η σειράν»²⁴⁶ της Elisabeth de Wied²⁴⁷ σε μετάφραση Εμμένειν [Γ. Δουρούτης]²⁴⁸ και Γ.Α. Βαλαβάνη αντίστοιχα. Στον αντίποδα βρίσκεται το «Πώς αγαπούν»²⁴⁹ του Γάλλου Alphonse Karr²⁵⁰ σε μετάφραση Δ.Π. Γεωργαντόπουλου, στο οποίο θριαμβεύει η αγάπη και ο ευτυχής και ολοκληρωμένος έρωτας.

Στο σύνολο των μεταφρασμένων δημοσιεύσεων προστίθενται κείμενα ευθυμογραφικού τύπου με κωμικό περιεχόμενο. Πρόκειται για ευχάριστα και ψυχαγωγικά αναγνώσματα με ευτράπελο και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ηθικοδιδασκτικό ύφος. Στο επίκεντρο τίθενται η εκμετάλλευση και η εξαπάτηση αγαθών και κοινωνικά αδύνατων από κάποιους επιτήδειους

²⁴¹ Βλ. *AH*, 1873, σ. 286-316. Θέμα του είναι η ερωτική ιστορία δύο νέων, το επιστέγασμα της οποίας ήταν η δημιουργία οικογένειας. Την ευτυχία διαδέχονται βάσανα και στενοχώριες από τον ζενιτεμό του συζύγου λόγω οικονομικών δυσχερειών. Μετά την πολυετή απουσία του, επιστρέφοντας στα πάτρια εδάφη, έρχεται αντιμέτωπος με το βαρύ πλήγμα της μοίρας. Η σύζυγός του, πεπεισμένη για το θάνατό του, είχε δημιουργήσει νέα οικογένεια.

²⁴² Βλ. “Tennyson, Alfred”, *The Oxford Companion to English Literature*, ό.π., σ. 1001-1002.

²⁴³ Βλ. *AH*, 1875, σ. 105-130. Περιγράφεται ένας λαϊκός θρύλος της Βενετίας, με κεντρικό θέμα τη ρομαντική ιστορία αγάπης μιας μυστηριώδους προσωποδοφόρου γυναίκας και ενός Αυστριακού. Η ευτυχής κατάληξη του ειδυλλίου δεν πραγματοποιείται. Αντιθέτως η διήγηση ολοκληρώνεται με τον τραγικό θάνατο της γυναίκας, αποτυπώνοντας την αδυσώπητη δύναμη της Ειμαρμένης.

²⁴⁴ Θεωρείται η σημαντικότερη γυναίκα δημιουργός του γαλλικού ρομαντισμού (1804-1876). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία του Κ.Γ. Κασίνη, μεταφράσεις έργων της καταγράφονται ήδη από το 1845, όπως *Λαιλία*, *Λέων Λεωνής*, *Ο Φραγκίσκος το Έκθετον*, *Ο Πειρατής ή Υσκόκ*, *Βαλεντίνη*, *Επιστολαί Περιηγητού*. *Αλδος ο Σαχουργός*, *Ημερολόγιον Περιηγητού κατά τον Πόλεμον*, *Το Ποίημα της Μύρζας και ο Αμλετ* και *Ολλανδικόν διήγημα*. Βλ. Κ.Γ. Κασίνης, ό.π., αρ. 362 (1845), αρ. 408 (1847), αρ. 430 (1848), αρ. 638 (1858), αρ. 715 (1859), αρ. 1207 (1870), αρ. 1561 (1875), αρ. 1562 (1875) και αρ. 1947 (1880) αντίστοιχα.

²⁴⁵ Βλ. *AH*, 1884, σ. 161-207. Περιγράφεται η εξιδανικευμένη όψη του αγνού έρωτα, ο οποίος, σε πένθιμο σκηνικό διαδοχικών τραγικών απωλειών, παραμένει ανολοκλήρωτος. Παράλληλα, σκιαγραφείται η αδίστακτη και απογυμνωμένη από ηθικές αξίες και συναισθήματα εικόνα της γυναίκας, που μετέρχεται οτιδήποτε για να ολοκληρώσει τα ερωτικά σχέδιά της. Στο επίκεντρο τίθενται η σατανική όψη της γυναικείας φύσης, οι αντιζηλίες και οι ίντριγκες που δημιουργεί, αλλά και οι πανούργες δολοπλοκίες που επινοεί, προκειμένου να επιτύχει τον ερωτικό στόχο της.

²⁴⁶ Βλ. *AH*, 1887, σ. 62-80. Θέμα αποτελεί η γυναικεία πανουργία και όλα τα συνακόλουθα δόλια μέσα για την επίτευξη του ερωτικού στόχου. Περιγράφεται η ερωτική αντιζηλία, η οποία σπλίζει τη γυναικεία φύση με μίσος, καταστρεπτική μανία και αφανισμό της αντιζήλου.

²⁴⁷ Βασίλισσα της Ρουμανίας με εξαιρετική φιλολογική και καλλιτεχνική μόρφωση και σπουδές στη φιλολογία (1843-1916). Είναι γνωστή με το φιλολογικό της ψευδώνυμο «Κάρμεν Σύλβα». Πλούσιο είναι το φιλολογικό της έργο, που περιλαμβάνει ποιήματα, θεατρικά, διηγήματα και πραγματείες. Βλ. Δ.Σ. Δεβάρης, «Ελισάβετ (-Παυλίνα), βασίλισσα της Ρουμανίας», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Θ', σ. 960-961.

²⁴⁸ Βλ. Κυριάκος Ντελόπουλος, ό.π., σ. 204.

²⁴⁹ Βλ. *AH*, 1882, σ. 52-80. Περιγράφεται η ιστορία αγάπης δύο συντρόφων, οι δυσκολίες και το συναισθηματικό αδιέξοδό τους μέχρι τη στιγμή της ένωσής τους με τα ιερά δεσμά του γάμου, ως επιστέγασμα της αληθινής και δυνατής σχέσης τους.

²⁵⁰ Καλλιέργησε αρχικά την ποίηση και έγραψε μυθιστορήματα, αισθητικά και χιουμοριστικά (1808-1890). Παράλληλα ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία. Είναι γνωστός για τα κωμικά του σχόλια για τα γεγονότα και τις προσωπικότητες της γαλλικής λογοτεχνικής σκηνής στη σατιρική εφημερίδα του *Les Guêpes* (1839). Βλ. Brian Rigby, “Karr, Alphonse”, *The New Oxford Companion to Literature in French*, ό.π., σ. 421.

που αποσκοπούν στο προσωπικό όφελός τους. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται τα διηγήματα «Η Εικών»²⁵¹ του Gasparo Gozzi²⁵² σε μετάφραση Φ. Οικονομίδη, «Το μαγευμένο καπέλλο»²⁵³ του Berend σε μετάφραση Π.Α. Βάλβη και το ανώνυμο «Ο Κωδωνοκρούστης και ο διάβολος»²⁵⁴ σε μετάφραση Ι.Α. Δαμουλιάνου.

Επίσης, στο ίδιο κλίμα κινούνται κείμενα με επανερχόμενες θεματικές, όπως η κωμική όψη της γυναικείας ζηλοτυπίας και αντιζηλίας, ατυχείς ερωτικές δολοπλοκίες, συζυγικές απιστίες, διαπλοκές εραστών και ερωμένων και συνακόλουθες ανατρεπτικές παρεξηγήσεις. Το περιεχόμενό τους έχει παιγνιώδη και εύθυμη διάθεση, με στόχο την τέρψη του αναγνωστικού κοινού. Αναλυτικότερα, από τις ενυπόγραφες δημοσιεύσεις, χαρακτηριστικές είναι «Το σκάνδαλον»²⁵⁵ και «Ιστορία ενός πανούργου»²⁵⁶ του Carlo Lorenzini²⁵⁷ σε μετάφραση του Π.Α. Βάλβη και Δ.Π. Γεωργαντόπουλου αντίστοιχα.

Εκτός από τις δημοσιεύσεις που συνοδεύονται από τα στοιχεία ταυτότητά τους, υπάρχουν ανώνυμα κείμενα ανάλογης θεματικής. Στο επίκεντρο τίθεται η συζυγική απιστία

²⁵¹ Βλ. *AH*, 1876, σ. 49-57. Περιγράφεται το αξιοθαύμαστο ταλέντο και η απaráμιλλη ικανότητα ενός ζωγράφου ως προς την τέλεια αναπαράσταση του περιεχομένου κάθε έργου του. Η εντυπωσιακή δεξιοτεχνία του καταρρίπτει κάθε κακόβουλο και επικριτικό σχόλιο του κοινού. Ο κεντρικός ήρωας είναι θύμα της κοινής γνώμης, επηρεάζεται από τις απόψεις των άλλων, δεν ασκεί την κριτική ικανότητά του και πέφτει θύμα εξαπάτησης. Ωστόσο, η δικαιοσύνη και η ηθική τάξη αποκαθίστανται, με ιδιαίτερος κωμικό τρόπο.

²⁵² Ο Ιταλός αυτός δραματουργός (1720-1806) ανέδειξε τη Βενετία σε σημαντικό κέντρο θεάτρου της Ιταλίας γράφοντας αριστουργηματικές κωμωδίες. Στα έργα του, τα οποία αποκαλούσε *fiabe*, καλλιέργησε τη φαντασία και τον αυτοσχεδιασμό, χρησιμοποίησε προσωπεία και επέλεγε τους χαρακτήρες του από παραμύθια και θρύλους. Βλ. Oscar G. Brockett-Franklin J. Hildy, *History of the theatre*, Boston, Allyn and Bacon, 2003, σ. 247-248.

²⁵³ Βλ. *AH*, 1883, σ. 47-67. Το διήγημα αναφέρεται στην αναληψία της εξουσίας, την κοινωνική αδικία και την επαχθή φορολογία στα ασθενέστερα οικονομικά στρώματα, γεγονός που εξαναγκάζει σε δικαστικές έριδες για εξαγορά χρεών. Επίσης, στηλιτεύονται τα χωλά σημεία του δικανικού συστήματος και οι δυσλειτουργίες στην απονομή δικαιοσύνης.

²⁵⁴ Βλ. *AH*, 1886, σ. 75-94.

²⁵⁵ Βλ. *AH*, 1881, σ. 71-106. Το διήγημα περιγράφει με κωμικό τρόπο την προσπάθεια ενός αριστοκρατικού κύκλου γυναικών να αποκρυπτογραφήσουν την ταυτότητα εκείνης στην οποία αναφέρονται οι ερωτικοί στίχοι κάποιου. Στο επίκεντρο τίθενται η γυναικεία απιστία και ο ήπιων τόνων εξαπατηθείς σύζυγος. Δημιουργούνται διαπλεκόμενες ερωτικές ιστορίες και παρεξηγήσεις, που επιλύονται με ευρηματικό και ευτράπελο τρόπο, αποκαθιστώντας την ηθική τάξη.

²⁵⁶ Βλ. *AH*, 1883, σ. 315-345. Ο κεντρικός ήρωας του διηγήματος πέφτει θύμα εξαπάτησης μιας μητέρας, η οποία τον εξαναγκάζει να νυμφευθεί την κόρη της μέσω ενός χειρόγραφου ενυπόγραφου εγγράφου του. Ένας φίλος του, ευρηματικός, διπλωμάτης και εξαιρετικά εύστοφος, επιχειρεί να αποκαλύψει την εσκεμμένη δολοπλοκία των γυναικών. Ωστόσο, αποτυγχάνει με αποτέλεσμα να πέσει ο ίδιος θύμα της συνωμοσίας τους.

²⁵⁷ Ο Ιταλός δραματουργός (1707-1793) προσπάθησε να αναδιαμορφώσει και να εξελίξει τη λεκτικά άσεμνη *Commedia del' arte* με μεγάλη επιτυχία. Από το έργο του, ο *Υπηρέτης δυο αφεντάδων* γνώρισε επιτυχία στη Ρωσία, την Αγγλία και τις ΗΠΑ. Η πιο γόνιμη περίοδος της συγγραφικής δραστηριότητάς του ήταν το διάστημα 1748-1753. Μεταξύ των πιο γνωστών κωμωδιών του αναφέρονται *Η πανούργα χήρα*, *Ο ψεύτης*, *Η Λοκαντιέρα*, *Οι αγροίκοι*, *Οι περίεργες γυναίκες* και *Ο καλόκαρδος γρουσουζής*. Επίσης, έγραψε στα γαλλικά τόμο με τα απομνημονεύματά του, δίνοντας σημαντικές πληροφορίες για τη θεατρική ιστορία της εποχής του. Βλ. Phyllis Hartnoll, *Ιστορία του θεάτρου*, μτφρ. Ρούλα Πατεράκη, Αθήνα, Υποδομή, 1980, σ. 181-184. Στη βιβλιογραφία του Κ.Γ. Κασίνη καταγράφονται μεταφράσεις κωμωδιών του, μεταξύ των οποίων οι *Εκλεκτότεροι Κωμωδίαι*, *Καφενείον*, *Η Παμέλα*, *Η Εκδικητική Γυνή*, *Ο Τραχύς τους Τρόπους Ενεργητικός* και *Ο Μεμμύμοιρος*. Βλ. Κ.Γ. Κασίνης, ό.π., αρ. 212 (1834), αρ. 792 (1861), αρ. 1433 (1874), αρ. 1637 (1876), αρ. 1708 (1877) και αρ. 2050 (1882) αντίστοιχα.

και η κωμική αποκάλυψή της.²⁵⁸ Στην πλειοψηφία τους περιγράφουν ευτράπελες παρεξήγησεις μεταξύ ενός ερωτικού ζεύγους, οι οποίες στο τέλος επιλύονται και αποκαθίσταται η ηθική τάξη. Σε ορισμένα αφορμή αποτελεί ένα αντικείμενο· χαρακτηριστικός είναι ο «Γάμος διά τηλεφώνου»²⁵⁹. Σε άλλα κείμενα θεματικό πυρήνα αποτελούν η γυναικεία ανασφάλεια για την ηθική, νόμιμη και πιστή στάση του συζύγου.²⁶⁰ Σε άλλες δημοσιεύσεις περιγράφεται η ανδρική καχυποψία για την απιστία και την ηθική ακεραιότητα της συζύγου.²⁶¹

Στις μεταφράσεις πεζών αφηγηματικών κειμένων περιλαμβάνονται δείγματα κινούμενα στη σφαίρα της φαντασίας. Χαρακτηριστικό είναι το άτιτλο διήγημα²⁶² του Théophile Gautier²⁶³, σε μετάφραση του Ν. Πολίτη, το οποίο αναφέρεται στην εμπλοκή του διαβόλου στη ζωή των ανθρώπων, σκιαγραφώντας την προσωπογραφία του. Σύμφωνα με τη Γεωργία Γκότση, πρόκειται για το φανταστικό διήγημα «Δύο υποκριταί δι' εν πρόσωπον» (“Deux acteurs pour un role”, 1841), στο οποίο συναντάται το θέμα του *dédoublement* (διπλής ταυτότητας)· όπως σημειώνει:

Ο νεαρός ηθοποιός Άνριχ (Henrich), παθιασμένος με τα πρόσωπα που υποδύεται, κινδυνεύει σχεδόν να απορροφηθεί από αυτά. Το φρικώδες μεγαλείο και ο σατανικός ρεαλισμός της τελευταίας παράστασης του *Φάουστ* του Γκαίτε, όπου πρωταγωνιστεί, δεν οφείλονται ωστόσο στο ταλέντο του Άνριχ αλλά στον ίδιο το διάβολο, που ενσαρκώνει τον Μεριστοφελή αφού έχει προηγουμένως εξουδετερώσει τον αντίπαλό του. Στο διήγημά του ο Gautier αξιοποιεί την παράδοση του προάγγελου του θανάτου, παίζει ανάλαφρα με την απειλή της ψυχολογικής υποκατάστασης του εγώ από το άλλο πρόσωπο, ενώ αναδεικνύει την τέχνη -εδώ την αριστοτεχνική δραματική ερμηνεία- ως την περιοχή μιας απόλυτης πραγματικότητας όπου συμπληρώνονται τα κενά της υπαρκτής πραγματικότητας.²⁶⁴

Επίσης, δημοσιεύονται τρεις φανταστικοί διάλογοι του Giacomo Leopardi²⁶⁵ από το έργο του *Le Operette Morali*²⁶⁶ (1835). Ο πρώτος έχει τίτλο «Ο Κοπέρνικος και ο Ήλιος»²⁶⁷,

²⁵⁸ Βλ. «Το Ερμάριον», μτφρ. Π.Α. Βάλβης, *AH*, 1884, σ. 41-47.

²⁵⁹ Βλ. *AH*, 1882, σ. 94-117, σε μετάφραση Κλ. Νικολαΐδη. Θέμα αποτελεί η σχέση ενός ζευγαριού, η οποία τίθεται σε δοκιμασία από το σατανικό σχέδιο ενός τρίτου προσώπου που επιβουλεύεται την ευτυχία τους μέσω ενός τηλεγράφου. Η παρεξήγηση επιλύεται και η ηθική δικαίωση αποκαθίσταται.

²⁶⁰ Βλ. «Εν μυστικόν», μτφρ. Α.Γ. Σκαλίδης, *AH*, 1873, σ. 257-279. Μετά από την επίλυση μιας παρεξήγησης και τη λύση του μυστηρίου διαλύεται κάθε ίχνος υποψίας της συζύγου για ενδεχόμενη απιστία του συζύγου της και αποκαθίσταται η εντιμότητά του.

²⁶¹ Βλ. «Ήτο αθώα», μτφρ. Π.Α. Βάλβης, *AH*, 1884, σ. 29-33.

²⁶² Βλ. *AH*, 1872, σ. 99-112.

²⁶³ Το έργο του ποιητή, μυθιστοριογράφου και κριτικού Théophile Gautier (1811-1872) χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία. Εκτός από τη συγγραφική δραστηριότητά του ασχολήθηκε με την κριτική της λογοτεχνίας, του θεάτρου και των καλών τεχνών *Les Grotesques* (1844), *L' Art moderne* (1855), *Histoire de l' art dramatique depuis vingt-cinqans* (1858-1859) και με την ταξιδιωτική λογοτεχνία *Voyage en Espagne* (1845). Δύο ποιήματα του βασίζονται σε φανταστικά ή βυρρονικά θέματα, τα “Albertus” (1832) και “La Comédie de la mort” (1838). Βλ. Brian Rigby, “Gautier, Théophile”, *The New Oxford Companion to Literature in French*, ό.π., σ. 335-336.

²⁶⁴ Βλ. Γεωργία Γκότση, ό.π., σ. 170-171.

²⁶⁵ Μεταξύ των έργων του ιταλού ποιητή (1798-1837) ξεχωριστή θέση έχουν τα *Canti* (*Άσματα*, 1831) και *Operette morali* (*Ηθικά έργα*, 1827), αλλά και οι μεταφράσεις Ελλήνων και Λατίνων κλασικών. Τα κείμενα του

ο δεύτερος «Διάλογος της γης και της σελήνης»²⁶⁸ και ο τρίτος «Διάλογος Τορκουάτου Τάσσου και του δαιμονίου αυτού»²⁶⁹.

B) Θεατρικά κείμενα

Στο σύνολο των μεταφρασμένων κειμένων περιλαμβάνονται αποσπάσματα λιγιστών δραματικών έργων. Ειδικότερα, δημοσιεύονται *Η αρπαγή της Ελένης*²⁷⁰ του Felice Lope de Vega²⁷¹, ο *Αλκιβιάδης*²⁷² του Felice Cavallotti²⁷³, *Ο βασιλεύς διασκεδάζει*²⁷⁴ του V. Hugo και ο *Φάουστ*²⁷⁵ του Goethe.

αποτυπώνουν την κυρίαρχη δύναμη του πόνου στην ανθρώπινη ζωή. Το έργο του διαπνέεται από επώδυνη διάθεση και η απαισιοδοξία του, ο λεγόμενος «λεοπαρδισμός», επηρέασε την ελληνική ρομαντική ποίηση. Βλ. Μιχάλης Μ. Μερακλής-Θεοδόσης Κοντάκης, «Leopardi, Giacomo (Λεοπάρντι, Τζιάκομο)», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 1246-1247.

²⁶⁶ Το έργο αποτελείται από 24 διαλόγους μεταξύ δύο προσώπων, δύο «μορίων» που συγκροτούν την ατομικότητα του Ιταλού δημιουργού. Πρόκειται για μικρά διανοητικά δράματα και διαλεκτικά κομψοτεχνήματα που αναφέρονται στα προβλήματα της ανθρώπινης μοίρας. Βλ. Αρίστος Καμπάνης, «Λεοπάρντι, Τζιάκομο», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΕ', σ. 943-944.

²⁶⁷ Βλ. *AH*, 1877, σ. 94-109, σε μετάφραση Δ. Κοκίδη. Το κείμενο δε μεταφράστηκε απευθείας από το ιταλικό πρωτότυπο, αλλά από διάμεσο γερμανική μετάφραση του Paul Heyse. Πρόκειται για τον κωμικό και υπερβατικό διάλογο "Il Corernico" (1827), μεταξύ του θεοποιημένου Ήλιου και του φιλοσόφου Κοπέρνικου. Θέμα του είναι η απόρριψη του ισχύοντος ως τον 16^ο αιώνα γεωκεντρικού χαρακτήρα του πτολεμαϊκού συστήματος και η θεμελίωση της ηλιοκεντρικής θεωρίας του Κοπέρνικου.

²⁶⁸ Βλ. *AH*, 1878, σ. 14-24, σε μετάφραση Φ. Αλβάνα. Ο τίτλος πρωτοτύπου είναι "Dialogo della Terra e della Luna" και περιγράφει το φανταστικό διάλογο μεταξύ της θεοποιημένης γης και της «υπηκόου» δορυφόρου της, σελήνης.

²⁶⁹ Βλ. *AH*, 1879, σ. 118-129, σε μετάφραση Φ. Αλβάνα. Προτάσσεται βιογραφικό σημείωμα του Τορκουάτο Τάσσο. Ο τίτλος του πρωτοτύπου "Dialogo di Torquato Tasso e del suo gertio familiar" και περιέχει το φανταστικό διάλογο του ποιητή με το πνεύμα του για τον έρωτα και τις υλικές απολύσεις.

²⁷⁰ Βλ. *AH*, 1873, σ. 331-338. Μεταφράζονται οι Α' και Β' σκηνές από το Λ. Παναγιωτόπουλο. Αναπαράγεται ο μύθος της ωραίας Ελένης. Ορισμένοι χαρακτήρες διατηρούν τα ονόματά του (Πάρις, Ελένη, Μενέλαος, Αγαμέμνονας). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία του Κασίνη, η μετάφραση εκδόθηκε το 1874 από τον ηθοποιό Γ. Π. Κόντη. Βλ. Κ.Γ. Κασίνη, ό.π., αρ. 1447, σ. 342.

²⁷¹ Ένας από τους πιο σημαντικούς Ισπανούς θεατρικούς συγγραφείς της εποχής του (1562-1635). Υπήρξε πολυγραφότατος· υπολογίζεται ότι το σύνολο της παραγωγής του αγγίζει τα 1800 έργα, από τα οποία διασώζονται 483 κωμωδίες. Η επιτυχία των έργων του οφειλόταν στο ρομαντικό πάθος, το ζωντανό διάλογο και την ποικιλία των στιχουργικών μορφών. Κάποιοι κριτικοί τον συγκρίνουν με τον Shakespeare. Σε κάποια έργα του επέλεγε πεσιμιστικό τέλος, αποκαλύπτοντας τη σκοτεινή πλευρά της ζωής. Από τα πιο γνωστά έργα του αναφέρονται *The Foolish Lady* (1613), *The Sheep Well* (1614), *Finding Truth through Doubt* (1620-1624), *The Knight from Olmeda* (1622) και *Punishment without Revenge* (1631). Βλ. Oscar G. Brockett-Franklin J. Hildy, *History of the theatre*, ό.π., σ. 144.

²⁷² Βλ. *AH*, 1879, σ. 78-101, σε απευθείας μετάφραση από το ιταλικό πρωτότυπο από τους Γ. Ι. Δουρούτη και Κ. Χ. Βάμβα, όπως δηλώνεται στο τέλος της δημοσίευσης. Η έκδοση της μετάφρασης γίνεται από τους ίδιους μεταφραστές, το 1888. Βλ. Κ.Γ. Κασίνη, ό.π., αρ. 2537, σ. 538.

²⁷³ Τα πιο γνωστά έργα του Ιταλού δραματουργού (1842-1898) είναι *Οι ζητιάνοι*, *Η σύζυγος του Μενεκλέους*, *Αλκιβιάδης*, *Ο πτωχός Πέτρος* και η *Κόρη του Ιεφθάε*. Ο *Αλκιβιάδης* και ο *Αγαθοδαίμων* βραβεύθηκαν στους δραματικούς διαγωνισμούς της Φλωρεντίας (1874) και της Ρώμης (1889). Επίσης, αξιοσημείωτα είναι τα φιλελληνικά του αισθήματα. Βλ. Ι.Ν. Λάσκαρης, «Καβαλλότι (Cavalloti), Φήλιξ-Κάρολος-Εμμανουήλ», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΓ', σ. 423.

²⁷⁴ Βλ. *AH*, 1884, σ. 118-160, σε μετάφραση Ευγ. Ζαλοκώστα. Δημοσιεύεται στη στήλη «Φιλολογικά» και προτάσσεται επιστολικό σημείωμα του μεταφραστή, γραμμένο στις 30 Ιουλίου 1888, απευθυνόμενο στον Ασώπιο, στο οποίο αποδίδεται σύντομα η πλοκή του έργου και επισημαίνεται η μεταφραστική δυσκολία του πρωτοτύπου κειμένου που έγκειται στην αδυναμία πίστης απόδοσης των συναισθηματικών αποχρώσεων και εντάσεων της αρχικής πηγής. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία του Κασίνη, η μετάφραση του Ζαλοκώστα εκδόθηκε

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': Ποικίλα κείμενα

Δ.1. Αρχαιολογικά, επιστημονικά, ιστορικά και φιλολογικά άρθρα

Δ.1.1. Πρωτότυπα

Στο υποκεφάλαιο αυτό μελετάται και σχολιάζεται το ευρύ και ποικίλο φάσμα της ύλης του *Αττικού Ημερολογίου* που δεν εντάχθηκε στις άλλες ενότητες. Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι να αναδειχθούν τα πολλαπλά θεματικά ενδιαφέροντα του ημερολογίου και ο διαφορετικός χαρακτήρας των κειμένων που επιλέγονται προς δημοσίευση, προσφέροντας ένα πλούσιο πνευματικό πανόραμα. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα δημοσιευμένα κείμενα που παρουσιάζονται εδώ αποτελούν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του συνόλου των δημοσιεύσεων στους τόμους του εντύπου. Για μια διεξοδική προσέγγισή τους συνιστάται η μελέτη του ευρετηρίου του Ι. Μπουγάτσου.²⁷⁶ Τα δημοσιεύματα που επιλέγονται εδώ πραγματεύονται θέματα που ανήκουν σε ένα ευρύτατο θεματικό πλαίσιο, το οποίο περιλαμβάνει ερευνητικά και γνωστικά πεδία όπως την αρχαιολογία, την επιστήμη, την ιστορία και τη φιλολογία. Βασική προτεραιότητα του περιοδικού φέρονται να είναι η ποιοτική αναβάθμιση και η ωφελιμότητα της ύλης σε συνδυασμό με τη μέριμνα για πνευματική καλλιέργεια και διανοητική πρόοδο του αναγνωστικού κοινού.

Αναλυτικότερα, μια πλειάδα κειμένων είναι προσανατολισμένη σε ζητήματα φιλολογικού περιεχομένου. Σε μεγάλο ποσοστό επιλέγονται προς δημοσίευση άρθρα, μελέτες και εκτενή αποσπάσματα διατριβών με φιλολογικό ενδιαφέρον, τα οποία φιλοξενούνται στη στήλη «Φιλολογικά».

Ορισμένες από τις δημοσιεύσεις προσεγγίζουν, μελετούν, σχολιάζουν και επιχειρούν να δώσουν μια εικόνα της ευρωπαϊκής πνευματικής κίνησης, εστιάζοντας στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Μέρος τους ερευνά και ερμηνεύει περιπτώσεις ευρωπαϊκών γραμματειών, οι οποίες, μολονότι παρουσίασαν αρχικά αργή πορεία ανάπτυξης στο χώρο των

το 1885· βλ. Κ.Γ. Κασίνης, *ό.π.*, αρ. 2345, σ. 503. Η συγκεκριμένη μετάφραση είναι η δεύτερη, καθότι το 1872 είχε εκδοθεί η έμμετρη μετάφραση του Φωκίωνα Α. Βουτζινά, στο τυπογραφείο του Νικολάου Α. Δαμιανού, στη Σύμωρη· βλ. *ό.π.*, αρ. 1314, σ. 316.

²⁷⁵ Βλ. *AH*, 1887, σ. 592-595, σε μετάφραση Α. Ραγκαβή. Προτάσσεται εισαγωγικό σημείωμα του μεταφραστή προς τον Ανώγειο, επισημαίνοντας τις μεταφραστικές δυσκολίες του πρωτοτύπου και αναφέροντας τις στιχουργικές επιλογές του (ιαμβικοί τρίμετροι και ελάσσονες στίχοι). Πρόκειται για τη μετάφραση του πρώτου μονολόγου του Φαύστου, έκτασης 125 στίχων. Στον ίδιο τόμο του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύεται η μετάφραση άλλου αποσπάσματος του έργου, με τίτλο «Το άσμα του βοσκού», σε μετάφραση του Γ. Κ. Στρατήγη. Βλ. *AH*, 1887, σ. 602-603. Σύμφωνα με τον Κ.Γ. Κασίνη, το 1887 εκδόθηκαν δύο μεταφράσεις του *Φάουστ*, από τους Αρ. Προβελέγγιο και Γεώργιο Κ. Στρατήγη. Βλ. Κ.Γ. Κασίνης, *ό.π.*, αρ. 2474, 2475, σ. 526.

²⁷⁶ Βλ. Ι. Μπουγάτσος, *ό.π.*

γραμμάτων, κατάφεραν να αναστείλουν την πνευματική δυστοκία και ανελίχθηκαν σε δεσπόζουσα θέση στο σύνολο του διεθνούς πνευματικού στερεώματος.

Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί η ανώνυμη μελέτη με τίτλο «Η εν Γερμανία αναγέννησις των γραμμάτων»²⁷⁷, η οποία κάνει μια σύντομη αναδρομή στην πορεία εξέλιξης των γραμμάτων στη Γερμανία. Στο επίκεντρο τίθεται η ακμάζουσα περίοδος, αρχής γενομένης από το 1750 και εξής, τονίζοντας την αξία και τη συμβολή της γερμανικής διανόησης στην πρόοδο της ευρωπαϊκής πνευματικής κίνησης.

Σε ανάλογο κλίμα τοποθετείται το απόσπασμα από πραγματεία της Αικατερίνης Ζάρκου²⁷⁸ με τίτλο «Συνοπτική αφήγησις της εν Γαλλία επιδόσεως των γραμμάτων από της αναγεννήσεως μέχρι της αυτοκρατορίας»²⁷⁹, το οποίο προλογίζει ο Ασώπιος, επισημαίνοντας τη σημασία της για τη μελέτη της γένεσης και της προόδου των γαλλικών γραμμάτων από την εποχή του Φραγκίσκου Α΄ έως τη βασιλεία του Λουδοβίκου ΙΔ΄. Η συγκεκριμένη διατριβή αποτυπώνει το κλίμα πνευματικής αναγέννησης στη Γαλλία, από το 17^ο αιώνα και εξής, το οποίο εκδηλώνεται με την ακμή του μυθιστορήματος και της επιστολογραφίας, με την εμφάνιση νέων φυσιογνωμιών στο χώρο της διανόησης, αλλά και με την αρχή της μεταφραστικής δραστηριότητας²⁸⁰. Το απόσπασμα της διατριβής ολοκληρώνει την περιήγηση στο πνευματικό τοπίο της Γαλλίας με την αναφορά στην πρόοδο του γαλλικού θεάτρου.²⁸¹

²⁷⁷ Βλ. *AH*, 1871, σ. 167-185. Σχολιάζεται η καθυστέρηση της πνευματικής ακμής στη Γερμανία σε αντίθεση με άλλες χώρες της Εσπερίας όπως την Ιταλία και την Ισπανία, γεγονός που αποδίδεται στις επιπτώσεις της θρησκευτικής μεταρρύθμισης. Η ανάκαμψη από τον πνευματικό λήθαργο σηματοδοτείται από το 1750 και εξής, με τη γένεση και την εξέλιξη της φιλοσοφίας μεταφυσικού προσανατολισμού, με κορυφαίους εκπροσώπους τους Kant, Fichte, Schlegel και Hegel. Παράλληλα, γίνεται αναφορά στο Winckelmann ως θεμελιωτή της αρχαιογνωσίας, ενώ μνημονεύονται οι Lessing με το έργο του *Λαοκόων* και Bürger με τη *Λεονώρα* του. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τη συμβολή του Goethe στην πνευματική αναγέννηση της Γερμανίας.

²⁷⁸ Ελληνίδα συγγραφέας και κόρη του προέδρου της Βουλής Ι. Ζάρκου, με πλούσια παιδεία και γνώσεις στη γαλλική και στη γερμανική φιλολογία (1855-1899). Μετέφρασε φιλοσοφικές μελέτες και δημοσίευσε ορισμένες από τις πρωτότυπες σε έντυπα, ιδίως στο *Αττικόν Ημερολόγιον*. Βλ. Θεόδωρος Βελλανίτης, «Ζάρκου Αικατερίνη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΑ΄, σ. 916.

²⁷⁹ Βλ. *AH*, 1881, σ. 196-241. Η διατριβή αναφέρεται στην καθυστερημένη πνευματική εξέλιξη που σημείωνε έως το 17^ο αιώνα η γαλλική γραμματεία, σε αντίθεση με την Ιταλία, την Αγγλία και την Ισπανία, όπου η διανοητική ανάπτυξη είχε διαγράψει λαμπρά πορεία. Προσπάθειες πνευματικής ανάτασης έγιναν επί βασιλείας Φραγκίσκου Α΄ (1515-1547), ο οποίος επίδωξε την ίδρυση σχολείων, βιβλιοθηκών και ακαδημαϊκών σχολών. Σταθμός θεωρούνται τα *Δοκίμια* του Montaigne, θέτοντας τις βάσεις της ηθικής φιλοσοφίας. Αναφέρονται φυσιογνωμίες που συνέβαλαν με το έργο τους στην πνευματική αφύπνιση, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι Marot, Remy, Dorat, Jodelle και Régnier. Από το α΄ μισό του 17^{ου} αιώνα το πνευματικό κλίμα αποκτά θετικό πρόσημο λόγω της εξέλιξης της τυπογραφίας και της συστηματικής οργάνωσης των βιβλιοθηκών.

²⁸⁰ Μεταφράζονταν κυρίως δράματα από την ελληνική και λατινική γραμματεία, όπως τραγωδίες των Σοφοκλή και Ευριπίδη και ο *Πλοότης* του Αριστοφάνη.

²⁸¹ Η ακμή του γαλλικού θεάτρου, σύμφωνα με τη διατριβή, χωρίζεται σε τρεις φάσεις: η πρώτη (1521-1573) εκπροσωπείται από τους Étienne Jodelle και Robert Garnier, η δεύτερη (1573-1630) από τον Al. Hardy και η τρίτη (1630-1670) από τον Pierre Corneille. Η διατριβή παραθέτει πληροφορίες και εγκωμιαστικά σχόλια για το έργο του Corneille, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως εθνικός ποιητής της Γαλλίας και «πατέρας» της τραγωδίας.

Άλλες δημοσιεύσεις φιλολογικού περιεχομένου μελετούν την εξελικτική πορεία ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού είδους, εστιάζοντας σε κορυφαίους εκπροσώπους και σε αντίστοιχα δείγματα από το σύνολο της παραγωγής τους. Εδώ κατατάσσεται η μελέτη της Αικατερίνης Ζάρκου με τίτλο «Το μυθιστόρημα (Δέκατος ένατος αιώνας)», η οποία αναφέρεται στη θέση του γαλλικού μυθιστορήματος στη φιλολογική κίνηση του 19^{ου} αιώνα, στους σημαντικότερους Γάλλους μυθιστοριογράφους και στη διαίρεση του είδους στο «πραγματικό» και στο «αισθηματικό» μυθιστόρημα.²⁸² Ανάλογη θεματική έχει η μελέτη του Τρύφωνα Ε. Ευαγγελίδη²⁸³ με τίτλο «Η Μυθιστοριογραφία παρά τοις αρχαίοις Έλλησιν»²⁸⁴, η οποία έχει ως αντικείμενα πραγμάτευσης το είδος της μυθιστοριογραφίας στην ελληνική αρχαιότητα και την εξέλιξή του. Ειδικότερα, επιχειρεί να προσεγγίσει τις απόπειρες ορισμού της έννοιας της μυθιστοριογραφίας, παραπέμποντας σε κλασικά ευρωπαϊκά θεωρητικά εγχειρίδια²⁸⁵ και παραθέτοντας κατάλογο με τους αναγνωρισμένους ως εκπροσώπους του είδους.

Τα υπόλοιπα φιλολογικά άρθρα που δημοσιεύονται στο *Αττικόν Ημερολόγιον* αναφέρονται σε συγκεκριμένες πνευματικές προσωπικότητες του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, από το

Ειδικότερα, αντικείμενο σχολιασμού γίνεται η τραγωδία του, *Le Cid* (1637) και μνημονεύονται άλλα έργα του όπως τα *Cinna* (1643), *Polyeucte* (1642), *Horace* (1640) και *Nicoméde* (1651).

²⁸² Βλ. *AH*, 1884, σ. 357-368. Η μελέτη, αρχικά, αναφέρεται στη δευτερεύουσα θέση του μυθιστορήματος στη Γαλλία του 19^{ου} αιώνα λόγω της πρωτοκαθεδρίας της φιλοσοφίας και του θετικισμού. Στη συνέχεια παραθέτει κατάλογο κορυφαίων εκπροσώπων του είδους, μεταξύ των οποίων ήταν οι Madame de Staël, Balzac, Dumas, Hugo, Lamartine, A. de Vigny, Nodier, Karr, Zola, Sand και Flaubert. Επισημαίνει ότι η επανάσταση του 1848 και η ειδικής κοινωνική πραγματικότητα καθιέρωσαν μια νέα γενιά μυθιστορήματος εντελώς απομονωμένου από τη φαντασία και τη ρομαντικότητα, το «πραγματικό» μυθιστόρημα, το οποίο κινούσε τα πάθη, αναπαρήγαγε τη λογική και αποθέωνε την κακία. Οι εκπρόσωποι του είδους καλούνταν “naturalistes” και αντέγραφαν τα ήθη της εποχής. Παράλληλα, καλλιεργήθηκε μια δεύτερη κατηγορία μυθιστορήματος, το «αισθηματικό» μυθιστόρημα. Στο υποείδος αυτό διακρίθηκαν οι Madame de Staël με τη *Delphine*, ο Chateaubriand με το *René* και η Madame Krüdener με τη *Valérie*.

²⁸³ Φιλολόγος, ιστορικός συγγραφέας και εκπαιδευτικός (1863-1941). Αναγορεύθηκε διδάκτωρ ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Γερμανίας. Το 1899 υπήρξε συνιδρυτής της εφημερίδας Βερολίνου *Νέα Ελλάς*. Το πλούσιο συγγραφικό έργο του καλύπτει όλο το εύρος της ελληνικής ιστορίας. Παράλληλα, στα δείγματα γραφής του συγκαταλέγονται τοπογραφικές μελέτες και η σημαντική μελέτη του για τη νεοελληνική γραμματεία με τίτλο *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας. Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*. Βλ. Σπύρος Α. Πετρίτσας, «Ευαγγελίδης, Τρύφων Ε.», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 711.

²⁸⁴ Βλ. *AH*, 1889, σ. 124-142. Η μελέτη κάνει αναφορά στους πρώτους μυθιστοριογράφους, Απολλόδωρο, Αμμόνιο, Αντιφάνη και Γοργία, όπως αυτοί καταγράφονται στο 13^ο βιβλίο των *Δειπνοσοφιστών* του Αθηναίου. Σύμφωνα με τα στοιχεία της μελέτης διάδοχοί τους ήταν οι Αριστείδης Μιλήσιος, Λούκιος ο Πατρεύς, Δίων ο Χρυσόστομος, Παρθένιος, Ιάμβλιχος, Ηλιόδωρος, Αχιλλεύς ο Τάτιος κ.ά. Επίσης, η μυθιστοριογραφία καλλιεργήθηκε στην Ισπανία, τη Γαλλία και την Ιταλία. Στον ελληνικό πνευματικό χώρο του 19^{ου} αι. καταγράφονται ως μυθιστορίες ο *Θάνατος Βλέκας* του Π. Καλλιγά, ο *Συμβολαιογράφος Τάπας* του Α. Ρ. Ραγκαβή, η *Ηρωίς της Ελληνικής Επανάστασεως* και ο *Διάβολος εν Τουρκία* του Στ. Ξένου κ.ά. Η μελέτη ολοκληρώνεται καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η μυθιστοριογραφία δεν αποτελεί μέρος της αληθούς και σοβαρής φιλολογίας.

²⁸⁵ Γίνεται παραπομπή σε γαλλικές, ιταλικές και γερμανικές ιστορίες αρχαίας μυθιστοριογραφίας. Ενδεικτικά αναφέρω τις γαλλικές *Traité de l'Origine des Romans* του Huet, *Histoire du Roman* του Chassang, *Études sur la Littérature Grecque modern* του Gidel, την ιταλική *De Romanzi, delle comedie e delle tragedie: ragionamenti* του Giralaldi και τη γερμανική *Der griechische Roman* του Rohde.

χώρο των ευρωπαϊκών γραμματειών, κυρίως της γαλλικής, της γερμανικής, της ιταλικής, της ισπανικής, της αγγλικής αλλά και της ρωσικής. Εστιάζουν στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ταυτότητάς τους και προσεγγίζουν αντιπροσωπευτικά δείγματα της παραγωγής τους, εξαιρώντας την αξία τους στο πνευματικό στερέωμα. Πρόκειται για φυσιογνωμίες καταξιωμένες και ευρέως αναγνωρισμένες στο πεδίο της λογοτεχνικής και της ποιητικής δημιουργίας.

Αναλυτικότερα, χαρακτηριστικό είναι το ανώνυμο άρθρο εγκωμιαστικού χαρακτήρα με τίτλο «Θωμάς Μοογε και η εν Αγγλία σύγχρονος κριτική»²⁸⁶. Αντικείμενο επαίνου αποτελεί η ποιητική φυσιογνωμία και το έργο του Ιρλανδού ποιητή Thomas Moore²⁸⁷ (1779-1852). Εξαιρούνται η χαρισματική προσωπικότητά του, η δημιουργική φαντασία, η εκφραστική χάρη και η γνήσια λαϊκή αίσθηση του λόγου του. Επίσης, χαρακτηριστικά είναι δύο άρθρα του Ευγ. Ζαλοκώστα: το πρώτο αναφέρεται στο Ρώσο ποιητή Nekrasov²⁸⁸ (1821-1877) και έχει τίτλο «Νικόλαος Νεκρασώφ. Σημειώσεις επί της διατριβής του Ιταλού Cesare Bragaglia»²⁸⁹. Το δεύτερο αναφέρεται στο V. Hugo²⁹⁰. Το άρθρο του Θεοδ. Βελλιανίτη «Αλέξανδρος

²⁸⁶ Βλ. *AH*, 1879, σ. 322-334. Στο άρθρο γίνεται αναφορά στη συλλογή του *Irish Melodies* και στην έμμετρη μετάφραση των *Ωδών του Ανακρέοντος* (*Odes of Anacreon*, 1800). Επίσης, μνημονεύεται το *Lalla Bookh* (1817), ένα από τα αριστουργήματά του, το οποίο έγινε μια από τις μεγαλύτερες εκδοτικές επιτυχίες, ανταγωνιζόμενο το *Χαμένο Παράδεισο* του Milton.

²⁸⁷ Εξέδωσε τα ποιητικά πρωτόλειά του *The Poetical Works of the Late Thomas Little* (1801). Ακολούθησαν οι συλλογές *Epistles, Odes, and Other Poems* (1806) και *Irish Melodies* (1808-1834). Το 1813 δημοσίευσε συλλογή από σάτιρες με τίτλο *The Twopenny Post Bag*. Έγινε γνωστός στα ευρωπαϊκά ποιητικά δρώμενα με το έργο του *Lalla Rookh* (1817). Το 1827 έγραψε τη νουβέλα *The Epicurean*. Παράλληλα, ασχολήθηκε με την ιστορία της πατρίδας του γράφοντας το έργο *History of Ireland* (1835-1846). Βλ. “Moore, Thomas”, *The Oxford Companion to English Literature*, ό.π., σ. 690-691.

²⁸⁸ Δημοσίευσε τις πρώτες ποιητικές συλλογές του με τίτλο *Dreams and Sounds* (1840) και *The Poems of Nikolai Nekrasov* (1856). Σημαντική θέση στο ποιητικό έργο του έχουν τα αφηγηματικά ποιήματά του “The Peddlers” (1861), “Red-Nosed Frost” (1862-1863), “The Railway” (1864), “Who is happy in Russia?” (1865-1877) και “Russian Women” (1871-1872). Επίσης, από το 1847-1866 δραστηριοποιήθηκε εκδοτικά. Εξέδωσε το έντυπο *Contemporary*, στο οποίο πρωτοδημοσιεύτηκαν έργα των Tolstoy, Turgenev και Ostrovsky. Βλ. “Nekrasov, Nikolai Alekseyevich”, ό.π., σ. 714-715.

²⁸⁹ Βλ. *AH*, 1883, σ. 346-350. Το άρθρο αντλεί το υλικό του από τη διατριβή του Ιταλού Cesare Bragaglia με θέμα την ποιητική φυσιογνωμία και το έργο του Ρώσου ποιητή και δημοσιογράφου Nikolay Nekrasov (1821-1877), διαδόχου των Pushkin και Lermontov. Σύμφωνα με το δημοσιευμένο άρθρο, χαρακτηριστικά της ποίησής του ήταν η μελαγχολία, η πικρία και η απογοήτευση για τα παιδικά βιώματά του, ο πόνος και η διάθεση για εκδίκηση. Οι πρώτες ποιητικές του απόπειρες δε στέφθηκαν με επιτυχία, διότι απουσίαζαν το ρομαντικό πάθος και η λυρική έξαρση. Στο ποιητικό του στόχαστρο ήταν η υποκρισία και η προσποίηση του ενάρετου βίου. Τα θέματά του αντλούνταν από όψεις της καθημερινής ζωής, γεγονός που τον κατέστησε έναν από τους δημοφιλέστερους ποιητές της ρωσικής γραμματείας. Βλ., επίσης, Σόνια Ιλίνσκαγια, *Η ρωσική λογοτεχνία στην Ελλάδα: 19^{ος} αιώνας*, ό.π., αρ. 13, σ. 117.

²⁹⁰ Βλ. «Βίκτωρ Ουγκώ», *AH*, 1886, σ. 137-147. Το άρθρο αποτελεί δείγμα κριτικής αποτίμησης του έργου του V. Hugo. Επισημαίνει τα ένθερμα φιλελληνικά αισθήματα του δημιουργού κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα, καρπός των οποίων ήταν ποιήματα προς εμπύχωση των αγωνιστών. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στους βασικούς άξονες της κοσμοθεωρίας του Hugo, ο οποίος θεωρούσε τον κόσμο μια τεράστια κοιτίδα, όπου η αδελφοσύνη των λαών και η κοινή τους μοίρα αποτελούσαν ισχυρό συνεκτικό δεσμό.

Πούσκιν»²⁹¹ αποτελεί εγκωμιαστικό αφιέρωμα στη ζωή και το έργο του Ρώσου ποιητή. Το άρθρο του Διον. Ηλιακόπουλου «Σύγχρονος Ιταλική ποίησης»²⁹² αναφέρεται στο έργο του Ιταλού ποιητή Olindo Guerrini²⁹³, γνωστού με το ψευδώνυμο Lorenzo Stecchetti. Σε αυτό εξαιρείται η στιχουργική δεινότητα του ποιητή και η φυσικότητα αναπαράστασης τόσο των πιο ευαίσθητων συναισθημάτων όσο και των πιο σφοδρών ενστίκτων της ανθρώπινης ψυχής. Αναφέρεται το έργο του *Postuma* ενώ στο δεύτερο μέρος του άρθρου ο συντάκτης επιχειρεί τη μετάφραση κάποιων ποιημάτων του για τους αναγνώστες του *Αττικού Ημερολογίου*.

Στα δημοσιεύματα που προαναφέρθηκαν μπορούμε να προσθέσουμε τα άρθρα του Ι. Περβάνογλου²⁹⁴ «*Η Θεία Κωμωδία του Δάντου*»²⁹⁵ και «Ολίγα τινά περί Λέσιγγ, ως αναμορφωτού της Γερμανικής φιλολογίας»²⁹⁶. Το πρώτο προσεγγίζει και αναλύει τα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα της *Θείας Κωμωδίας*, αλλά και τα γεγονότα και τις εξελίξεις της εποχής του ποιητή που αποτέλεσαν αντικείμενο έμπνευσής του. Ο ποιητής, σύμφωνα με το άρθρο, οραματιζόταν, με το έργο του, να ενώσει τη διχασμένη Ιταλία και να οδηγήσει το πάσχον ανθρώπινο γένος στον εξαγνισμό και στην ύψιστη ευδαιμονία, μέσω της ένωσής του με το θείο. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τη δημοσίευση, η *Θεία Κωμωδία* αποτελεί αριστουργηματικό δείγμα διδακτικού έργου, συνδυάζοντας πολιτικές, φιλοσοφικές και θεολογικές προεκτάσεις. Επιχειρείται ένα είδος αποσυμβολισμού του έργου και μια φιλοσοφικού τύπου ερμηνεία. Η αλληγορική τριμερής διαίρεσή του σε «Κόλαση»,

²⁹¹ Βλ. *AH*, 1886, σ. 422-439. Σύμφωνα με το άρθρο, η ποιητική φωνή του Pushkin ήταν πάντα σύμμαχος του δυστυχούς λαού και των δουλοπάροικων και εναντιωνόταν σε κάθε μορφή δουλείας και ηθικής ταπείνωσης, προβάλλοντας το αίτημα της πλήρους χειραφέτησης των καταδυναστευομένων. Φανατικός αναγνώστης των Byron και Goethe συνέθεσε πλήθος αριστουργημάτων (ποιήματα, ελεγείες, ωδές, δράματα, ιστορικά διηγήματα). Γίνεται αναφορά σε ορισμένα έργα του όπως στα ποιήματα «Πολτάβα» και «Ρουσλάν και Λουντμίλα», στον *Ευγένιο Ονέγκιν* κ.ά. Βλ., επίσης, Σόνια Ιλίνσκαγια, ό.π., αρ. 16, σ. 118.

²⁹² Βλ. *AH*, 1889, σ. 143-146.

²⁹³ Ιταλός ποιητής (1845-1916). Το 1877 δημοσίευσε τη συλλογή *Μεταθανάτια* (*Postuma*) με το ψευδώνυμο Lorenzo Stecchetti. Ακολούθησαν οι ποιητικές συλλογές του *Πολεμική* (1878) και *Νέα Πολεμική* (1878-1890). Συγκαταλέγεται στους ευρέως γνωστούς από τους νεότερους λυρικούς ποιητές της Ιταλίας. Πολλά από τα έργα του μεταφράστηκαν από τους Α. Μάτεσι, Κ. Καιροφύλα και Δ. Ηλιακόπουλο. Βλ. Μάνος Δ. Βατάλας, «Στεκκέτι (Stecchetti), Λορέντσο», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΚΒ', σ. 341.

²⁹⁴ Φιλολόγος, συγγραφέας, μεταφραστής, εκδότης και πανεπιστημιακός (1831-1911). Συγκαταλέγεται στα ιδρυτικά μέλη του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός». Από το 1881-1889 εξέδωσε το φιλολογικό περιοδικό *Έσπερος* στη Λειψία. Μετέφρασε στα ελληνικά τον *Hamlet* και άλλα έργα του Shakespeare. Ως μεταφραστής επιχειρήσει να δώσει ποιητικό ύφος στα μεταφράσματά του. Έγραψε θεατρικά, όπως την έμμετρη τραγωδία *Θήβη* (1864), ιστορικές μονογραφίες και μελέτες σε έντυπα της εποχής του. Βλ. Μαρία Μοσχόβου, «Περβάνογλου, Ιωάννης Π.», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 1773.

²⁹⁵ Βλ. *AH*, 1877, σ. 139-158. Όπως διευκρινίζεται στον τίτλο της δημοσίευσης, πρόκειται για μελέτη, η οποία αναγνώστηκε στο φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσός», στις 7 Μαΐου 1876.

²⁹⁶ Βλ. *AH*, 1896, σ. 457-470. Μεταξύ άλλων στο άρθρο αναφέρονται οι ακόλουθες τέσσερις τραγωδίες του, *Ο Νέος λόγιος*, *Οι Ιουδαίοι*, *Ο ελευθερόφρων* και *Ο Μισογύνης*, οι οποίες απηχούν το ύφος του Τερεντίου και του Πλαύτου. Το σπουδαιότερο αρχαιολογικού περιεχομένου έργο του, με κρίσεις περί των εικαστικών τεχνών, είναι ο *Λαοκόων* ενώ αριστουργημά του θεωρείται ο *Νάθαν ο σοφός*. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο, ως άξιος μιμητής του Αριστοτέλη, διατυπώνει ότι η τραγωδία πρέπει να διεγείρει το φόβο και τον οίκτο, να καθαρίζει και να κατευνάζει το πάθος. Μνημονεύονται έργα του όπως *Miss Sara Sampson* (1755), *Minna* (1767) και *Emilia Galloti* (1772).

«Καθαρήριο» και «Παράδεισο» αντανακλά τη μεταθανάτια πορεία του ανθρώπου με χαρακτήρα αμοιβής ή τιμωρίας και εν τέλει την ένωση με τη Θεία Χάρη.

Το δεύτερο άρθρο αναφέρεται στη συμβολή του Lessing, ως προδρόμου των Goethe και Schiller, στην πνευματική αναμόρφωση της γερμανικής γραμματείας. Σύμφωνα με το άρθρο, στο έργο του αποτυπώνεται ο αγώνας του κατά των προλήψεων και των ειδώλων και η συνεχής αναζήτηση της αλήθειας. Επίσης, τονίζεται η πρωτότυπη θεματική ποικιλία του έργου του, καθώς περιλαμβάνει ποιητικά, ιστορικά, αρχαιολογικά και κριτικά δείγματα. Ο I. Περβάνογλου διατυπώνει ότι το σύνολο της παραγωγής του, η φιλομάθεια και η κριτική του δεινότητα τον κατέστησαν μια από τις φωτεινότερες πνευματικές φυσιογνωμίες που διέγραψε λαμπρά πορεία στο χώρο των γραμμάτων και του θεάτρου²⁹⁷.

Εκτός από τα άρθρα φιλολογικού περιεχομένου δημοσιεύονται επιστημονικά άρθρα και μελέτες, συνήθως στη διακριτή στήλη «Επιστημονικά» ή στην ευρύτερη στήλη «Σύμμικτα» του ημερολογίου, αντλώντας το υλικό τους από τις τρέχουσες επιστημονικές εξελίξεις ή από ισχύουσες επιστημονικές θεωρίες, τις οποίες παραθέτουν και αναλύουν. Στην πλειοψηφία τους βασίζονται σε ξενόγλωσσες πηγές και θεωρητικά επιστημονικά εγχειρίδια, στα οποία παραπέμπουν, εξασφαλίζοντας την επιστημονική εγκυρότητα του περιεχομένου τους. Μεγάλο μέρος των επιστημονικών άρθρων και μελετών έχει θέμα πραγμάτευσης το πλανητικό σύστημα, περιλαμβάνοντας αστρονομικά δεδομένα σχετικά με το μέγεθος, την κίνηση, τη φορά, το χρόνο περιστροφής, τη μάζα, την πυκνότητα και τη φωτεινότητα των ουρανίων σωμάτων. Ορισμένα από τα κείμενα αυτά, που αποτελούν δημοσιεύσεις του Δ.Κ. Κοκίδη²⁹⁸, είναι «Περί του ηλίου»²⁹⁹, «Περί του πλανητικού συστήματος»³⁰⁰ και «Περί των απλανών αστέρων»³⁰¹.

²⁹⁷ Σύμφωνα με το τελευταίο μέρος του άρθρου, μεγάλη ήταν η προσφορά του στην εξέλιξη του θεάτρου με το σύγγραμμά του *Αμβούργιος Δραματουργία*, με το οποίο εξέφραζε την αμερόληπτη κριτική του για τα σύγχρονά του δραματικά έργα, δίνοντας παραινέσεις για τη διόρθωση των τρωτών σημείων τους. Τα δραματικά έργα του γνώρισαν πανευρωπαϊκή διάδοση. Ξεκίνησε γράφοντας κωμωδίες με πρότυπο τον Molière. Στην ανανέωση της γερμανικής δραματουργίας συνέβαλε με τις αστικές τραγωδίες του. Ο αρθρογράφος I. Περβάνογλου αναφέρει ότι η επιτυχία των δραματικών έργων του έγκειται στη σωστή επιλογή του θέματος, τη φυσικότητα της πλοκής, την ακρίβεια στη διαγραφή των χαρακτήρων, το διάλογο και τις εύληπτες γλωσσικές επιλογές του. Επίσης, για τις μεταφράσεις των έργων του στα ελληνικά, βλ. Βάλτερ Πούχνερ, «Lessing, Gotthold Ephraim», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα-έργα-ρεύματα-όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1248-1249.

Σύμφωνα με το συγκεκριμένο λήμμα του Πούχνερ, πολλά από τα έργα του μεταφράστηκαν στα ελληνικά. Η *Emilia Galotti* μεταφράστηκε από τον Αλ. Ραγκαβή, ο *Νάθαν ο σοφός* από τους Αγ. Βλάχο και Θ. Αφεντούλη και ο *Λαοκόων* από τον Αρ. Προβελέγγιο.

²⁹⁸ Καθηγητής φιλοσοφίας στο Βερολίνο και στην Αθήνα (1840-1896). Δηήθυνε το αστεροσκοπείο Αθηνών και ίδρυσε πρώτος τους μετεωρολογικούς σταθμούς στην Ελλάδα. Ορισμένα από τα έργα του είναι *Μαθήματα Αστρονομίας* (1884, 1887), *Περί Ηλίου* (1877), *Περί ανακαλύψεως ουρανίων σωμάτων διά του υπολογισμού* (1879) και *Μαθήματα Κοσμογραφίας*. Βλ. Ιφ. Ν. Κοκίδη, «Κοκίδη, Δημήτριος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΔ', σ. 673.

Οι υπόλοιπες επιστημονικού χαρακτήρα δημοσιεύσεις παρουσιάζουν θεματική ποικιλία. Δημοσιεύονται άρθρα και μελέτες με αντικείμενο έρευνας και σχολιασμού το μαγνητισμό³⁰², τη θερμότητα³⁰³, την ηφαιστειακή δραστηριότητα³⁰⁴ και τα γεωλογικά φαινόμενα³⁰⁵. Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η μελέτη του Αργύριου Θ. Διαμαντόπουλου με τίτλο «Το παρελθόν και το μέλλον του ανθρώπου, κατά τας νεωτέρας επιστημονικάς θεωρίας του Δαρβίνου, Σπένσερ, Χάκελ και άλλων»³⁰⁶, αναφερόμενη στη θεωρία της Μεταμόρφωσης³⁰⁷.

²⁹⁹ Βλ. *AH*, 1871, σ. 206-219. Η μελέτη περιέχει επιστημονικές παρατηρήσεις σχετικά με τη φορά κίνησης, το χρόνο περιστροφής, τη μάζα, την πυκνότητα, τη φωτεινότητα, το μέγεθος και την απόσταση του ήλιου από τη γη. Γίνεται αναφορά στις επιστημονικές θεωρίες και τα πορίσματα κορυφαίων αστροφυσικών, όπως των Γαλιλαίου, Φαβρίκιου, Spoefer, Wilson, Herschel, Arago, Kirchhoff, Zoellner, Kant και Laplace. Η μελέτη αποτελεί μια πολυφωνική σύνθεση, η οποία, αξιοποιώντας παραδεδομένες θεωρίες, εγγυάται το τεκμηριωμένο επιστημονικό κύρος της.

³⁰⁰ Βλ. *AH*, 1873, σ. 368-378. Θέμα πραγμάτευσης της μελέτης είναι το πλανητικό σύστημα, οι κινούμενοι και οι απλανείς πλανήτες, οι δορυφόροι και τα υπόλοιπα κινούμενα ουράνια σώματα, όπως οι κομήτες, οι διάττοντες και οι αερόλιθοι. Δίνονται πληροφορίες σχετικά με το μέγεθος, τη διάταξη και την απόστασή τους από τον ήλιο. Αναφέρονται οι θεωρίες των Πτολεμαίου, Κοπέρνικου, Νεύτωνα, Κέπλερ και Λεβεριέ.

³⁰¹ Βλ. *AH*, 1874, σ. 388-396. Γίνεται αναφορά στην κίνηση, τη διάταξη, τη φυσική κατάσταση και την απόσταση των απλανών αστερών από τη γη. Ερμηνεύεται η γένεσή τους μέσω της συμπύκνωσης αερίομορφου πρωτόγονης κοσμικής ύλης. Επίσης, παρατίθενται οι θεωρίες φασματογραφικής ανάλυσης των αστερών από τους Kirchhoff και Fraunhofer.

³⁰² Βλ. Ιωσήφ Δεκινιάλλας, «Περί μαγνητισμού», *AH*, 1871, σ. 360-366. Το άρθρο αναφέρεται στη χρήση του μαγνητισμού σε αρχαίους και νεότερους λαούς (Λυδοί, Αιγύπτιοι, Πέρσες, Έλληνες, Ρωμαίοι και Γαλάτες). Ειδικότερα, ο μαγνητισμός, όπως αναφέρεται από τους Πλούταρχο, Φιλόστρατο (16^ο κεφάλαιο του *Βίου του Απολλωνίου*), Τάκτιο (*Historiae*, IV), (*De civitate Dei*, XIV) και Anton Mesmer (*Potet: Mannel de l'étudiant magnetis*) αξιοποιήθηκε από την ιατρική για θεραπευτικούς λόγους. Περιγράφονται οι ευεργετικές επιδράσεις του ως προς την ίαση ασθενειών μέσω του αγγίγματος, της εμφύσησης (αναφορά από τους Ωριγένη στο *Κατά Κέλσου* και Μαρκελίνο) και της εντρίψεως (αναφορά από τους Φιλόστρατο, Ιπποκράτη και Γαληνού) του πάσχοντος σημείου. Το επιστημονικό υλικό αντλήθηκε από τα πονήματα *Potet: Cours de Magnétisme* και *Journal de Magnétisme*.

³⁰³ Βλ. Τιμολέων Α. Αργυρόπουλος, «Περί της εγγείου θερμότητας», *AH*, 1875, σ. 256-260. Το άρθρο εξηγεί την επιστημονική ανακάλυψη σχετικά με την αύξηση της θερμοκρασίας της γης στα βαθύτερα στρώματα της επιφάνειάς της, παραθέτοντας αριθμητικά δεδομένα. Επίσης, γίνεται αναφορά σε περιπτώσεις θερμών πηγών, ηφαιστειών και σεισμικών δονήσεων.

³⁰⁴ Βλ. Ιωσήφ Δεκινιάλλας, «Περί ηφαιστειών εν γένει», *AH*, 1878, σ. 120-151. Η πραγματεία περιγράφει λεπτομερώς τα μορφικά χαρακτηριστικά των ηφαιστειών και τα στάδια μιας ηφαιστειακής έκρηξης. Παράλληλα, παραθέτει πληροφορίες για ορισμένες ευρέως γνωστές ηφαιστειογενείς περιοχές (Βεζούβιος, Αίτνα, Τενερίφη, Στρογγύλη).

³⁰⁵ Βλ. Κ. Μητσόπουλος, «Ο καταποντισμός της Ατλαντίδος και της ελληνοασιατικής ηπείρου», *AH*, 1896, σ. 330-347. Το άρθρο αναφέρεται στη μελέτη των ηφαιστειακών εκρήξεων και άλλων γεωλογικών φαινομένων, όπως σεισμοί, γενέσεις ορέων, συνιζήσεις και καταβυθίσεις στέρεων ή υποθαλάσσιων τμημάτων, παραπέμποντας σε αρχαίους συγγραφείς, όπως στους Πανσανία, Στράβωνα και Θουκυδίδη.

³⁰⁶ Βλ. *AH*, 1886, σ. 222-252. Αναφέρονται τρεις επιστημονικές θεωρίες για την ανθρωπογένεση, της κλασικής μονογένειας, της πολυγένειας και της Μεταμόρφωσης. Στο επίκεντρο τίθεται η τελευταία, εισηγητής της οποίας ήταν ο Lamarck, τον οποίο ακολούθησαν φυσιοδίφες όπως οι Herbert, Spencer, Mathiwes, Leqoc και Hooker. Κορυφαίος όλων ήταν ο Darwin, διατυπώνοντας το νόμο της αυτομάτου ποικιλίας, δηλ. της βαθμιαίας μεταμόρφωσης των όντων. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη μελέτη, εισηγήθηκε την καταγωγή του ανθρώπινου είδους από το είδος του πιθήκου, μέσα από διασταυρώσεις και παραλλαγές βραδείας μεταμόρφωσης.

³⁰⁷ Το περιεχόμενο της εν λόγω επιστημονικής θεωρίας απασχόλησε τον Ανώγειο και έγινε αντικείμενο έμπνευσης της επινοΐδας του «Όφης και Πίθηκος»· βλ. *AH*, 1880, σ. 1-36. Επίσης, βλ. το ανάλογο θεματικής ανώνυμο άρθρο «Τα εν Πικέρμι λείψανα», *AH*, 1869, σ. 144-152.

Η στήλη «Αρχαιολογικά»³⁰⁸ του *Αττικού Ημερολογίου* αναδεικνύει το ενδιαφέρον του Ασωπίου για την αρχαιογνωσία και τη μελέτη της αρχαιότητας. Έναν από τους δείκτες του αρχαιολογικού ενδιαφέροντος του περιοδικού, εκτός από τα αντίστοιχης θεματικής κείμενα, αποτελούν τα ευμενή σχόλια³⁰⁹ του Ασωπίου, με τη μορφή υποσημείωσης, για την πραγματεία του Τ.Δ. Νερούτσου με τίτλο «Αρχαιολογικά εν Αιγύπτω ανασκαφαί και αποκαλύψεις εν περιλήψει εκτιθέμεναι»³¹⁰. Η επιδοκιμαστική κριτική του συγκεκριμένου εκδοτικού εγχειρήματος, το οποίο, όπως διατυπώνει ο Ασωπίος, ρίχνει φως σε πτυχές του αρχαίου αιγυπτιακού βίου και της «σοφής» αιγυπτιακής χώρας, εξάγει την ανεκτίμητη συμβολή του στη μελέτη της ιστορίας του αιγυπτιακού πολιτισμού και αναδεικνύει το ενδιαφέρον του περιοδικού για την προβολή των πολιτισμικών θησαυρών. Παράλληλα, αξίζει να γίνει αναφορά στο εισαγωγικό σημείωμα του τακτικού συνεργάτη της στήλης, Ερ. Σλήμαν, το οποίο συνοδεύει ένα από τα προοριζόμενα προς δημοσίευση στο *Αττικόν Ημερολόγιον* κείμενά του, απευθυνόμενος στον Ασωπίο.³¹¹ Σε αυτό αποτυπώνεται η φιλία, η αλληλοεκτίμηση και η σημαντική συνεργασία των δύο ανδρών.

Στην αρχαιολογική στήλη του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύονται κείμενα αναφερόμενα στην περιγραφή αρχαιολογικών μνημείων³¹². Στην πλειοψηφία τους εστιάζουν

³⁰⁸ Βλ. την υποσημείωση 101 της παρούσας εργασίας.

³⁰⁹ Βλ. *AH*, 1873, σ. 179-180.

³¹⁰ Βλ. ό.π., σ. 179-218. Το απόσπασμα της πραγματείας, μεταξύ άλλων, παραθέτει πίνακα ονομάτων των αιγυπτιακών μηνών και ένα επίγραμμα, γραμμένο στο ναό του Άμμωνος της Θήβας και αναφερόμενο στους θριάμβους κατά των Ιουδαίων, Φιλισταίων και Εδωμιτών.

³¹¹ «Ασμένως πέμπω διά το αξιόλογον υμέτερον *Αττικόν Ημερολόγιον* φωτογραφίαν του υπ' εμού εν Τροία ανακαλυφθέντος τριγλύφου [...], ίνα κατά την επιθυμίαν σας ξυλογραφήσετε και δημοσιεύσητε εις το σπουδαιότατον υμών βιβλίον, όπερ εύχομαι ίνα προκόψη χωρούν προς διδαχήν και ωφέλειαν πολλών». Βλ. Ερρίκος Σχλίεμαν, «Ανασκαφαί εν Τρωάδι», *AH*, ό.π., σ. 389.

³¹² Βλ. Τ.Δ. Νερούτσος, «Δαρείου του Υστάσπου αι σωζόμεναι επιγραφαί», *AH*, 1878, σ. 223-230. Περιγράφονται δύο επιγραφές του Δαρείου του Υστάσπου με σφηνοειδείς χαρακτήρες. Η μία ήταν τρίγωνσος θριαμβευτική επιγραφή, που βρέθηκε στην πόλη Kermansháh, δυτικά της παλαιάς Μηδίας και μεταφράστηκε από τον ασσυριολόγο Rawlinson. Η άλλη βρέθηκε στη θέση Nakshi Boustém, στους τάφους των βασιλέων Δαρείου και Κύρου. Επίσης, βλ. Ευθ. Καστόρχης, «Ο εν Σουνίω ναός της Αθηνάς. Θρησκευτική έννοια, χρόνος οικοδομής, διάθεσις, περιπέτεια και σημερινή αυτού κατάστασις», *AH*, ό.π., σ. 60-77. Το άρθρο αναφέρεται στην ιστορία και την πολιτισμική σημασία του ναού της Αθηνάς στο Σούνιο, ο οποίος οικοδομήθηκε μετά το τέλος των Μηδικών ως προσφορά και ένδειξη ευγνωμοσύνης στους πατρώους θεούς για τη νίκη κατά των Περσών. Παρατίθενται ιχνογράφημα του ναού και του περιβάλλοντος και περιγραφές των σωθέντων μνημείων.

κυρίως στην περιγραφή ευρημάτων αρχαιολογικών ανασκαφών στην Ολυμπία³¹³, στην Αίγυπτο, στην Πέργαμο³¹⁴ και στην Τροία³¹⁵.

Το ευρύ φάσμα θεματικών προτιμήσεων του *Αττικού Ημερολογίου* δεν εξαντλείται στις προηγούμενες κατηγορίες. Τα ιστορικού τύπου άρθρα και μελέτες δε θα μπορούσαν να μην αποτελούν κρίκο της θεματικής αλυσίδας του ημερολογίου. Οι δημοσιεύσεις αυτές καταχωρούνται στη στήλη «Ιστορικά», η οποία, αν και δεν απαντά συστηματικά στην έκδοση κάθε τόμου, συμβάλλει σημαντικά στον εμπλουτισμό της ύλης. Τα περισσότερα από τα ιστορικά κείμενα φέρουν την προσωπική σφραγίδα του Ασωπίου και αποτελούν εκτενείς μελέτες του για τη μεσαιωνική περίοδο ή για τις ιστορικές συνθήκες και εξελίξεις κατά τη διάρκεια βασιλείας σημαντικών ηγετικών μορφών, κυρίως γαλλικών αυτοκρατορικών οίκων.³¹⁶ Τα υπόλοιπα ιστορικού περιεχομένου κείμενα αναφέρονται στη ζωή προσωπικοτήτων, προγενέστερων της περιόδου έκδοσης του *Αττικού Ημερολογίου* χρόνων, από το χώρο κυρίως βασιλικών αυλών, που σφράγισαν με τη ζωή και τη δράση τους το ιστορικό πλαίσιο της εποχής τους.

Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελούν οι ιστορικές μελέτες «Σαρδανάπαλ[λ]ος ή Ασσουρβανιπάλ, βασιλεύς Ασσυρίας κατά τας Ασσυροβαβυλωνιακάς ιστορικάς πηγάς»³¹⁷

³¹³ Βλ. Ν. Πετρής, «Αι κατά την Β' περίοδον (1876-1877) εν Ολυμπία ανασκαφαί», *AH*, 1879, σ. 277-294. Μεταξύ των ευρημάτων αναφέρονται δύο κεφαλές από το δυτικό αέτωμα του ναού του Δία, ο κορμός του Ιόλαου, η μορφή της Στερόπης και ένας δεύτερος ηνίοχος. Κατά την α' περίοδο των ανασκαφών ήρθαν στο φως οι κορμοί του Διός, του Οινόμαου και της Ιπποδάμειας, οι θεοί των ποταμών Αλφειού και Κλαδέου, ο πρώτος ηνίοχος, τρεις ιπποκόμοι και οι κορμοί του Πέλοπος και της Στερόπης. Επίσης, μνημονεύεται ο Ηλείος αρχιτέκτων Λίβων, ομόχρονος των Ικτίνου και Φειδία.

³¹⁴ Βλ. Ι. Τουργκένιεφ, «Αι εν Περγάμω ανασκαφαί», μτφρ. Κ.Α. Παλαιολόγος, *AH*, 1881, σ. 395-403. Περιγράφονται μαρμάρινα ανάγλυφα αττικής τέχνης (3^{ος} π.Χ. αι.) που ανακαλύφθηκαν στην περιοχή της Περγάμου.

³¹⁵ Βλ. Ερρίκος Σχλίεμανν, «Αι νέαι εν Τροία ανασκαφαί», μτφρ. Π.Γ. Καστρωμένος, *AH*, 1883, σ. 211-234. Στο κείμενο, το οποίο, όπως πληροφορεί ο υπότιτλος, είναι λόγος που εκφωνήθηκε σε συνέδριο της γερμανικής Ανθρωπολογικής Εταιρίας, στη Φρανκφούρτη (Αύγουστος 1882), γίνεται αναφορά των νεότερων ανασκαφών του αρχαιολόγου στην ευρύτερη περιοχή της Τροίας. Μεταξύ άλλων αναφέρονται το θέατρο ανατολικά της ακροπόλεως με θέα τον Ελλήσποντο, αναρίθμητοι τάφοι, μεγάλα οικοδομήματα μακεδονικής και ρωμαϊκής εποχής, προϊστορικές αποικίες και τέσσερις ηρωικοί τάφοι (οι δύο από αυτούς ήταν του Αχιλλέα και του Πάτροκλου). Επίσης, δίνονται λεπτομερή χαρακτηριστικά των ευρημάτων.

³¹⁶ Τα κείμενα αυτά μελετώνται αναλυτικά στο υποκεφάλαιο Ε.2. της παρούσας εργασίας.

³¹⁷ Βλ. *AH*, 1896, σ. 213-237. Γίνεται σύντομη παρουσίαση του βίου του βασιλιά της Ασσυρίας Ασσουρβανιπάλ (668-625 π.Χ.) και των αντιφατικών μυθικών παραδόσεων σχετικά με το χαρακτήρα και τις έξεις του. Επισημαίνεται η δυσκολία της ιστορικής κριτικής ως προς τη διαλεύκανση των διφορούμενων πηγών έως την ανάπτυξη της ασσυριολογίας, της ιστορικής και φιλολογικής επιστήμης με αντικείμενο μελέτης την ανάγνωση και ερμηνεία των σφηνοειδών ασσυριακών επιγραφών. Τα αποτελέσματα των ερευνών ανέδειξαν τον Ασσουρβανιπάλ ως έναν από τους κράτιστους ηγέτες της Ασσυρίας, του οποίου η επιρροή επεκτεινόταν στον Περσικό κόλπο, τον Εύξεινο πόντο, τον Καύκασο και την Αβησσυνία. Παράλληλα με την πολιτική και στρατιωτική δράση του, μνημονεύεται η συμβολή του στην καλλιέργεια της παιδείας μέσω της ίδρυσης της βιβλιοθήκης του, στην οποία υπήρχαν αντίγραφα, μεταφράσεις φιλολογικών μνημείων και τα πρώτα δοκίμια γραμματικών και λεξικών για την ερμηνεία της αρχαίας Χαλδαϊκής γλώσσας.

του Π. Καρολίδη και «Ηρώδης ο Αττικός και οι σοφισταί επί Ρωμαίων»³¹⁸ του Γ. Μαυρογιάννη. Σε ανάλογο κλίμα κινούνται η μελέτη του Φ. Παρασκευαΐδη με τίτλο «Ιωάννα, η αιχμάλωτος βασίλισσα της Καστίλλης»³¹⁹, η οποία, όπως δηλώνει ο υπότιτλος της δημοσίευσης, αντλεί τις ιστορικές πληροφορίες της από επίσημα έγγραφα της Μεγάλης Βρετανίας. Επίσης, ιστορική θεματική έχουν και τα άρθρα «Μαρία η αιμοχαρής»³²⁰ του Δ. Τσιβανόπουλου και «Αι τελευταίαι ημέραι Καρόλου του Πέμπτου»³²¹ του Αρ. Κ. Σπαθάκη.

Λιγιστά είναι τα ιστορικά κείμενα τα οποία δεν έχουν αντικείμενο πραγμάτευσης ιστορικά πρόσωπα, αλλά αναφέρονται σε μια ιστορική περίοδο³²², την οποία προσεγγίζουν και μελετούν παραθέτοντας πληροφορίες και πλούσιο ιστορικό υλικό ή ρίχνουν φως σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα³²³.

³¹⁸ Βλ. *AH*, ό.π., σ. 238-266. Η μελέτη αναφέρεται στη ζωή και το έργο του σοφιστή Ηρώδη του Αττικού (104-180 μ.Χ.). Δίνονται πληροφορίες σχετικά με την πνευματική καλλιέργειά του, τη διδασκαλία της διαλεκτικής από το Θεαγένη τον Κνίδιο και της πλατωνικής φιλοσοφίας από τον Ταύρο εκ Τύρου, αλλά και την εκμάθηση της ρητορικής τέχνης από διδασκάλους όπως οι Πολέμων, Φαβωρίνος και Σκοπελιανός. Γίνεται αναφορά στο συγγραφικό έργο του (ρητορικοί λόγοι, επιστολές, πραγματείες), το οποίο δε διασώθηκε, εκτός από ορισμένα αποσπάσματα που διέσωσε ο Φιλόστρατος. Μαθητές του ήταν οι Αύλος Γέλλιος, Πανσανίας, Μάρκος Αυρήλιος, Λούκιος Βάρος και Αδριανός. Παράλληλα με τη ρητορική δραστηριότητά του, κατείχε κρατικά αξιώματα επάρχου και επώνυμου άρχοντος των Αθηνών με καθήκοντα αγορανόμου. Οι πηγές από τις οποίες αντλήθηκε το ιστορικό υλικό της μελέτης είναι οι: *Bioi σοφιστών* του Φιλόστρατου, *Noctes Atticae* του Auli Gellii και το άρθρο “Hérode le Grand” του E. Renan (δημοσιευμένο, το 1894, στην εφημερίδα *Revue des deux Mondes*).

³¹⁹ Βλ. *AH*, 1883, σ. 246-277. Περιγράφεται η ζωή της βασίλισσας της Καστίλλης Ιωάννας (1479-1555), κόρης του βασιλιά Φερδινάνδου και Ισαβέλλας της Ισπανίας. Η μελέτη εστιάζει στους σφετεριστές του θρόνου από το στενό οικογενειακό περιβάλλον της, οι οποίοι επιβουλεύονταν τη δύναμη της εξουσίας της. Ο λόγος για τους πατέρα της Φερδινάνδο, ο οποίος οραματιζόταν μια ενιαία ισπανική κυριαρχία, για το σύζυγό της Φίλιππο, ο οποίος επεδίωκε την οικονομική διαχείριση του βασιλείου και για τον πρεσβύτερο γιο της Κάρολο, ο οποίος εποφθαλμιούσε τις αυστριακές ηγεμονίες. Περιγράφεται η μαρτυρική ζωή και το τραγικό τέλος της λόγω των τυχοδιωκτικών σχεδίων των οικογενειακών εχθρών της. Το β' μέρος της μελέτης δημοσιεύεται στην έκδοση του επόμενου τόμου· βλ. *AH*, 1884, σ. 257-275.

³²⁰ Βλ. *AH*, 1872, σ. 210-247. Το άρθρο αναφέρεται στη Μαρία Α' Τυδώρ (1516-1558), βασίλισσα της Αγγλίας και της Ιρλανδίας από το 1553 έως το 1558. Έδειξε υπερβολικό ζήλο για την καθολική θρησκεία, γεγονός όμως που την κατέστησε θρησκομανή και αυστηρώς αφοσιωμένη στις θρησκευτικές δοξασίες. Αποτέλεσμα ήταν οι μαζικές διώξεις και εκτελέσεις των αντιφρονούντων. Για το λόγο αυτό έμεινε γνωστή με το επίθετο «αιμοχαρής». Το άρθρο κάνει παραπομπή στο σύγγραμμα *Marie la Sanglante* του Ernest Hamel.

³²¹ Βλ. *AH*, 1896, σ. 266-270. Το άρθρο αναφέρεται στην εξουσία του Καρόλου Ε', αυτοκράτορα της Γερμανίας (1519-1556), ο οποίος, σε νεαρή ηλικία, ανέλαβε το θρόνο της Ισπανίας, συμπεριλαμβανομένων της Νεάπολης, της Σικελίας, της Αμερικής και των δυτικών Ινδιών. Αργότερα κληρονόμησε την Αυστρία και εξελέγη αυτοκράτορας της Γερμανίας. Στόχοι του ήταν η αποκατάσταση της θρησκευτικής και πολιτικής ενότητας στη Γερμανία, ο περιορισμός της παπικής εξουσίας και η ανάδειξή του σε ανώτατο κοσμικό ηγεμόνα.

³²² Βλ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, «Η Μεσαιωνική ημών Βασιλεία», *AH*, 1871, σ. 73-101. Η μελέτη αναφέρεται στη Μακεδονική δυναστεία (867-1057), δίνοντας πληροφορίες για τη γενεαλογία της και το εθιμοτυπικό που ακολουθούσαν οι αυτοκράτορες (μεταξύ άλλων γίνεται αναφορά στους Ρωμανό Β', Νικηφόρο Β' Φωκά και Ιωάννη Α' Τσιμισκή).

³²³ Βλ. Ι. Ισιδωρίδης Σκυλίτσης, «Παραλληλισμός δύο ιστορικών αναισχυντιών», *AH*, 1883, σ. 234-245. Το πρώτο μέρος του άρθρου αναφέρεται στις ελληνικές αποικίες της Κάτω Ιταλίας, του Τάραντα και των Θουρίων, στις οποίες, λόγω των εγκατεστημένων ρωμαϊκών φρουρών, παρατηρούνταν επαναστατικός αναβρασμός και δημεγεργίες. Η μάταια προσπάθεια των Ρωμαίων απεσταλμένων για συνθηκολόγηση είχε ως αποτέλεσμα την αντεκδίκηση της Ρώμης, με την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων. Το δεύτερο μέρος του άρθρου κάνει αναφορά στους Σταυροφόρους, οι οποίοι, το 1096 με επικεφαλής τους Γοδοφρέδο, Ραϋμόνδο Δ' και Βοεμόνδο,

Δ.1.2. Μεταφρασμένα

Ελάχιστες είναι οι μεταφρασμένες δημοσιεύσεις. Πρόκειται για δύο μεταφρασμένα άρθρα που αναφέρονται το ένα στον Ισπανό λυρικό ποιητή Nunez de Arce και το άλλο στον William Shakespeare. Στον τόμο του 1881 του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύεται το άρθρο «Περί της συγχρόνου εν Ισπανία λυρικής ποιήσεως. Ο Δον Γασπάρ Νουνιέζ δε Άρθε» σε μετάφραση³²⁴ του Ευγ. Ζαλοκώστα.³²⁵ Θέμα του άρθρου αποτελεί το έργο του Ισπανού ποιητή³²⁶ και τα χαρακτηριστικά της ποιητικής του ταυτότητας. Το δεύτερο άρθρο δημοσιεύεται στον τόμο του 1883 του ημερολογίου, με τίτλο «Σαίξπηρ απαρχαί» και σε μετάφραση του Μ.Ν. Δαμιράλη.³²⁷ Όπως δηλώνεται παρενθετικά στο τέλος της δημοσίευσης το κείμενο αποτελεί απόσπασμα από δραματικές αναμνήσεις του Alexander Dumas.

Δ.2. Η παρουσία της λαϊκής παράδοσης

Στις σελίδες του *Αττικού Ημερολογίου* εντοπίζεται πλούσιο λαογραφικό υλικό, που αντλείται από την προφορική λαϊκή παράδοση. Ειδικότερα, περιλαμβάνονται δημοτικά άσματα και μύθοι που φέρουν στην επιφάνεια όψεις της δημοτικής παράδοσης και αναδεικνύουν την ανάγκη επιστροφής στις ρίζες. Συνήθως δημοσιεύονται στη στήλη «Ποιήσεις» και τακτικοί συνεργάτες είναι οι Μιχαήλ Λελέκος³²⁸, Παναγιώτης Ι. Φέρμπος³²⁹ και Αλέξανδρος

με πρόσημα τη σωτηρία των Αγίων Τόπων είχαν ιμπεριαλιστικές τάσεις και άσπονδο μίσος κατά των Βυζαντινών αυτοκρατόρων. Οι πηγές που αξιοποιούνται είναι οι *Histoire de France racontée à mes petits-enfants* του Guizot, *Histoire du Bas-Empire* του Ségur και *Excerpta ex breviario historic Ioannis Scylitzae*.

³²⁴ Το πρωτότυπο άρθρο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Revue des deux Mondes* (15 Μαΐου 1880).

³²⁵ Βλ. *AH*, 1881, σ. 241-269. Γίνεται αναφορά στα δείγματα δραμάτων του, τα οποία διαπνέονται από ύφος ηθογραφιών, συνδυάζοντας την πολύπλοκη δράση, το φυσικό διάλογο και την προβολή ηθικών αξιών. Η λυρική παραγωγή του συγκεντρώνεται στη συλλογή *Αρηίος Κραυγή*. Επίσης, αναφέρονται ορισμένες συνθέσεις από το σύνολο του έργου του, όπως οι «Αγκαλίσ», «Υστατος θρήνος του Βύρωνος», «Ειδύλλιον», «Παράφων», «Οπτασία του μοναχού Μαρτίνου», «Σκοτεινό δάσος», «Άθεος» και «Ο Πόλεμος και η Πανώλη». Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο, στο επίκεντρο της ποιήσεώς του τίθενται ο προβληματισμός για την κατάπτωση των χαρακτήρων, την εξαχρείωση των ηθών, τη ροπή του ανθρώπου στα υλικά θέλητρα, τη συνεχή πάλη με τα πάθη και το ενδόμυχο δράμα της ανθρώπινης ψυχής. Σε ορισμένα ποιήματα, ορμώμενος από τον εμφύλιο επαναστατικό αναβρασμό της Ισπανίας, διατυπώνει πολιτικά μηνύματα και στρέφεται ενάντια στην πολιτική της δημαγωγίας.

³²⁶ Στην ποίηση θεωρείται ο κορυφαίος Ισπανός εκπρόσωπος του είδους στην εποχή του (1834-1903). Διακρίθηκε στη λυρική ποίηση για το συμβολισμό και τη φαντασία του. Το δραματικό έργο του *Το δεμάτι με τα ξύλα* γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Έγραψε θεατρικά και συλλογή πατριωτικών ποιημάτων. Βλ. Μάνος Δ. Βατάλας, «Νούνιεθ ντέ Άρθε (Nunez de Arce), Γάσπαρ», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΗ', σ. 442-443.

³²⁷ Βλ. *AH*, 1883, σ. 75-87. Στο τελευταίο μέρος της δημοσίευσης (σ. 82-87) γίνεται αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο και συγκεκριμένα, στις εσωτερικές έριδες μεταξύ των δύο αντίπαλων κομμάτων του 15^{ου} αι., του Λευκού και του Ερυθρού Ρόδου, μέσα από τις οποίες διαμορφώθηκε η σαιξπηρική μεγαλοφυΐα. Επίσης, αναφέρονται ορισμένα από τα δραματικά έργα του και τα τρία ιστορικά του δράματα- «αριστουργήματα», *Ιούλιος Καίσαρ*, *Κοριολανός* και *Κλεοπάτρα*, τα οποία εμπνεύστηκε μελετώντας τη ρωμαϊκή ιστορία. Παράλληλα, εξάιρεται η καλλιτεχνική δεξιοτεχνία του ως προς τη διάπλαση γυναικείων χαρακτήρων. Τέλος, παρατίθενται σύντομες πληροφορίες βιογραφικού τύπου.

³²⁸ Λόγιος, λαογράφος (1811-;). Υπήρξε από τους πρώτους συλλέκτες δημοτικών τραγουδιών και η πρώτη συλλογή του τιτλοφορείται *Δημοτική ανθολογία* (1852). Ακολούθησαν οι συλλογές *Δημοτική Ανθολογία* (1868),

Κατακουζηνός³³⁰. Επίσης, στη στήλη «Σύμμικτα» των δύο τελευταίων τόμων του ημερολογίου δημοσιεύονται οι μεταφράσεις από τέσσερις μύθους του Ρώσου Ivan Andreevich Krilof³³¹. ο λόγος για τους μύθους «Φλουρί»³³², «Λουλούδι»³³³, «Μελισσοφάγος»³³⁴ και «Μαντεϊόν»³³⁵ σε μετάφραση Π.Α. Αξιώτου.

Το ημερολόγιο εκδηλώνει έντονα το ενδιαφέρον του για το σύνολο της λαϊκής παράδοσης, όπως υποδεικνύει ένα κριτικό σημείωμα του Ειρηναίου Ασωπίου, το οποίο συνοδεύει ανάλογο δημοσίευμα. Σε αυτό ο Ασωπίος κάνει γνωστή την έκδοση της *Δημοτικής Ανθολογίας*³³⁶ του Μιχαήλ Λελέκου, επισημαίνοντας τις αρετές του έργου και τη συμβολή του στη μελέτη της λαογραφίας. Επίσης, εξαίρει τη σημασία της λαϊκής παραγωγής, την οποία θεωρεί αναπόσπαστο μέρος της φιλολογικής επιστήμης.

Η Δημοτική αυτή Ανθολογία πρωτότυπος όλως, πλουσία τε καθ' όλα και ποικίλη, ου μόνον καλλίων όλων των μέχρι τούδε εκδοθεισών τοιούτων εστίν, αλλά και τερπνή και σπουδαία, διότι και σχόλια πολλά και αξιόλογα έχει και παραβολάς ουκ ολίγας προς τα αμίμητα εκείνα αριστουργήματα των πατέρων της πάλαι Ελληνίδος αυδής. Έχει δε που και τινάς αυτού ποιήσεις πλήρεις χάριτος και ζωής. Η Δημοτική αυτή Ανθολογία, τέλος, θέλει πλουτίσει πολύ την νέαν ημών φιλολογίαν και δείξει τοις πάσιν άμα ότι και ποιητής μόνος εστίν ο λαός, ου τα έπη δει θηράν αεί, και την γλώσσαν και τον ελληνισμόν όλον, καίπερ πολλάκις πολλάς επιπλοκάς και χειμερίας δυσχερείς υποστάς, έσωσεν ο Γίγας.³³⁷

Πριάπεια (1869) και *Επιδόρπιον* (1888). Βλ. Χριστίνα, Λύσσαρη, «Λελέκος, Μιχαήλ», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 1240.

³²⁹ Φιλολόγος (1851-1932). Ένας από τους ιδρυτές του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός». Ως προς τη λογοτεχνική δραστηριότητά του, έγραψε τους έμμετρους *Μύθους* (1884), παιδαγωγικά διηγήματα, διδακτικά κείμενα και επιστολάρια ως συνεργάτης περιοδικών και ημερολογίων της εποχής του. Παράλληλα, ασχολήθηκε και με τη μετάφραση. Βλ. Δημ. Γ. Καμπούρογλου, «Φέρμπος, Παναγιώτης», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΚΓ', σ. 806.

³³⁰ Ποιητής και μουσικοσυνθέτης (1824-1892). Επίσης, ασχολήθηκε με τη λογοτεχνία και με την παιδική ποίηση, γράφοντας ποιήματα και μελοδράματα. Υπήρξε συνεργάτης του περιοδικού *Η Διάπλασις των Παιδών*. Η ποίησή του, σε αρχαϊζουσα γλώσσα, χαρακτηρίζεται για το διδακτισμό και τη θρησκοληψία της. Βλ. Βασίλης Δ. Αναγνωστόπουλος, «Κατακουζηνός, Αλέξανδρος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 1057.

³³¹ Ο μεγάλος Ρώσος ποιητής-μυθογράφος (1769-1844) υπήρξε ο εισηγητής του κλασικού ρωσικού μύθου μένοντας πιστός στο αισιόπειο πρότυπο. Άντλησε τα θέματά του από λαϊκές παροιμίες και παραδόσεις και πολλές από τις εκφράσεις των μύθων του καθιερώθηκαν ως αποφθέγματα. Βλ. ενδεικτικά Δημήτρης Γ. Παυλίδης, *Ιβάν Α. Κρυλώφ. Ο Ρώσος Αίσωπος*, Αθήνα, Γ.Α. Αποστολόπουλος & Υιοί, 1974.

³³² Βλ. *AH*, 1890, σ. 340-341.

³³³ Βλ. ό.π., σ. 342-343.

³³⁴ Βλ. *AH*, 1896, σ. 573.

³³⁵ Βλ. ό.π., σ. 577.

³³⁶ Μιχαήλ Σ. Λελέκος, *Δημοτική Ανθολογία*, Αθήνα, 1868. Το βιβλίο περιέχει ύλη δημόδους χαρακτήρα. Ειδικότερα, καταγράφει υλικό θρησκευτικού, πατριωτικού, ερωτικού και κοινωνικού (έθιμα γάμου, χοροί, μοιρολόγια) περιεχομένου, επιγράμματα, γνωμικά, παροιμίες, ανιγήματα, γρίφους, λογοπαίγνια, βουκολικά άσματα και μύθους.

³³⁷ Βλ. Ειρηναίος Ασωπίος, «Δημώδη άσματα ανέκδοτα», *AH*, 1869, σ. 345.

Ένας πρόσθετος δείκτης του λαογραφικού ενδιαφέροντος του εκδότη αποτελεί ένα ακόμα σημείωμά του, με το οποίο προλογίζει τη δημοσίευση τριών μύθων³³⁸. Στο κείμενο αυτό ο Ανώπιος υπογραμμίζει τη διαχρονική και διδακτική αξία των μύθων και την αντιστοιχία τους με πολλές όψεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς και, γενικότερα, της ανθρώπινης κοινωνίας.

Δημοσιεύοντες κατωτέρω τρεις μύθους εκ της ανεκδότου συλλογής του λογίου φίλου κυρίου Μιχ. Λελέκου, του ακαμάτως από πολλών ετών ασχολουμένου περί την δημοτική γραμματολογία της νεωτέρας Ελλάδος, δεν ενομίσαμεν άτοπον να υποδείξωμεν ή μάλλον να υπομνήσωμεν τοις αναγνώσταις του *Αττικού Ημερολογίου* ότι η νεωτέρα Ελλάς κατά την γνώμην των εκπαιδευτών ουδέν άλλο τόσω ζηλωτόν του πνεύματος προΐόν παρήγαγεν ή τας ποιήσεις και τους μύθους.

Και εν μεν τοις δημοτικοίς ποιήμασιν αποτυπούνται οι νεώτεροι Έλληνες[...].

Εν δε τοις μύθοις, τοις μετά χάριτος και φυσικής αφελείας πεπλασμένοις, εκτυλίσσονται ποικιλώταται του βίου αντιθέσεις, άδικόν τε και δίκαιον, περιπέτεια της διδύμου τύχης, ευεργεσία και αγνωμοσύνη, φρόνησις και αφροσύνη, διάφοροι ζώων επίνοιαι, οι άνθρωποι, τα ζώα, τα δένδρα, τα νέφη διαλέγονται, θαυματοποιός δύναμις διαφόρων πραγμάτων, η «πεντέμορφη», η έχθρα και η φιλία. Προς τούτοις δε οι μύθοι παραβαλλόμενοι προς πολλά των νεωτέρων μυθιστορήματα είναι πολλώ εκείνων διδακτικώτεροι και ηθικώτεροι ως μη απομακρυνόμενοι της πραγματικής του ανθρώπου φύσεως και των ηθικών της κοινωνίας συνθηγιών.

Είναι λοιπόν επαιών άξιος ο κύριος Μ. Λελέκος και πας άλλος ασχοληθείς ή ασχολούμενος περί την δημοτική γραμματολογία, την ζώσαν ταύτην ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος.³³⁹

Το λαογραφικό υλικό που δημοσιεύεται στις σελίδες του *Αττικού Ημερολογίου* παρουσιάζει θεματική και ειδολογική ποικιλία. Αυτό σημαίνει ότι ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να βρει δημοτικά άσματα, μοιρολόγια και μύθους, αντιλαμβανόμενος το ευρύ φάσμα της λαϊκής έμπνευσης και την πολυμορφία της δημοτικής παράδοσης. Από τη διαδικασία της αποδελτίωσης προέκυψαν τα ακόλουθα στοιχεία: δώδεκα (12) μύθοι, επτά (7) δημοτικά άσματα και τρία (3) μοιρολόγια³⁴⁰. Ορισμένοι μύθοι έχουν εμφανείς αναλογίες με το αισώπειο πρότυπο³⁴¹ άλλοι έχουν διδακτικό ύφος σατιρίζοντας ανθρώπινα ελαττώματα και αδυναμίες.³⁴² Κάποια από τα δημόδη άσματα ακολουθούν προσφιλή θεματικά πεδία της δημοτικής παράδοσης, όπως την ξενιτιά³⁴³, ενώ άλλα ψάλλουν τον ανεκπλήρωτο έρωτα με τραγική κατάληξη.³⁴⁴

³³⁸ Βλ. Μιχαήλ Λελέκος, «Κάμε το καλό και ρίξ' το 'σ το γιαλό», «Βασιλεύς, κουρεύς και καλάμη» και «Παπάς, Πάσχα και κουκιά», *AH*, 1886, σ. 348-355.

³³⁹ Βλ. «Νεοελληνικά ανάλεκτα», *AH*, ό.π., σ. 347-348.

³⁴⁰ Τα δύο από αυτά προέρχονται από τη δημοτική παράδοση της Κρήτης και των Ψαρών. Βλ. Μιχαήλ Λελέκος, «Μυρολόγια», *AH*, 1881, σ. 455.

³⁴¹ Βλ. Π. Φέρμπος, «Ζευς και πίθηξ», *AH*, 1869, σ. 342-343 και «Νυκτερίς διπρόσωπος», *AH*, 1871, σ. 355-357. Επίσης, βλ. Αλ. Κατακουζηνός, «Όνος και αηδών», *AH*, 1871, σ. 394-395 και «Μέλισσα και όρνις», *AH*, 1871, σ. 397.

³⁴² Βλ. Π. Φέρμπος, «Αποτυχία», *AH*, 1883, σ. 476-478. Ο συγκεκριμένος μύθος διακωμωδεί την υπερβολικά φειδωλή στάση ζωής ορισμένων ανθρώπων.

³⁴³ Βλ. Μιχαήλ Λελέκος, «Δημόδη άσματα ανέκδοτα», *AH*, 1869, σ. 344-345. Επίσης, δημοσιεύεται ένα δημοτικό άσμα, με θέμα τη δυστυχία της ξενιτιάς, από την ανέκδοτη συλλογή του Π.Μ. Ψαρρά, ο οποίος, όπως

Εκτός από τα δείγματα δημοτικών ασμάτων και το διδακτικό περιεχόμενο των μύθων στις σελίδες του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύεται υλικό σχετικά με τα διάφορα ήθη και έθιμα της ελληνικής περιφέρειας.³⁴⁵ Το υλικό έχει συλλεχτεί από τις τοπικές προφορικές παραδόσεις της Ευρυτανίας³⁴⁶, της Ζακύνθου³⁴⁷ και της Λευκάδας³⁴⁸. Γίνεται αντιληπτή η πρωτοβουλία ενίσχυσης της ελληνικότητας και της διατήρησης της εθνικής ταυτότητας εκ μέρους της συντακτικής επιτροπής του ημερολογίου. Ο Ασώπιος τρέφει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προβολή του λαογραφικού πλούτου ως ανεκτίμητου θησαυρού για τις επερχόμενες γενιές της νεότερης Ελλάδας.

δηλώνεται παρενθετικά στον τίτλο της δημοσίευσης, ήταν φοιτητής Ιατρικής, από το Λεωνίδιο Κυνουρίας· βλ. *AH*, 1877, σ. 452.

³⁴⁴ Βλ. Μιχαήλ Λελέκος, «Ο Γιάννος», *AH*, 1886, σ. 539-541.

³⁴⁵ Χαρακτηριστική είναι η παραλογή «Δύο ρόδα», την οποία καταγράφει ο Ευγένιος Ζαλοκώστας· βλ. *AH*, 1875, σ. 341. Η παραλογή αναφέρεται σε μια αγροτική πρόληψη από την τοπική παράδοση ενός χωριού της Αττικής, σύμφωνα με την οποία, ήταν επιβεβλημένος ο γάμος ανάμεσα σε όποιον έβρισκε το χαμένο μαντήλι κοπέλας και σε αυτήν. Βλ. Ευγένιος Ζαλοκώστας, «Το μανδύλι της αγάπης», *AH*, 1877, σ. 10-17. Επίσης, Μιχαήλ Λελέκος, «Απόσπασμα περιγραφής γάμου Βλαχοποιημένων», *AH*, 1887, σ. 607-608.

³⁴⁶ Βλ. Θ. Δε Χελδράιχ, «Το συμπεθερικό», *AH*, 1880, σ. 370-375.

³⁴⁷ Βλ. Αντώνιος Μάτεσις, «Το κρίμα», *AH*, 1885, σ. 460-466.

³⁴⁸ Βλ. Νικόλαος Σταματέλος, «Το γραφτό μου», *AH*, ό.π., σ. 470-472.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: Τα κείμενα του Ειρηναίου Ασωπίου

Ε.1. «Επινομίδες» και ευθυμογραφικά κείμενα

Μεγάλο μέρος της προσωπικής συμβολής του Ασωπίου στη διαμόρφωση της ταυτότητας και του χαρακτήρα του *Αττικού Ημερολογίου* έγκειται στο σύνολο των κειμένων του, η πλειοψηφία των οποίων τιτλοφορείται «Επινομίδες». Πρόκειται για εκτενή δημοσιεύματα που από το 1872 και εξής τοποθετούνται στην αρχή κάθε τόμου του περιοδικού. Χρονογραφικού συνήθως χαρακτήρα αφορμώνται από όψεις της τρέχουσας κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας, τις οποίες προσεγγίζουν και σχολιάζουν με εύθυμο, παιγνιώδη, σατιρικό και, σε ορισμένες περιπτώσεις, δηκτικό τόνο. Οι επινομίδες φέρουν την προσωπική σφραγίδα του Ασωπίου και αποτελούν καθρέπτη της νοοτροπίας, των αντιλήψεων και της ψυχοσύνθεσής του.

Όπως παρατηρεί ο Κ.Θ. Δημαράς έχουν «ύφος πολύ άφθονο, πολύ μαλακό, πολύ φλύαρο, όπου ο λόγος αναλύεται, αποκοιμίζει, ησυχάζει τον αναγνώστη και, όταν έχει περιέλθει, τέλος πάντων, σ' αυτή την κατάσταση, με τον αδρό λόγο που συνεχίζεται, δίνει μια και ξυπνάει τον αναγνώστη και τον φέρνει στην αίσθηση της πραγματικότητας».³⁴⁹

Ο Ασωπίος υιοθέτησε το συγκεκριμένο τρόπο γραφής και έκφρασης κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Παρίσι. Ειδικότερα, εμπνεύστηκε τη συγκεκριμένη τεχνική από τη Delphine de Girardin, σύζυγο του Emile de Girardin, η οποία έγραφε με ιδιόρρυθμο τρόπο «κάτι σαν επιφυλλίδα», στην εφημερίδα *La Presse* με το ανδρικό ψευδώνυμο Vicomte de Launay. Σύμφωνα με την τεχνική αυτή ο Ασωπίος έκρυβε τα βέλη της σάτιράς του σε λόγο υπερβολικά εκτενή και άσχετο με τις σατιρικές προθέσεις του. Συχνά ο τίτλος των «επινομιδών» του, αινιγματικός και τεχνηέντως κεκαλυμμένος, σε συνδυασμό με το πλούσιο περιεχόμενο των κειμένων, αποπροσανατόλιζε τον αναγνώστη. Στο επιλογικό κομμάτι ερχόταν η κορύφωση, τα σατιρικά βέλη εξαπολύονταν και έβρισκαν το στόχο τους.

Ωστόσο, δεν ακολούθησε το πρότυπο της καυστικής και δηκτικής σάτιρας, αλλά μετέτρεψε τη σάτιρα σε «ανώδυνη και ευτράπελη ευθυμογραφία».³⁵⁰ Κατατάσσεται ως πρόδρομος στον κύκλο των ευθυμογράφων (Κλεάνθης Τριαντάφυλλος, Γ. Σουρής, Μπ. Άννινος, Δημ. Κόκκος, Κ.Φ. Σκόκος, Πολύβιος Δημητρακόπουλος), οι οποίοι

³⁴⁹ Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, «Από τη σάτιρα στην ευθυμογραφία» στον τόμο *Σάτιρα και πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας/Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, 1979, σ. 311.

³⁵⁰ Βλ. ό.π., σ. 309.

Δεν κάνουν σάτιρα, δεν πειράζουν πρόσωπα και δε μαστιγώνουν. Απλά, ήρεμα εκφράζουν την εύθυμη διάθεσή τους και την ευθυμολογία τους, που πηγάζει από πραγματικά έξυπνο και φωτισμένο πνεύμα, τη σκορπούν για να προσφέρουν στους αναγνώστες τους τη χάρη του ελαφρού πεζού λόγου. Καθαρευουσιάνοι, εξαιτίας της εποχής που ζούσαν κ' έγραφαν, δημιουργούν ένα νέο ύφος πεζογραφίας, γλαφυρό, επαγωγό και σύμφωνο με τους κανόνες τους γραμματικούς της αττικής διαλέκτου.³⁵¹

Το σατιρικό πνεύμα του Ασωπίου δε διοχετεύεται μόνο στις «Επινομίδες», αλλά και σε άλλα κείμενα, όπως επιφυλλίδες και ευθυμογραφήματα, τα οποία δημοσιεύονται στις στήλες «Ανθοδέσμη» ή «Σύμμικτα».

Αντικείμενο μελέτης του παρόντος υποκεφαλαίου είναι η σατιρική σκοπιά των προσωπικών κειμένων του Ασωπίου, επινομίδων, επιφυλλίδων και ευθυμογραφημάτων, ώστε να αναδειχθούν τα θέματα και τα πρόσωπα, τα οποία εμπνέουν το σατιρικό πνεύμα του. Στα κείμενα αυτά αρθρώνεται ο προσωπικός λόγος του και σκιαγραφείται η εικόνα του. Εδώ εξαπολύει τα βέλη της σάτιράς του αποδοκιμάζοντας όσα τον απογοητεύουν και τον θλίβουν. Στο στόχαστρό του τοποθετούνται ανθρώπινα λάθη και διεφθαρμένες συμπεριφορές, απαρχαιωμένες αντιλήψεις, η δυσλειτουργία της κρατικής μηχανής, η υποκριτική ευήθεια του κλήρου και οτιδήποτε αλλόκοτο και προκλητικό.³⁵²

Αναλυτικότερα, μια προσφιλής θεματική επιλογή του Ασωπίου είναι ο χαρακτήρας, οι αρετές και τα ελαττώματα της γυναίκας. Πρόκειται για επιφυλλίδες, ευτράπελες μελέτες, αλλά και φιλολογικά άρθρα. Η θέση και η φύση του γυναικείου φύλου απασχολεί μεγάλο μέρος της συνολικής προσωπικής παραγωγής του στις σελίδες του *Αττικού Ημερολογίου*.³⁵³ Η προσέγγιση και πραγμάτευση του θέματος πλαισιώνεται από το συνήθη κωμικό και ευτράπελο τόνο του εκδότη. Η γυναίκα, ειδικότερα στα κείμενα των πρώτων τόμων του περιοδικού, παρουσιάζεται ως ένα πανούργο και πάνσοφο πλάσμα, που μετέρχεται τα πάντα για να εισέλθει στην κόλαση. Η εικόνα της εμφανίζεται άρρηκτα συνδεδεμένη με το διαβολικό στοιχείο, από το οποίο έλκει την καταγωγή και εξέλιξή της. Έχει ως σύμμαχο τη δύναμη του λόγου και μπορεί να επιλύσει τις πιο δύσκολες περιστάσεις. Χαρακτηριστικές είναι οι φράσεις του Ασωπίου:

³⁵¹ Βλ. Ανδρέας Λασκαράτος. *Σατιρικοί και ευθυμογράφοι*, ό.π., σ. 34.

³⁵² Η σατιρική γραφή του Ασωπίου, όπως αναδεικνύεται μέσα από το έργο του *Παλαιά και Νέα*, αποτέλεσε αντικείμενο πραγμάτευσης προγενέστερης εργασίας· βλ. Ειρήνη Λιμογιάννη, *Ιδεολογικές προ-τάσεις στα Παλαιά και Νέα του Ειρηναίου Ασωπίου (1825-1905)*, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2005, σ. 19-32. Η εργασία διατίθεται σε ψηφιακή μορφή στον ιστότοπο της σχολής: <http://elocus.lib.uoc.gr>.

³⁵³ Βλ. ενδεικτικά «Εκ του ξύλου της γνώσεως», (α' μέρος), *AH*, 1867, σ. 150-163, (β' μέρος), *AH*, 1881, σ. 142-152, (γ' μέρος), *AH*, 1887, σ. 29-57 και (δ' μέρος), *AH*, 1889, σ. 78-92. Επίσης, βλ. «Προκατακλυσμαία. Εύα και Λιλίθ», *AH*, 1868, σ. 104-114, «Ο σος διά βίου και η ση μέχρι τάφου», *AH*, 1873, σ. 68-102, «Η γυνή εν Ελλάδι και εν τη Εσπερία. Κοινωνική μελέτη», *AH*, 1883, σ. 145-183, «Δίκη γυναικών. Τα υπέρ και τα κατά», *AH*, 1884, σ. 1-21, «Λόγια γυναικές και βασιλίσσαι συγγραφείς», *AH*, 1885, σ. 417-429.

Η κόλασις είναι όλη στρωμένη με γλώσσας γυναικών, Γνωρίζει τέχνην η γυνή και πρό του Διαβόλου, Ό,τ' ο Σατάν δεν ημπορεί γυνή το κατορθώνει, Ουδ' εκκοπέισα σιωπά των γυναικών η γλώσσα.³⁵⁴

Μελετώντας τη γυναικεία φύση ο Ασωπίος συχνά σχολιάζει με κωμικό τρόπο τη φιλαρέσκεια του γυναικείου φύλου, τη μανία καταδίωξης του ασπρονότου εχθρού του, του γήρατος, αλλά και τη φυσική ροπή της στη «συρμολογία», την πολυτέλεια και τον καλλωπισμό. Η γυναίκα έχει θεοποιησει τη μόδα και διακατέχεται από την ευλαβή αφοσίωσή της στο καθεστώς του συρμού.

Αναφέρεται στις αδυναμίες και τις αρνητικές πτυχές της γυναικείας φύσης, τις οποίες καταγράφει με ιδιαίτερος σατιρικό τόνο. Χαρακτηρίζει τη γυναίκα επιρρεπή στους επαίνους και τις κολακείες των ανδρών και επισημαίνει άλλα τρωτά σημεία του γυναικείου χαρακτήρα όπως την αδολεσχία, την έλλειψη εχεμύθειας και τη ζηλοτυπία, η οποία, όταν υπερβαίνει το μέτρο, γίνεται «πληγή αφόρητος», αν και προκαλείται από το ευγενές ερωτικό συναίσθημα. Σε αυτά προστίθενται το ψεύδος, η πανουργία, η πονηρία, ο δόλος και η απάτη, ο «φίλερις και ευερέθιστος» χαρακτήρας και η απουσία των φιλικών δεσμών μεταξύ των γυναικών. Ωστόσο, «η κορωνίς των κακιών είναι η απιστία».

Αν επιχειρήσει κανείς μια συνολική θεώρηση του τρόπου θέασης του γυναικείου φύλου από την οπτική γωνία του Ασωπίου θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι σατίρισε πολλά στοιχεία του γυναικείου χαρακτήρα με ευτράπελο τόνο, αλλά η σάτιρά του δεν είχε πάντα δηκτικό και καυστικό ύφος.

Ένας άλλος θεματικός άξονας της σάτιράς του εμπνέεται από το εκκλησιαστικό περιβάλλον και τους ιερατικούς κύκλους και έχει πολλές προεκτάσεις. Αρχικά, ένα θέμα που κέντρισε τη σκωπτική διάθεσή του είναι η πίστη των συγχρόνων του στην ύπαρξη δαιμονικού στοιχείου, σε προλήψεις, δεισιδαιμονίες και σε κάθε απόκρυφη επιστήμη³⁵⁵. Χαρακτηριστική είναι η τριμερής μελέτη του αναφορικά με το θέμα του διαβόλου, αλλά και ο σατιρικός σχολιασμός της δαιμονολογίας, που ήκμασε ειδικότερα κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Η δαιμονολογία είχε το έρεισμά της στη δημόδη φαντασία, η οποία, αδυνατώντας να δώσει μια ορθολογιστική εξήγηση στην κακοδαιμονία του ανθρώπινου είδους, απέδιδε τα αίτια αυτής στο στοιχείο του διαβόλου, «του θανάσιμου πολέμιου του ανθρώπινου γένους». Ο Ασωπίος θέτει στο στόχαστρό του όλα εκείνα τα μέσα που επιστράτευσαν η λαϊκή θυμοσοφία και η «αντιδιαβολική» θεολογία για την πάλη με το διάβολο. Αφορισμοί, εξορκισμοί, ευχέλαια,

³⁵⁴ Βλ. «Εκ του ξύλου της γνώσεως», *AH*, 1867, σ. 162-163.

³⁵⁵ Με τον όρο “sciences occultes” αποδίδει τις απόκρυφες επιστήμες, στις οποίες κατατάσσει την αλχημεία, τον υπνωτισμό και το μαγνητισμό. Βλ. «Ιστορία του διαβόλου από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων», *AH*, 1890, σ. 115.

αγιασμοί, «αγιαστούραι», ραντίσματα, διαβάσματα, τάματα και άλλες τέτοιου είδους πρακτικές δέχθηκαν τα βέλη της σάτιράς του. Χαρακτηριστικά διατυπώνει για το διάβολο:

Πτου! Πτου! Πτου! Κατηραμένος νάναι! Πτύσατέ τον τρίς, κατά τα ειθισμένα, ποιήσατε το σημείον του ζωοποιού σταυρού, ασπάσθητε τα επί του στήθους σας φυλακτήρια, εξορκίσατέ τον, φωνάζατε ακόμη και παππά να διαβάση αγιασμόν...³⁵⁶

Άλλο επιμέρους θεματικό πεδίο της σάτιράς του, η οποία προσλαμβάνει διαστάσεις καυστικές και δηκτικές, αποτελεί η «πολύτροπος» παπική εξουσία και ο θεσμός της «παπωσύνης». Σε πολλά σημεία των κειμένων του στρέφεται εναντίον του πάπα εξαντλώντας το σατιρικό οίστρο και τη δύναμη της δριμείας κριτικής του. Στον τόμο του 1880 του *Αττικού Ημερολογίου* δημοσιεύει την ιστορική μελέτη του με τίτλο «Αυτοκρατορία και Παπωσύνη»³⁵⁷, στην οποία ανιχνεύονται ψήγματα της σάτιράς του. Εδώ ο Ασώπιος διατυπώνει ευθέως την αποδοκιμαστική κριτική του για τη θέση του «ύπουλου» πάπα και βάλλει εναντίον της Παποσύνης, η οποία αποτελεί ασφυκτικό κλοιό χειραγωγώντας ανθρώπινες συμπεριφορές και καθιστώντας τους πιστούς υποχείριό της. Στο στόχαστρό του τίθενται οι αφορισμοί και η υποκριτική ευσέβεια των θρησκευτικών κύκλων του πάπα. Χαρακτηριστικά είναι τα εξής αποσπάσματα αναφερόμενος στην εξουσία του πάπα:

ήτις καταδυναστεύει τους λαούς ουχί αφαιρούσα ή περιορίζουσα τας ελευθερίας αυτών, αλλά πιάζουσα το πνεύμα, την συνείδησιν διά του φόβου της κολάσεως, διά του ζυγού της πίστεως, του μάλλον αφορήτου των ζυγών.³⁵⁸

και σε άλλο σημείο

εποφελείται το γεγονός τούτο μετ' απαραμίλλου επιτηδειότητος, αξίας ευγενεστέρας υποθέσεως, οικοδομούσα επ' αυτού πάσαν την μέλλουσαν αυτής πολιτικήν.³⁵⁹

Σε επόμενα κείμενα η σάτιρά του αποκτά πρόσωπο, παύει να έχει γενικευτικό χαρακτήρα και να είναι συγκεκαλυμμένη. Γίνεται άμεση, ιδιαιτέρως καυστική και επώνυμη, δεδομένης της ανοιχτής και απροκάλυπτης επίθεσης, τα βέλη της οποίας έχουν πλέον συγκεκριμένους στόχους. Δύο από αυτούς είναι ο πάπας Μαρτίνος Δ' (1821-1825) και ο πάπας Βενέδικτος ΙΒ' (1334-1342), και οι δύο «ταπεινοί δούλοι του Θεού», αλλά λάτρεις των υλικών απολαύσεων και των πολυτελών συνθηκών διαβίωσης. Και στις δύο περιπτώσεις ο

³⁵⁶ Βλ. «Ιστορία του διαβόλου από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων», *AH*, 1886, σ. 440.

³⁵⁷ Βλ. *AH*, 1880, σ. 100-148.

³⁵⁸ Βλ. *ό.π.*, σ. 147.

³⁵⁹ Βλ. *ό.π.*, σ. 110.

Ασώπιος σατιρίζει τη ροπή τους σε καταχρήσεις, γεγονός ανάρμοστο με τον εγκρατή βίο που επέβαλλε το ιερατικό τους αξίωμα.³⁶⁰

Για τον Ασώπιο τα μελανά σημεία της χριστιανικής πίστης είναι η κάλπικη όψη του θρησκευτικού αισθήματος, η υποκρισία του κλήρου και η επίπλαστη ηθική των ιερατικών κύκλων.³⁶¹ Εξίσου κατακριτέα είναι η τάση κερδοσκοπίας στους εκκλησιαστικούς κόλπους σε βάρος πάντα των ευσεβών πιστών.³⁶² Χαρακτηριστικά διατυπώνει αναφερόμενος στους ιερείς:

Τι ευφυείς άνθρωποι οι παππάδες! [...]να κληρονομήσωσιν ουχί την βασιλείαν των ουρανών, πλουσίαν μόνον εις πνευματικά αγαθά, αλλά γαίας παχυτάτας και άλλας επιγείους παροχάς.³⁶³

και σε άλλο σημείο

οι όσιοι αδελφοί καλόγηροι, οι νυχθημερόν υπέρ της σωτηρίας και διατηρήσεως του ανθρώπινου γένους εργαζόμενοι, και οι σεβαστοί το...πάχος ηγούμενοι, και αι όσαι αδελφαί καλογραΐαι, και οι ψάλται[...] και οι παπάδες, και οι δίσκοι, και οι δεσποτάδες, και οι μητροπολίται και[...] η μαυροφόρος χορεία των πανοσιολογιωτάτων.³⁶⁴

Το αντικληρικό πνεύμα του πυροδοτεί το σκωπτικό ύφος του και ο ίδιος βάλλει εναντίον της υποκριτικής ευσέβειας των ανώτερων μελών της Εκκλησίας, οι οποίοι δεν αρκούσαν στην πνευματική κάθαρση και τον ηθικό εξαγνισμό της πίστης. Απεναντίας είχαν βλέψεις υλικές, προσδοκούσαν πλούτο και επιθυμούσαν να γίνουν κάτοχοι πολλών περιουσιακών στοιχείων. Δεν υπηρετούσαν ακέραια το θρησκευτικό τους αίσθημα, αλλά εποφθαμιούσαν την οικονομική ευρωστία των ιερατικών κύκλων και απέβλεπαν σε οικονομικά οφέλη. Ο Ασώπιος κατακεραυνώνει τους ιερείς και αρθρώνει το δηκτικό λόγο του, εξαπολύοντας τα καυστικά σχόλιά του σε βάρος αυτών ως εκτελεστικών οργάνων του πάπα, οι οποίοι αντί να υπηρετούν το ιερατικό καθήκον τους με ζήλο και αφοσίωση, επιδίδονται σε αναζήτηση και επίτευξη οικονομικών συμφερόντων.

Αποδοκιμάζοντας οποιονδήποτε φαρισαϊκό χαρακτήρα της πίστης δέχεται το αγνό και αληθινό θρησκευτικό αίσθημα, την ανυπόκριτη ευσέβεια και την ειλικρινή δέηση που

³⁶⁰ Βλ. «Τα δεινά Μαρτίνου του Δ΄», *AH*, 1886, σ. 110-111 και «Bibere papaliter», *AH*, 1886, σ. 111-112. Στο πρώτο κείμενο σατιρίζεται η γαστρίμαργία του πάπα Μαρτίνου Δ΄, ενώ στο δεύτερο κείμενο χαρακτηριστική είναι η φράση «Bibere papaliter», δηλ. «πίνειν παπαδικώς», που οφείλει την προέλευσή της στην υπερβολική τάση οινοποσίας του πάπα Βενέδικτου ΙΒ΄.

³⁶¹ Καταλυτική ήταν η επίδραση που άσκησε ο Αδαμάντιος Κοραΐς ως κορυφαίος φορέας του νεοελληνικού Διαφωτισμού στην πνευματική διαμόρφωση του Ασωπίου. Ο Κ.Θ. Δημαράς κατατάσσει τον Ασώπιο στους τελευταίους οπαδούς του κύκλου του Κοραΐ. Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1977, σ. 118. Επίσης, βλ. την υποσημείωση 89 της παρούσας εργασίας.

³⁶² Χαρακτηριστική είναι η φράση του, αναφερόμενος στον πάπα, «[...]όστις έτρωγε διά του στόματος των ιερέων αυτού τας προσφοράς των ευσεβών», βλ. «Παροράματα εν τω βιβλίω του Θεού», *AH*, 1884, σ. 236.

³⁶³ Βλ. ό.π., σ. 238-239.

³⁶⁴ Βλ. «Ιστορία του διαβόλου από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων», *AH*, 1890, σ. 114.

πηγάξει από τα μύχια της ψυχής. Ιδιαίτέρως αντιπροσωπευτικό είναι το ευθυμογράφημά του «Τα διπλά του γείτονος», με το οποίο σατιρίζει τον εκφυλισμό και τη διαφθορά του εκκλησιαστικού σώματος λόγω της επιτήδειας εκμετάλλευσης αγίων λειψάνων.³⁶⁵ Με καυστικό τρόπο αναδύεται η σαθρή όψη της θρησκείας, ενώ ο Ασώπιος επισημαίνει την εμπορευματοποίηση της πίστης προς οικονομικό όφελος ορισμένων επιτηδίων και πάντα σε βάρος του ευσεβούς συνόλου. Στο επίκεντρο της σάτιράς του βρίσκεται η υποκριτική ηθική του «ορθόδοξου πληρώματος» και η μάταια προσπάθεια ηθικοποίησής του, δεδομένης της διαφθοράς και της αισχροκέρδειας σε βάρος της πίστης και της θρησκείας.

Ο προσωπικός λόγος του Ασωπίου δε θα μπορούσε να μην αντικατοπτρίζει την τρέχουσα κοινωνική πραγματικότητα και να μη στηλιτεύει τα «κακώς κείμενα» της εποχής. Προσφιλές πεδίο εφαρμογής της σάτιράς του αποτέλεσε η πόλη των Αθηνών, η σύγχρονή του επικαιρότητα και ειδικότερα οι τρωτές όψεις της. Η σκωπτική διάθεση εκτείνεται σε ένα ευρύ φάσμα, το οποίο ξεκινά από ατομικό και καταλήγει σε συλλογικό επίπεδο. Σε πολλά σημεία ο τρόπος θέασης της εποχής του είναι απαξιωτικός. Στο στόχαστρό του τίθενται πάσης φύσεως δυσλειτουργίες της κρατικής μηχανής, οι οποίες όμως οφείλονταν όχι σε δυσκολίες πρακτικού τύπου, αλλά στην ολιγωρία και την εσκεμμένη αδράνεια των ιθυνόντων. Η κωλυσιεργία, κατά τον Ασώπιο, υπηρετεί προσωπικά συμφέροντα και πολιτικές σκοπιμότητες. Πολλά δημόσια έργα μένουν ημιτελή ή η διαδικασία υλοποίησής τους βρίσκεται σε πολύ πρώιμο στάδιο. Χαρακτηριστικά διατυπώνει:

Οι αρμόδιοι...οίος σατανικός ευφημισμός εκ των μυρίων της αναλήτου ελληνικής γλώσσης, των ταλαιπωρούντων και μελλόντων επί μακρόν να ταλαιπωρήσωσι το ατυχές ελληνικόν έθνος!³⁶⁶

Σε πολλά σημεία στρέφεται εναντίον της υποκρισίας και των κερδοσκοπικών συμπεριφορών του πλέγματος της εξουσίας. Δε μπορεί να συμβιβαστεί με την τρέχουσα εικόνα της κοινωνίας του, τις αδικίες σε βάρος του κοινωνικού συνόλου και τις τυχοδιωκτικής φύσης νοοτροπίες των κυβερνώντων. Κατακεραυνώνει την πολιτική διαφθορά, την καλπονόθευση και την κιβδηλεία. Η εποχή του χαρακτηρίζεται, όπως ο ίδιος αναφέρει, από αμνηστία αρπαγής, σπατάλης και επιβράβευση των ανομιμών.³⁶⁷ Οι κατ' επανάληψη απάτες νομιμοποιούν και εγκαθιστούν κλίμα ανεκτικότητας σε κάθε είδους διαφθορά. Οι πολιτικοί, ως αντιπρόσωποι του φατριασμού και της καλπονόθευσης, διαμορφώνουν το πολιτικό πρόγραμμά τους, προαναγγέλλουν μεταρρυθμίσεις και ασκούν την εξουσία όχι με γνώμονα το συλλογικό συμφέρον, αλλά προσανατολισμένοι σε

³⁶⁵ Βλ. *AH*, 1886, σ. 21-33.

³⁶⁶ Βλ. «Από του Νείλου εις τον Ιλισσόν», *AH*, 1896, σ. 18.

³⁶⁷ Βλ. «Σύνταγμα και ημερολόγιον», *AH*, 1886, σ. 11.

προσωπικά οφέλη. Οι κατ' επίφαση ανάγκες θεσμοθέτησης πολλών διοικητικών φορέων νομιμοποίησαν την ίδρυση πλήθους επιτροπών, στόχος των οποίων βέβαια δεν ήταν η πιο εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία της κρατικής μηχανής, αλλά το προσωπικό συμφέρον ορισμένων προνομιούχων. Απότοκος όλων η κατασπατάληση του δημοσίου ταμείου, η κοινωνική διαφθορά και το λεγόμενο «αλληλοφάγωμα» μεταξύ των πολιτικών προσώπων, «των θεσιθήρων περίξ των υπουργών», τους οποίους αποκαλεί «σκυλολόγι»³⁶⁸.

Εκεί όμως που αποτυπώνει την αγανάκτησή του, την οργή και την πλήρη απογοήτευση από την ηθική παρακμή της εποχής του είναι το σημείο που ξεσπά:

Πότε θα παύσωμεν μαγειρεύοντες ψέμματα, κατά το δημόδες, αλλ' εσθίοντες εκ της ετοίμου τραπέζης, ην η εθνική ευπιστία παρατίθησιν ημίν;³⁶⁹

Το σαθρό πολιτικό σύστημα και η παντελής απουσία διαφάνειας και αξιοκρατίας επιβεβαιώνονται από το γεγονός ότι

ουδαμού αι Κυβερνήσεις ιδρύονται και κρημνίζονται μετά τοςάυτης καταπληκτικής ταχύτητος και παροιμιώδους κουφότητος ως εν Αθήναις.³⁷⁰

Η αποστροφή του για τους επί κεφαλής της πολιτικής σκηνής είναι εμφανής στο σημείο που τους χαρακτηρίζει «χαμοθέους, του ελληνικού βασιλείου υπουργούς, βουλευτάς, νομάρχας και λοιπούς πρωταγωνιστάς της πολιτικής κωμωδίας»³⁷¹. Το ρευστό πολιτικό τοπίο και οι αλυσιδωτές κυβερνητικές μεταβολές πιστοποιούν την αδυναμία συγκρότησης ενός ενιαίου και σταθερά διαρθρωμένου πολιτικού συστήματος που θα λειτουργούσε ως εχέγγυο της κοινωνικής ευημερίας.

Από τα πλαίσια της κοινωνικής κριτικής του δε θα μπορούσε να λείπει η αγανάκτησή του σχετικά με το σύστημα πελατειακών σχέσεων, με παράνομες δοσοληψίες και ρουσφέτια, μεταθέσεις και προβιβασμούς. Ο Ασώπιος αποκαλεί το βουλευτικό αξίωμα κοινωνική πληγή και γράφει χαρακτηριστικά:

η επάρατος πολιτική, ενδεκάτη πληγή...και ήτις καταβιβρώσκει την ζωτικότητα του ελληνικού έθνους.³⁷²

Πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι ο Ασώπιος δε βάζει εναντίον του κοινοβουλευτισμού και γενικότερα της πολιτικής ως βασικής πτυχής του κοινωνικού στερεώματος. Στο στόχαστρο της κριτικής του βρίσκεται η μερίδα των πολιτικών προσώπων που δεν ενεργεί

³⁶⁸ Βλ. «Η κατάκτησις του παραδείσου», *AH*, 1874, σ. 114.

³⁶⁹ Βλ. «Επινομίς», *AH*, 1873, σ. 29.

³⁷⁰ Βλ. «Η κατάκτησις του παραδείσου», ό.π., σ. 103.

³⁷¹ Βλ. «Αι Αθήναι», *AH*, 1878, σ. μα'.

³⁷² Βλ. «Επινομίς», ό.π., σ. 27.

προσανατολισμένη στις ανάγκες και τα συμφέροντα του εκλογικού σώματος, αλλά ευνοεί τη διαιώνιση της διαφθοράς και της ανομίας. Ο Ασώπιος διακρίνεται από έντονα δημοκρατικό, φιλελεύθερο και προοδευτικό πνεύμα, που συνάμα διαπνέεται από αγωνιστικότητα και επαναστατική διάθεση ενάντια σε οτιδήποτε καλλιεργεί και προωθεί τις κοινωνικές ανισότητες.

Η εξαγορά και η εξαπάτηση του κοινωνικού συνόλου, του «μωρόπιστου λαού», όπως τον χαρακτηρίζει, τον εξοργίζει. Βέβαια και ο ίδιος ο λαός φέρει μεγάλη ευθύνη για την ηθική και κοινωνική παρακμή, καθότι επέτρεψε σε όργανα της εξουσίας να τον καταστήσουν υποχείριο, υποδουλώνοντας τη συνείδηση και την κριτική ικανότητά του. Αγαθός πολίτης θεωρούνταν «ο πωλών ευσυνειδήτως την ψήφον του».³⁷³ Το σαθρό πολιτικό και κοινωνικό σύστημα λυμαίνεται την πρόοδο και την εξέλιξη. Εξαπολύει τη δριμεία κριτική του διατυπώνοντας:

Αλλ' η Ελλάς δεν είναι ωσαύτως η κλασική χώρα των ευφημισμών, των κούφιων ονομασιών, των αναριθμήτων επιτροπών;...Επιτροπή επί της γενική φενάκης και αγυρτείας, και ίσα ίσα αυτή μόνη λείπει, η μόνη αναγκαία.³⁷⁴

Ο Ασώπιος στηλιτεύει την υποκριτική λαμπρότητα και τον επίσημο χαρακτήρα των κρατικών τελετών. Αδιαφορεί για το «φαίνεσθαι» απορρίπτοντας τάσεις επίδειξης και προβολής, αναζητά την ουσία και την αυθεντικότητα καταστάσεων, συμπεριφορών και συναισθημάτων. Αποδοκιμάζει επικριτικά τυπικότητες και κοινωνικές συμβάσεις, που στοχεύουν μόνο στην εξυπηρέτηση προσωπικών συμφερόντων και κινούν τα νήματα σε παιχνίδια εξουσίας. Η εξιδανικευμένη όψη της πόλης των Αθηνών δε μένει ασχολίαστη από τον κριτικό λόγο του, με τον οποίο σατιρίζει την πολυτέλεια των συνθηκών ζωής, αλλά και την οικιστική μεγαλοπρέπεια, αποτέλεσμα της οποίας είναι η σωρεία αρχιτεκτονικών εξαμβλωμάτων και το φαινόμενο της άναρχης οικιστικής δόμησης της πόλεως.³⁷⁵ Ο Ασώπιος αποδίδει στην Αθήνα το χαρακτηρισμό του «πολύποδα», δεδομένου ότι δε διέθετε ένα σταθερό πολεοδομικό πρότυπο, αλλά το σύνολο των κτιρίων άλλαζε συνεχώς φυσιογνωμία.

Και εδώ μεν μέγαρα μαρμαίροντα, λουκούλλειος δίαιτα, χρυσοστόλιστος θεραπεία, άμαξαι πολυτελείς, ιπποσιδηρόδρομοι, μεγάλα ξενοδοχεία, καταστήματα περιβλεπτα, θέατρα, ιταλικά, γαλλικά, ωδικοί κήποι, θεάματα ποικίλα, γλιδή, πολυτέλεια, πάν ό,τι τέλος αποτελεί πόλιν ολβίαν και ευδαίμονα.³⁷⁶

Ωστόσο, ο Ασώπιος επισημαίνει ότι εγκυμονεί ο κίνδυνος πολιτιστικής αλλοτρίωσης. Η καλλιτεχνική φαντασία δεν πηγάζει από αληθινό καλλιτεχνικό αίσθημα, αλλά είναι

³⁷³ Βλ. «Αι Αθήναι», ό.π., σ. ε'.

³⁷⁴ Βλ. «Επινομίς», ό.π., σ. 28-29.

³⁷⁵ Βλ. «Αι Αθήναι», ό.π., σ. κς' -κθ'.

³⁷⁶ Βλ. ό.π., σ. 153.

αποτέλεσμα τάσεων μιμητισμού. Ο οικιστικός και γενικότερα ο πολιτιστικός χαρακτήρας της Αθήνας δεν εγγυάται τη διατήρηση και τη διασφάλιση της εθνικής ταυτότητας. Το καλλιτεχνικό τοπίο βρίθκει αντιθέσεων και επιβεβαιώνει την απουσία του ελληνικού στοιχείου.

Ιδιαίτερη σημασία για τον κριτικό στοχασμό του Ασωπίου έχει η γλώσσα και το χάσμα ανάμεσα στη γραφόμενη καθαρεύουσα και την καθομιλουμένη δημοτική. Προερχόμενος από ένα λόγιο κύκλο, βαθιά επηρεασμένο από τις ιδέες και το πνευματικό όραμα του Κοραή, δε θα μπορούσε να μείνει στο περιθώριο της σιγής. Η μακροσκελής μελέτη του «Κάρφος και δοκός» αποτυπώνει ανάγλυφα τις απόψεις του περί γλωσσικού ζητήματος με ιδιαίτερος σατιρικό τόνο και μέσω ευτράπελων και παραστατικών διαλόγων.³⁷⁷ Στο επίκεντρο του καυστικού σχολιασμού του βρίσκονται η διγλωσσία και οι επιδρομές ξενικών λέξεων στο ελληνικό λεξιλόγιο, στηλιτεύοντας το χάσμα μεταξύ της γραφομένης και της καθομιλουμένης γλώσσας. Από το κείμενο αυτό μπορεί να καταγραφεί ένας κατάλογος λέξεων που χρησιμοποιούνταν στην καθημερινή γλώσσα του λαού και των αντίστοιχων τύπων τους στην καθαρεύουσα. Οι κωμικοί διάλογοι που επινοεί αποτυπώνουν έντονα τη διάσταση αυτή. Η σάτιρά του βάλλει εναντίον του «άκρατου αττικισμού» και της αρχαιοπρεπούς εκφοράς του λόγου που πρότειναν οι «γραμματικοί» και οι πανεπιστημιακοί (κάνει λόγο για τη *Νέα Σχολή του γραφομένου λόγου* του Π. Σούτσου), οι οποίοι θεώρησαν σκόπιμο τον εξοβελισμό λέξεων και την αντικατάστασή τους με τους αντίστοιχους λόγιους τύπους τους. Θεωρεί απαράδεκτη και άκρως προσβλητική απέναντι στη δημώδη πνευματική παραγωγή την αχρηστία και τη λήθη λαϊκών τύπων, οι οποίοι κόσμησαν κορυφαία ποιητικά δείγματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που φέρει. Παραθέτει ορισμένους στίχους από σύνθεση του Αθανάσιου Χριστόπουλου, στους οποίους ο ποιητής χρησιμοποιεί το λαϊκό τύπο «βαρέλα» και διατυπώνει:

Τι σας έκαμεν η καλή, η δημώδης βαρέλα; Δεν ανήλθεν και αυτή μετά του Χριστοπούλου εις τον Παρνασσόν; Αφού δε εισήλθεν εις τα μαρμάρια της αθανασίας ανάκτορα, δεν είναι και του γελοίου γελοιωδέστερον να την εξορίσητε εκ του ψωρομεγάρου της Καθαρευούσης, εισάγοντες αντ' αυτής το άγνωστον βυτίον;³⁷⁸

Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση σε άλλο κείμενό του:

Ούτως, αν λόγου χάριν λέγη, ομιλών περί των πραγμάτων του βασιλείου του: φεγγάρι, άστρα ή αστέρια, σύννεφα, διάκος, δεσπότης, πετραχήλι, καμηλαύκι· θα γράφη όμως αναντιρρήτως σελήνη,

³⁷⁷ Βλ. «Κάρφος και δοκός», (α' μέρος), *AH*, 1884, ό.π. και (β' μέρος), *AH*, 1885, σ. κε'-οβ'.

³⁷⁸ Βλ. «Από του Νείλου εις τον Ιλισσόν», ό.π., σ. 23-24.

αστέρες, νέφη ή νεφέλαι, διάκονος, αρχιερέυς ή επίσκοπος, επιτραχήλιον, καλυμμαύχιον ή καλυμμεύχη.³⁷⁹

Το δεύτερο σκέλος της μελέτης του εστιάζει στο φαινόμενο της αλλοίωσης και του εκφυλισμού της ελληνικής γλώσσας λόγω της εισροής και της συστηματικής χρήσης ξενικών όρων. Χαρακτηριστικά διατυπώνει:

απηύδησα, απελπιστικόν ότι διεθνής η ημετέρα γλώσσα»³⁸⁰, «Πώς κατηντήσαμεν! Πώς εξεπέσαμεν!»³⁸¹

Οι λεπτομερείς διάλογοι καλύπτουν όλο το φάσμα των ξενισμών, οι οποίοι κατάφεραν να επιβάλουν τη χρήση τους σε οποιοδήποτε πεδίο εμπορικής δραστηριότητας και συνδιαλλαγής. Ο εξελληνισμός των φραγκισμών και των τουρκισμών έπρεπε να λάβει τέλος και η γλώσσα να βγει αποκαθαρμένη από το μιξοβάρβαρο χαρακτήρα που είχε αποκτήσει.³⁸² Οι υποβιβασθέντες ελληνικοί όροι έπρεπε να αποκατασταθούν και να αρχίσει άμεσα επιχείρηση αναμόρφωσης της καθομιλουμένης. Επίσης, ο Ασώπιος σχολιάζει και τις αλλαγές στην ορθογραφία των λέξεων από τους «γραμματικούς ανατομιστές» και ιδιαίτερος τους «σιγμοκτόνους», δεδομένου ότι οι περισσότερες λέξεις που γράφονταν με δυο «σσ» υπέστησαν απλοποίηση.

Σύμφωνα με τον Κ.Γ. Κασίνη ο Ασώπιος θεωρούσε το φαινόμενο της διγλωσσίας και των ξενισμών δύο από τις σημαντικότερες αρνητικές όψεις του νέου ελληνισμού.³⁸³ Δε στάθηκε μόνο στην κριτική αποτίμηση του γλωσσικού ζητήματος, αλλά διατύπωσε προτάσεις επίλυσης του γλωσσικού χάσματος. Η γιγαντιαία διάσταση καθαρεύουσας και καθομιλουμένης έπρεπε να γεφυρωθεί μέσω ενός ενιαίου και επίσημου κώδικα ορθογραφίας, αλλά και μέσω της σύνταξης λεξικών και εγχειριδίων θεωρητικής φύσης με όλους τους κανόνες Γραμματικής και Συντακτικού.

Σε πολλά από τα κείμενά του ή σε διάσπαρτα σημεία τους αναδύεται η αντιπαράθεση με τον «ελλογιμώτατον» ή «σοφολογιώτατον» Γεώργιο Χατζιδάκι.³⁸⁴

Η ποικιλία θεματικού ενδιαφέροντος και κριτικού σχολιασμού δεν εξαντλείται σε όσα προηγήθηκαν. Ο Ασώπιος ήταν βαθιά ευαισθητοποιημένος Αθηναίος πολίτης και κοινωνικός

³⁷⁹ Βλ. «Ήσαν δύο και έμεινεν εις», *AH*, 1887, σ. 6.

³⁸⁰ Βλ. «Κάρφος και δοκός», *AH*, 1884, ό.π., σ. 78.

³⁸¹ Βλ. ό.π., σ. 89.

³⁸² «Δεν είναι αττική, ουδέ καν απλή ελληνική· είναι γλώσσα μιξοβάρβαρος, ξενική, οθνεία, διεθνής, αδόκιμος, ασχημονούσα· έχει όλα του κόσμου τα κακά», βλ. ό.π., σ. 98.

³⁸³ Βλ. Κ.Γ. Κασίνης, «Ειρηναίος Κ. Ασώπιος· ακμές του βίου και του έργου του» στο *Διασταυρώσεις, μελέτες για τον ΙΘ' & Κ' αι.*, τ. β', Αθήνα, Χατζηνικολή, 1998, σ. 64-66.

³⁸⁴ Βλ. «Προς τον σοφολογιώτατον κύριον Γεώργιον Ν. Χατζιδάκιν. Εξόφλησις παλαιού λογαριασμού», *AH*, 1886, σ. 498-525.

κριτής, που θλιβόταν και απογοητευόταν με την αναληγσία και την απάθεια της κρατικής μηχανής σε ζητήματα κοινωνικά που ανέστειλαν την πρόοδο και την ευημερία του συνόλου. Επανέρχεται και επισημαίνει την πνευματική ένδεια της εποχής του, η οποία πλήττει όχι μόνο το γυναικείο φύλο, αλλά ένα ευρύ στρώμα της επαρχίας. Απογοητευτικά είναι τα φαινόμενα της ημιμάθειας και του αναλφαβητισμού, ιδιαίτερα σε περιοχές εκτός των αστικών κέντρων.³⁸⁵ Προβληματίζεται και επιχειρεί να αναδείξει το «νόσημα»-πρόβλημα», «το αηδέστατον και ασεβέστατον και ανοσιώτατον θέαμα», ώστε να συμβάλει στην άμεση κινητοποίηση των ιθυνόντων και την πνευματική αναμόρφωση. Οι πρωτόγονες συνθήκες στέγασης των σχολικών μονάδων, η ελλιπής κατάρτιση των διδασκάλων και η συνεχής μετακίνησή τους λυμνώνονται την πρόοδο και αναστέλλουν οποιαδήποτε προσπάθεια εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού συστήματος.

Στο σύνολο των σατιρικών κειμένων του Ασωπίου προστίθεται η επινομίδα «Όφης και πίθηκος»³⁸⁶ η οποία αφορμάται από τις επιστημονικές θεωρίες σχετικά με την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους. Μέσω της σατιρικής προσέγγισης της επιστημονικής θεωρίας της Μεταμόρφωσης εκφράζει την προσωπική θέση του για το δαρβινισμό, ασκώντας καυστική και έντονα αποδοκιμαστική κριτική σε τέτοιου είδους επιστημονικές εισηγήσεις που ακυρώνουν τη φυσική τάξη και ισορροπία.

E.2. Άλλα κείμενά του

Στον αντίποδα του σατιρικού λόγου του Ασωπίου ο αναγνώστης του *Αττικού Ημερολογίου* έχει τη δυνατότητα να δει μια διαφορετική όψη των κειμένων του. Πρόκειται κυρίως για ιστορικές μελέτες και άρθρα πληροφοριακού χαρακτήρα που αναδεικνύουν την πολυπράγμονα προσωπικότητα του εκδότη, αλλά και το ερευνητικό και φιλοπρόοδο πνεύμα του. Τα κείμενα αυτά έχουν άρτια δομημένη και επιμελημένη οργάνωση, επιβεβαιώνοντας την ευρεία πολυμάθεια και φιλιαναγνωσία του. Ενδιαφέρον προκαλούν οι ποικίλες υποσημειώσεις του, στις οποίες διασαφηνίζει ιστορικούς όρους ή επεξηγεί δυσνόητες ενδεχομένως έννοιες, φωτίζοντας άγνωστες πτυχές και καθιστώντας προσβάσιμα τα θεωρητικού τύπου κείμενά του. Επίσης, άξιες λόγου για την εποχή του είναι οι πολλές

³⁸⁵ Βλ. «Η γυνή εν Ελλάδι και εν τη Εσπερία», ό.π., σ. 179-180.

³⁸⁶ Βλ. *AH*, 1880, σ. 1-36. Στο τρίτο και τέταρτο μέρος της επινομίδος με τίτλο «Παράδοσις και επιστήμη» και «Αγαλματίου τύχαι» αντίστοιχα βάλλει κατά του δαιμονίου της επιστήμης και ειδικότερα κατά των μεταρρυθμίσεων που εισηγείται η θεωρία του Δαρβίνου, την οποία, στο όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο, χαρακτηρίζει επικίνδυνη νόσο που μολύνει τον ευρωπαϊκό χώρο και μίσημα που απειλεί τον ελληνικό κόσμο. Θεωρίες όπως ο δαρβινισμός είναι «απαίσιμα και ανατρεπτικά δόγματα» που επιβουλεύονται την ισορροπία της φυσικής τάξης.

παραπομπές του στα εγχειρίδια και στην πλούσια βιβλιογραφία,³⁸⁷ από τα οποία άντλησε το υλικό του, προσδίδοντας, με τον τρόπο αυτό, στο λόγο του επιστημονικό κύρος και τεκμηρίωση.

Ειδικότερα, από το σύνολο των προσωπικών δημοσιεύσεων του Ασωπίου υπερτερούν των υπολοίπων κείμενα ιστορικού χαρακτήρα, εμπνεόμενα στην πλειοψηφία τους από τη ζωή και τη δράση σημαντικών φυσιογνωμιών αυτοκρατορικών οίκων ή διακεκριμένων προσωπικοτήτων από το χώρο των γραμμάτων και των τεχνών. Χαρακτηριστικά δείγματα αποτελούν οι ιστορικές μελέτες του για το βασιλέα των Ούννων Αττίλα³⁸⁸, για το βασιλέα των Ούγγρων Στέφανο³⁸⁹ και για τους βασιλείς των Γάλλων Φραγκίσκο Α΄³⁹⁰, Κάρολο τον Μέγα³⁹¹ και Κάρολο Β΄³⁹².

³⁸⁷ Οι βιβλιογραφικές παραπομπές του προέρχονται από κλασικές, τόσο ελληνικές όσο και ξενόγλωσσες πηγές, γεγονός που αποδεικνύει σαφέστατα το μέγεθος και την ποιότητα των γνώσεών του και γενικότερα το εύρος της κλασικής παιδείας του.

³⁸⁸ Βλ. «Αττίλας, ο βασιλεύς των Ούννων, κατά τους μύθους, τας παραδόσεις και την ιστορίαν», *AH*, 1880, σ. 37-85. Η μελέτη, η οποία βασίζεται σε ξένες ιστορικές πηγές, προσεγγίζει την ηγετική φυσιογνωμία του Αττίλα από ιστορικά, αλλά και κατά παράδοση πλευρά. Αρχικά, γίνεται λόγος για τους μύθους και τις παραδόσεις που ενέπνευσε στη φαντασία των λατινικών λαών η μορφή του Αττίλα. Το τελευταίο μέρος της μελέτης παραθέτει πληροφορίες ιστορικού τύπου για τη ζωή και τη δράση του. Οι πηγές, από τις οποίες αντλείται το υλικό της μελέτης είναι οι *Histoire d'Attila et de ses successeurs, jusqu' à l'établissement des Hongrois en Europe, suivie des legends et des traditions* του Amedée Thierry, *Chronographie Byzantine* του Muralt, *Études sur l'histoire de l'humanité* του Laurent, *Histoire de la civilisation en France* του Guizot και *Histoire de la Chûte de l'Empire Romain* του Sismondi.

³⁸⁹ Βλ. «Το στέμμα του Αγίου Στεφάνου», *AH*, 1880, σ. 85-99. Γίνεται σύντομη επισκόπηση στην καταγωγή και την ιστορία των Ούγγρων ως ανερχόμενης δύναμης στα τέλη του 9ου αιώνα. Επίσης, η μελέτη αναφέρεται στη βασιλεία του Στεφάνου και στους σφετεριστές του στέμματός του, Ιωάννη Ζαπόλη της Τρανσυλβανίας και Φερδινάνδο της Αυστρίας. Οι πηγές του Ασωπίου είναι οι *Histoire d'Attila et de ses successeurs, jusqu' à l'établissement des Hongrois en Europe, suivie des legends et des traditions* του Amédée Thierry και *Biographie Universelle* του I. Michaud.

³⁹⁰ Βλ. «Φραγκίσκος Α΄ (1515-1547)-Βασιλεύς ιππότης και βασιλεύς φιλότεχνος-Ραβλαί-Αναγέννησις-Αι γυναίκες της αυλής του Φραγκίσκου», *AH*, 1887, σ. 189-238. Αναφορά στη μετάβαση από το σκοταδισμό και όλα τα παρεπόμενα του Μεσαίωνα στο κλίμα της Αναγέννησης και ειδικότερα στην περίοδο βασιλείας του Φραγκίσκου Α΄ της Γαλλίας. Προβάλλεται το φιλοπρόοδο πνεύμα του, η αφοσίωσή του στην επίτευξη της κλασικής παιδείας (ίδρυση βιβλιοθηκών και ελληνικών γυμνασίων, ενίσχυση ακαδημαϊκού προσωπικού στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, στροφή στη μελέτη της αρχαιότητας μέσω του εξελληνισμού ή εκλατινισμού πατρωνυμικών ονομάτων και φροντίδα για καλλιέργεια των τεχνών) και η αναβάθμιση της γυναικείας θέσης. Οι πηγές που αξιοποιούνται είναι οι *François I* του M. de Lésure, το κεφάλαιο «François I» από τον τόμο *Histoire de France* του Mezerai και *L'Esprit de l'Eglise* του De Potter.

³⁹¹ Βλ. «Η αυλή εν Γαλλία από Καρόλου του Μεγάλου έως Λουδοβίκου Ιζ΄», *AH*, 1890, σ. 136-180. Η μελέτη αναφέρεται στη συμβολή του Καρόλου του Μεγάλου (742-814), ως γενάρχη και ανακαινιστή της αυτοκρατορικής παράδοσης, στην πνευματική άνθιση της Γαλλίας. Η αυλή του αποτέλεσε φυτώριο των γραμμάτων (καλλιέργεια όλων των ειδών πεζού και έμμετρου λόγου, γένεση ιπποτικής εποποιίας, ίδρυση βιβλιοθηκών, της Παλατινής και Γρηγοριανής Σχολής) και των τεχνών, αλλά και πόλο έλξης διακεκριμένων λογίων και διανοουμένων. Οι πηγές, από τις οποίες αντλείται το υλικό είναι οι *Vita Caroli Magni* του Einhard, *De la littérature du Midi de l'Europe* και *Histoire de la Chûte de l'Empire Romain* του Sismondi, το άρθρο «La Littérature Romanesque» του L. de Loménie (δημοσιευμένο στην εφημερίδα *Revue des Deux Mondes* την 1^η Δεκ. 1857), *Histoire de la Civilisation en France, Histoire littéraire de la France, Chronographie Byzantine* του Muralt και *The History of the effects of Religion on Mankind* του Edouard Ryan.

³⁹² Βλ. «Κάρολος ο Β΄ και Λουδοβίκος ο ΙΔ΄ ή το αυλικόν πνεύμα εν πρακτική ενεργεία», *AH*, 1896, σ. 271-303. Αναφορά στη ζωή του Καρόλου του Β΄ της Αγγλίας (1660-1685) με έμφαση στη διττή θρησκευτική του

Σε αυτές προστίθενται ιστορικές μελέτες του με αντικείμενο πραγμάτευσης μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Εδώ τοποθετούνται οι δημοσιεύσεις του που αφορούν στο Μεσαίωνα³⁹³, στη σύντομη αναδρομή στους προδρόμους³⁹⁴ του Λουθήρου και η εκτενής μελέτη του για το θεσμό της Παποσύνης³⁹⁵, στην οποία διατυπώνει άμεσα και καυστικά τη δριμεία κριτική του στο ρόλο του πάπα.

Στην κατηγορία των ιστορικών συνθέσεων προστίθεται η τριμερής μελέτη του, αναφερόμενη στην εξέλιξη της παρουσίας του δαιμονικού στοιχείου στην ιστορία και τις παραδόσεις διαφόρων λαών.³⁹⁶ Βέβαια η συγκεκριμένη μελέτη δεν έχει απολύτως ιστορικό

ταυτότητα χάριν του θρόνου (φαινομενικά ασπάζοταν τον Προτεσταντισμό, αλλά στο τέλος της ζωής του ομολόγησε τον Καθολικισμό, αποκαλύπτοντας τις αληθινές θρησκευτικές πεποιθήσεις του) και την πολυγαμία του. Οι πηγές της μελέτης είναι οι *Biographie Universelle* του Michaud, *Bibliothèque Britannique*, *Siècle de Louis XIV* του Voltaire και *L'Esprit de l'Eglise* του De Potter.

³⁹³ Βλ. «Ο Μέσος Αιών. Μελέτη εις μέρη δύο», *AH*, 1885, σ. 121-137. Μελετάται η ιστορική περίοδος του Μεσαίωνα (9^{ος} -15^{ος} αι.). Σύμφωνα με τη μελέτη, ο Μεσαίωνας, μολονότι ήταν μια ιδιόρρυθμη και πλήρης αντιθέσεων εποχή, στην οποία κυριαρχούσαν η αμάθεια, οι δεισιδαιμονίες, οι μύθοι, η μαγεία, η πίστη στο διάβολο και η θεοκρατία των παπών, έχει ιδιαίτερη αξία διότι από αυτή αναδύθηκε η λαμπρά περίοδος της Αναγέννησης. Ο Ασώπιος αντλεί το υλικό του από μια ποικιλία πηγών όπως οι *Discorso in proposito di una Orazione greca di Giorgio Cemisto Pletone* του G. Leopardi, *Histoire de la Grèce ancienne* του Duruy, *De la littérature du Midi de l'Europe* του Sismondi και *Les trios grands peuples méditerranéens et le Christianisme* του Eichthal. Επίσης, παραθέτει αυτούσια αμετάφραστα αποσπάσματα από το σύγγραμμα *Études sur l'histoire de l'humanité* του Laurent.

³⁹⁴ Βλ. «Οι πρόδρομοι του Λουθήρου. Μεσαιωνική μελέτη. Αρνάλδος ο εκ Βρεσκίας, Δάντης, Πετράρχης, Βοκκάκιος, οι μετά τον Βοκκάκιον», *AH*, 1887, σ. 136-188. Η μελέτη αναφέρεται στους προδρόμους του Λουθήρου και της Μεταρρύθμισης. Ο αρχαιότατος των προδρόμων ήταν ο Αρνάλδος εκ της Βρεσκίας. Ακολουθεί ο Δάντης, ο οποίος μέσω της *Θείας Κομωδίας* του βύθισε στα καταχθόνια έξι πάπες. Βάλλει εναντίον των αφορισμών και της πνευματικής δεσποτείας, γίνεται σαρκαστικός κατά των καρδινάλιων και των επισκόπων καταγγέλλοντας τα δεινά της Παποσύνης. Επόμενος είναι ο Πετράρχης, του οποίου οι συνθέσεις αποπνέουν ανομίες, ασέλγεια, ψεύδος, απάτες, υλιστική διάθεση και παντελή έλλειψη μεταμέλειας. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στο Βοκκάκιο, ο οποίος εισήγαγε το σκώμμα κατά του κλήρου καταργώντας τα φαντάσματα του μεσαίωνα και χαρακτηρίζεται πρόδρομος του θετικισμού και προάγγελος της Αναγέννησης. Επίσης, γίνεται αναφορά στη συμβολή του στην ώθηση των κλασικών σπουδών και τη μελέτη της ελληνικής αρχαιότητας. Στο τέλος της μελέτης παρατίθενται οι επίγονοι του Βοκάκιου, Λαφονταίν και ο Τοσκάνος ποιητής Βέρνης. Η μελέτη ολοκληρώνεται συνάγοντας το συμπέρασμα ότι η διακωμώδηση των ιερών λειψάνων, των θαυμάτων και του κλήρου αποτελούσε την προπαρασκευή της Μεταρρύθμισης. Ο Ασώπιος αντλεί το υλικό του από ένα μακρύ κατάλογο πηγών όπως οι *L'Esprit de l'Eglise* του De Potter, *Musée des Protestants célèbres* και *De la littérature du Midi de l'Europe* του Sismondi. Ειδικότερα, για το Δάντη: *La vita di Dante Alighier scritta* του Leonardo Aretino, το αντίστοιχο λήμμα στη *Biographie Générale* του Didot και τη διατριβή της Μαργαρίτας Αλβάνα-Μηνιάτη *An historical Sketsh illustrative of the life and times of Dante Alighieri*. Για το Λούθηρο: *Essai sur l'esprit et l'influence de la Reformation de Luther*. Για τον Πετράρχη: *Pétrarque* του Mesnières και για το Βοκκάκιο: *De l'origine, progressi e stato attuale di ogni letteratura* του G. Andres καθώς και το αντίστοιχο λήμμα στη *Biographie Universelle* του Michaud.

³⁹⁵ Βλ. «Αυτοκρατορία και Παπώσυνη», ό.π. Το ιστορικό υλικό της μελέτης αντλείται από τα εξής συγγράμματα: *Histoire du Concile de Constance* του Lenfan, *Histoire du Consulat et de l'Empire* του Thiers, *L'Esprit de l'Eglise* του De Potter, *Biographie Universelle* του Michaud, *Histoire des Républiques Italiennes* και *Histoire de l'Empire Romain* του Sismondi, *Annali d'Italia* του Muratori, *Histoire d'Allemagne* του Millot και *L'Europe au Moyen-Age* του Hallam.

³⁹⁶ Βλ. «Ιστορία του διαβόλου από των αρχαιότατων μέχρι των καθ'ημάς χρόνων», (α' μέρος), *AH*, 1886, σ. 440-485, (β' μέρος), *AH*, 1890, σ. 109-136 και (γ' μέρος), *AH*, 1896, σ. 123-148. Το πρώτο μέρος της μελέτης αναφέρεται σε προδρομικές αφηγήσεις, μύθους και αλληγορίες σχετικά με την παρουσία του δαιμονικού στοιχείου σε παραδόσεις όπως η σινική, η σκανδιναβική, η περσική, η χριστιανική και η ινδική. Το δεύτερο μέρος παραθέτει κατάλογο ονομάτων του διαβόλου, όπως αυτά καταγράφονταν στα ιερά βιβλία, και σχολιάζει τα διάφορα δείγματα τέχνης που εμπνεύστηκαν από τη δαιμονική παράδοση και τη θεματοποίησαν. Το τρίτο

περιεχόμενο, αλλά σε ορισμένα σημεία ο λόγος αποκτά κωμικό ύφος, προσδίδοντας στο θέμα χαρακτήρα ευθυμογραφήματος.³⁹⁷

Εκτός από το ολοκληρωμένο περιεχόμενο και τις πλούσιες ιστορικές πληροφορίες των κειμένων αυτών, προκαλεί ενδιαφέρον και αποτελεί σημείο εστίασης το σύνολο των ξένων ιστορικών πηγών, τις οποίες διαπλέκει και αξιοποιεί ο Ασώπιος, συνθέτοντας άρτια το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αναφέρεται και επιτυγχάνοντας ένα ολοκληρωμένο ιστορικό ντοκουμέντο. Μεγάλο μέρος των βιβλιογραφικών σημειώσεων προέρχεται από κλασικά ξενόγλωσσα εγχειρίδια, κατά κύριο λόγο της γαλλικής γραμματείας, και αποτελεί απόσταγμα εξαντλητικής μελέτης. Στις περισσότερες από τις συνθέσεις ο Ασώπιος είτε αποδίδει ελεύθερα το υλικό από το πρωτότυπο, το οποίο χρησιμοποιεί, είτε παραθέτει πιστά μεταφρασμένα αποσπάσματα των πηγών του ή, σε μικρότερο ποσοστό, ενσωματώνει στο κύριο σώμα της αφήγησης αυτούσια μέρη από το πρωτότυπο. Επίσης, ένα μικρό δείγμα του συνόλου των πηγών του προέρχεται από ξενόγλωσσα άρθρα δημοσιευμένα σε ευρωπαϊκά έντυπα, κατά κύριο λόγο γαλλικά, γεγονός που πιστοποιεί την επαφή του με τη διεθνή πνευματική κίνηση και τη διαρκή ενημέρωσή του σχετικά με τις ευρωπαϊκές εξελίξεις στο χώρο των γραμμάτων.

Πέρα από τις ιστορικές μελέτες, σε μικρότερο ποσοστό, δημοσίευσε μελέτες μέσα από τις οποίες αναδύεται ο προβληματισμός του για την πνευματική ένδεια των Ελληνίδων και τη «λυπηρά εκ της πολιτείας των γραμμάτων αποχή» τους, εν αντιθέσει με την πνευματική κινητικότητα και εξέλιξη του γυναικείου φύλου στις χώρες του δυτικού κόσμου.³⁹⁸ Σύμφωνα με τον Ασώπιο ανασταλτικοί παράγοντες της πνευματικής δραστηριότητας της γυναίκας στην Ελλάδα αποτελούν ο έγγαμος βίος, η μητρότητα, η μέριμνα και η αφοσίωση στην ανατροφή των παιδιών, η διεύθυνση του οίκου και όλες οι υποχρεώσεις που αυτά συνεπάγονται. Η παγιωμένη νοοτροπία έχει επιβάλει στην Ελληνίδα γυναίκα καθεστώς πνευματικής ομηρείας, ημιμάθειας και σκοταδισμού σε αντίθεση με τις προοδευτικές και εναρμονισμένες με το αναγεννησιακό πνεύμα αντιλήψεις των δυτικών χωρών. Το γυναικείο φύλο στις χώρες της

μέρος της μελέτης εστιάζει στο βαθμό που έχει επηρεάσει τη ζωή και την πίστη των ανθρώπων η δαιμονολογία. Οι πηγές του Ασωπίου είναι: για το δεύτερο μέρος της μελέτης: *Bibliothèque Britannique, Histoire des religions de la Grèce antique La Magie et l'Astrologie* του A. Maury, *Histoire de la Magie en France* του Garinet και το λήμμα “Diable” στο *Dictionnaire de l'architecture* του Violet le Due· για το τρίτο μέρος της μελέτης: *Bibliothèque Britannique, Dictionnaire Philosophique* του Voltaire και το άρθρο “Le Parsisme” του Michel Nicolas (δημοσιευμένο το 1835 στην εφημερίδα *Reveu Germanique*).

³⁹⁷ Βλ. τη σελίδα 71 της παρούσας εργασίας.

³⁹⁸ Βλ. «Η γυνή εν Ελλάδι και εν τη Εσπερία», ό.π., η οποία δημοσιεύεται στη στήλη «Φιλολογικά» του ημερολογίου. Μνημονεύονται εξέχουσες γυναικείες πνευματικές φυσιογνωμίες και εκδοτικά εγχειρήματα γυναικείας πρωτοβουλίας, όπως τα περιοδικά *La Donna, Journal des Dames, Journal des Demoiselles, Almanacco delle Dame* (Ημερολόγιον των Κυριών της Φλωρεντίας).

Εσπερίας έχει επιτύχει αναγνώριση και αποδοχή της ισότητας, έχει δυνατότητα πρόσβασης στα πνευματικά δρώμενα, στο πεδίο της διδασκαλίας και της εκπαίδευσης. Ο εκεί γυναικίος θρίαμβος είναι γεγονός. Ο Ασωπίος φαίνεται να έχει στόχο τη συμβολή στην ανατροπή της ασθενικής γυναικείας θέσης και τη βελτίωσή της. Άρθρα βιογραφικού τύπου με θέμα κορυφαίες γυναικείες πνευματικές προσωπικότητες είναι προσανατολισμένα στο συγκεκριμένο στόχο. Ιδιαίτερος εγκωμιαστικός είναι ο τόνος του Ασωπίου σε αφιερωματικά άρθρα προς τιμή σημειωσών γυναικείων φυσιογνωμιών από το χώρο των γραμμάτων και όχι μόνο.³⁹⁹ Στο πλαίσιο της προσπάθειας που κατέβαλλε για την αναμόρφωση και την καλλιέργεια του χαμηλού γυναικείου μορφωτικού επιπέδου θα πρέπει να ενταχθεί η εκδοτική πρωτοβουλία του, το *Ημερολόγιον των Κυριών*. Η συγγραφική του ομάδα απαρτίζεται από γυναικείες προσωπικότητες, όπως η Μαργαρίτα Αλβάνα-Μηνιάτη⁴⁰⁰, η Καλλιόπη Κεχαγιά⁴⁰¹, η Καλλιρόη Παρρέν⁴⁰², η Αικατερίνη Ζάρκου⁴⁰³, η Μαριέττα Μπέτσου, η Βιργινία Ευαγγελίδου και η Ελένη Αντωνοπούλου.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Γίνεται αναφορά στη Μαργαρίτα Αλβάνα-Μηνιάτη και στο έργο της, στην υποσημείωση της σ. 172 του άρθρου του με τίτλο «Η γυνή εν Ελλάδι και εν τη Εσπερία. Κοινωνική μελέτη», για το σύγγραμμά της *Περί του βίου και των έργων του Κορρεγίου*. Αξίζει να προστεθεί και η δημοσίευση προσωπογραφιών της στους τόμους των ετών 1875, 1883 του *AH*. Επίσης, δημοσιεύονται άρθρα της, μεταξύ των οποίων μέρος της διατριβής της *Ο Δάντης και η εποχή του*: βλ. «Αι περί παραδείσου, καθαρτηρίου πυρός και κολάσεως παραδόσεις, από των αρχαίων χρόνων άχρι των ημερών του Δάντου», *AH*, 1875, σ. 130-190. Βλ., επίσης, το άρθρο του «Λόγια γυναικεία και βασιλίσσαι συγγραφείς», ό.π., στο οποίο, μεταξύ άλλων, μνημονεύεται η Κλοτίλδη Ταμβρόνη, μαθητής της οποίας υπήρξε ο Ιωάννης Ζαμπέλιος.

⁴⁰⁰ Σημαντική πνευματική φυσιογνωμία με μια πλούσια συγγραφική δραστηριότητα (Κέρκυρα, Αύγουστος 1821-Λιβόρνο, Σεπτέμβριος 1877). Στα πρώτα στάδια της φιλολογικής πορείας της είχε διαβάσει πλήθος ιστορικών και φιλοσοφικών μελετών και αρθρογραφούσε σε έντυπα της εποχής. Το σημαντικότερο πόνημά της είχε αντικείμενο πραγμάτευσης το έργο του Δάντη με τίτλο *An historical Sketch of the life and times of Dante Alighieri*, για το οποίο απέσπασε διθυραμβικές κριτικές από ευρωπαϊκά έντυπα (*Rivista di Firenze*, *L'indpendence hellénique*, *Gazzetta d'Italia*, *Reveu Philosophique*, *Reveu des Deux Mondes* κ.ά.). Έως το τέλος της ζωής της συνέχισε τη συγγραφική δραστηριότητά της συνθέτοντας διατριβές και μονογραφίες. Βλ. «Μαργαρίτα Αλβάνα-Μηνιάτη-βίος και συγγράμματα», *Ημερολόγιον των Κυριών*, 1888, σ. 221-238.

⁴⁰¹ Ελληνίδα παιδαγωγός (1839-1905). Το 1872 ίδρυσε το «Σύλλογο υπέρ της γυναικείας παιδείσεως». Στην Κωνσταντινούπολη διηύθυνε το Ζάππειο παρθενγωγείο, από το 1875 έως το 1888. Ταξίδεψε στα σπουδαιότερα εκπαιδευτικά κέντρα της Ευρώπης και το 1890 ίδρυσε το πρότυπο ελληνικό παρθενγωγείο. Το 1898 ανέλαβε την εποπτεία του Αρσακείου. Δημοσίευσε το *Παιδαγωγικόν εγκόλπιον*, φιλολογικές διατριβές, μελέτες και άρθρα σε διάφορα έντυπα. Βλ. Μ.Δ. Βατάλας, «Κεχαγιά Καλλιόπη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΔ', σ. 315.

⁴⁰² Ελληνίδα λόγια με πλούσια φεμινιστική και πνευματική δράση. Ανέλαβε τη διεύθυνση του παρθενγωγείου της Οδησσού. Το 1888 έως το 1918 εξέδωσε την εβδομαδιαία *Εφημερίδα των Κυριών*. Ίδρυσε γυναικεία φιλανθρωπικά και εκπαιδευτικά σωματεία. Από τα μεγαλύτερα έργα της είναι το «Λύκειον των Ελληνίδων». Εργάστηκε για τη γυναικεία χειραφέτηση. Επίσης, είναι η πρώτη ελληνίδα δημοσιογράφος, με πλούσια συγγραφική δραστηριότητα, δημοσιευμένη σε ελληνικά και ξένα έντυπα. Βλ. Αιμιλία Καραβία, «Παρρέν Καλλιρόη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΘ', σ. 746-747.

⁴⁰³ Ελληνίδα συγγραφέας και κόρη του προέδρου της Βουλής Ζάρκου, με πλούσια παιδεία και γνώσεις στη γαλλική και στη γερμανική φιλολογία (1855-1899). Μετέφρασε φιλοσοφικές μελέτες και δημοσίευσε ορισμένες από τις πρωτότυπες σε περιοδικά, ιδίως στο *Αττικόν Ημερολόγιον*. Βλ. Θεόδωρος Βελλιανίτης, «Ζάρκου Αικατερίνη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΑ', σ. 916.

⁴⁰⁴ Δεν κατόρθωσα να βρω πληροφορίες για τις Μαριέττα Μπέτσου, Βιργινία Ευαγγελίδου και Ελένη Αντωνοπούλου.

Στο σύνολο της προσωπικής παραγωγής του Ασωπίου προστίθενται κείμενα βιογραφικού χαρακτήρα. Τα πρόσωπα που επιλέγει να βιογραφήσει ο Ασωπίος είναι οι Νικόλαος Θωμαζαίος⁴⁰⁵, Γεράσιμος Ζωχιός⁴⁰⁶ και Χρηστάκης Ζωγράφος⁴⁰⁷. Πρόκειται για πνευματικές φυσιογνωμίες που άφησαν την προσωπική σφραγίδα τους στο χώρο της διανόησης. Ο Ασωπίος εξακολουθεί να θέτει σε προτεραιότητα την ανάγκη πνευματικής καλλιέργειας και φωτισμού του αναγνωστικού κοινού του, δημοσιεύοντας κείμενα φιλολογικού ενδιαφέροντος και προσανατολισμένα στον κύκλο της ελληνικής, αλλά και ευρωπαϊκής λογιοσύνης.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη και έρευνα των προσωπικών κειμένων του Ασωπίου στο σύνολο της παραγωγής του προστίθεται το εκτενές άρθρο του «Ανακαλύψεις και εφευρέσεις» έχει αυστηρώς επιστημονικό περιεχόμενο και πληροφοριακό χαρακτήρα και συνδέεται με τις τρέχουσες εξελίξεις στο χώρο των επιστημονικών επιτευγμάτων, επιβεβαιώνοντας το ανήσυχο, ερευνητικό και φιλοπρόοδο πνεύμα του εκδότη.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Βλ. «Νικόλαος Θωμαζαίος», *AH*, 1875, σ. 315-330. Το βιογραφικό άρθρο κάνει σύντομη αναφορά σε βασικές πτυχές της ζωής του Ιταλού λογίου (σπουδές στην ιερατική σχολή, τη φιλολογία και τη φιλοσοφία) κατατάσσοντας αυτόν στις σημαντικότερες μορφές της ιταλικής γραμματολογίας. Δίνει πληροφορίες σχετικά με τη ρήξη του με τον Μαντσόνι για τις δοξασίες του δεύτερου περί αττικισμού της ιταλικής γλώσσας. Συνοπτικά καταγράφει δείγματα της πνευματικής συμβολής του (κριτικά και φιλολογικά έργα, μελέτη για το Δάντη, λεξικό αισθητικής, δημοτικά άσματα και οι δύο μυθιστορίες του, *Δούξ των Αθηνών* και *Πίστις και Καλλονή*). Επίσης, αναφέρεται στην πολιτική δράση του.

⁴⁰⁶ Βλ. «Γεράσιμος Ζωχιός», *AH*, 1882, σ. 409-420. Περιγράφονται βασικοί σταθμοί της ζωής του λογίου: φοίτησή του στην Ιόνιο Ακαδημία, ανώτατες σπουδές μαθηματικών, διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης, καθηγητής στη Ριζάρειο Σχολή (1844-1879). Παράλληλα με τη συμβολή του στο χώρο των γραμμάτων δίνονται πληροφορίες σχετικά με τη δράση του στον πολιτικό στίβο, αλλά και τη δημοσιογραφική δραστηριότητά του από το 1845 έως το 1876 (συντάκτης του *Χρόνου*, εκδότης της *Εφημερίδος του Λαού* και αρθρογράφος στον *Έσπερον*).

⁴⁰⁷ Βλ. «Χρηστάκης Β. Ζωγράφος», *AH*, 1887, σ. 525-528. Κατατάσσεται στον κύκλο των εθνικών ευεργετών. Με τη δράση του υπήρξε αρωγός της προσπάθειας για πνευματική καλλιέργεια και αναμόρφωση. Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και από μικρή ηλικία επεδίωκε φιλόπονα την ενίσχυση των ελληνικών γραμμάτων, γεγονός που απέσπασε τιμές από τη γαλλική και βαυβαρική κυβέρνηση.

⁴⁰⁸ Βλ. *AH*, 1869, σ. 153-186. Ο Ασωπίος κάνει μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία των επιστημονικών επιτευγμάτων, παραθέτοντας ονόματα κορυφαίων εφευρετών και αλφαβητικό κατάλογο των εφευρέσεων και ανακαλύψεων. Το άρθρο υποστηρίζεται με σημαντικές βιβλιογραφικές παραπομπές ενισχύοντας το επιστημονικό κύρος του. Πρόκειται για τα εξής επιστημονικά συγγράμματα: *Origine des découvertes attribuées aux moderns* του Dutens, *Histoire de la Chimie* του Hoefler, *Dictionnaire des sciences mathématiques pures et appliquées* του Monferrier και *Hydrographie* του P. Fionrnier.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το *Αττικόν Ημερολόγιον*, στα 25 χρόνια έκδοσής του, υπήρξε ένα από τα μακροβιότερα δείγματα συμβάλλοντας στην πρόοδο και εξέλιξη του ημερολογιακού είδους στα ελληνικά εκδοτικά δρώμενα του β' μισού του 19^{ου} αιώνα. Η προσφορά του στην πνευματική καλλιέργεια του αναγνωστικού κοινού είναι μεγάλη, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι μεγάλο μέρος από τις επιλεγμένες δημοσιεύσεις αντλείται από ποικίλα γνωστικά πεδία, όπως θετικές επιστήμες, ιστορία, φιλολογία, λογοτεχνία και αρχαιολογία. Δε θα ήταν υπερβολή να χαρακτηριστεί πνευματικό πανόραμα της εποχής του· οι σελίδες του φιλοξένησαν κείμενα διακεκριμένων λογίων και επιστημόνων από κάθε πεδίο της ανθρώπινης διανόησης.

Το *Αττικόν Ημερολόγιον* φαίνεται να επιχείρησε να γίνει γέφυρα επικοινωνίας του ελληνικού αναγνωστικού κοινού με τις διεθνείς πνευματικές εξελίξεις μέσω των μεταφρασμένων δημοσιεύσεων, οι οποίες, αν και πολύ λιγότερες από το σύνολο της πρωτότυπης δημοσιευμένης ύλης, αποτελούν δείκτη του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος του εντύπου.

Πέρα από τη μορφωτική αξία του το *Αττικόν Ημερολόγιον* έγινε το γόνιμο έδαφος στο οποίο καρποφόρησε το σατιρικό πνεύμα του Ειρηναίου Ασωπίου. Οι «επινομίδες» και τα ευθυμογραφήματά του έχουν ξεχωριστή θέση σε κάθε τόμο του εντύπου, συγκροτούν τη σατιρική φυσιογνωμία του και αποτελούν μια πολύτιμη παρακαταθήκη και ένα πολυσήμαντο μνημείο του έργου του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανώνυμος, «Βιβλιοκρισίαι περί του *Εθνικού Ημερολογίου*», *Εθνικόν Ημερολόγιον*, 1866, σ. 406-419.

Ανώνυμος, «Βιβλιοκρισίαι περί του *Εθνικού Ημερολογίου* του έτους 1866», *Εθνικόν Ημερολόγιον*, 1867, σ. 339-351.

Αγγελάτος, Δημήτρης, *Πραγματικότης και Ιδανικό. Ο Άγγελος Βλάχος και ο αισθητικός κανόνας της αληθοφάνειας (1857-1901)*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2002.

Αλεξανδρόπουλος, Μήτσος, *Πέντε Ρώσοι κλασικοί*, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή, 1978.

Αναγνωστόπουλος, Βασίλης Δ., «Κατακουζηνός, Αλέξανδρος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1057.

Αντωνίου-Τίλιου, Μαρία, «Ημερολόγια», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 802-806.
_____, «*Ποικίλη Στοά*», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1832-1833.

Αρβανιτάκης, Γ.Λ., «Νερούτσος, Τάσος βέης», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΗ', σ. 207.

Αρσένης, Ι.Α., «Τοις αναγνώσταις», *Ποικίλη Στοά*, 1881, σ. 3-4.

_____, «Προανάκρουσμα», *Ποικίλη Στοά*, 1882, σ. 3-5.

_____, «Πρόλογος», *Ποικίλη Στοά*, 1883, σ. 3-22.

Ασώπιος, Ειρηναίος, «Πρόλογος», *Χρυσάλλις*, τχ. 1 (1 Ιανουαρίου 1863), σ. 3.

_____, «Περί των συγχρόνων της Γερμανίας ποιητών: Ερρίκος Έινος (Heinrich Heine)», *Χρυσάλλις*, τχ. 1 (1863), σ. 3-7, τχ. 2, σ. 33-37, τχ. 3, σ. 65-68, τχ. 4, σ. 97-101 και τχ. 5, σ. 129-138.

Βαγενάς, Νάσος, «Η επιστροφή του Χάινε», εφ. *Το Βήμα* (17/6/2007).

Βαρελάς, Λάμπρος, «Βρετός, Μαρίνος Παπαδόπουλος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 332-333.

Βατάλας, Μάνος Δ., «Κεχαγιά Καλλιόπη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΔ', σ. 315.

_____, «Νούνιεθ ντέ Αρθε (Nunez de Arce), Γάσπαρ», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΗ΄, σ. 442-443.

_____, «Στεκκέτι (Stecchetti), Λορέντσο», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΚΒ΄, σ. 341.

Βελιαρούτης, Κώστας Δ., «Κωνσταντίνος Ασώπιος, ο διαπρεπής φιλόλογος-ο προοδευτικός καθηγητής-ο αναγεννητής του έθνους-ο κριτικός-ο τέλειος άνθρωπο», *Ηπειρωτική Εστία*, τ. 10 (1961), σ. 304-310.

Βελλιανίτης, Θεόδωρος, «Αβέρωφ, Γεώργιος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Α΄, σ. 57.

_____, «Ασώπιος, Ειρηναίος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΣΤ΄, σ. 46.

_____, «Ζάρκου Αικατερίνη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΑ΄, σ. 916.

_____, «Ζιραρντέν (Girardin), Αιμίλιος ντε», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΒ΄, σ. 56-57.

Βελουδής, Γιώργος, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκήδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Μπούρας, 1987.

Brockett, Oscar G. - J. Hildy, Franklin, *History of the theatre*, Boston, Allyn and Bacon, 2003, σ. 144, 247-248.

Γεωργαντά, Αθηνά, «Ο εισηγητής και ο πρώτος μεταφραστής του Πόε στην Ελλάδα», *Διαβάζω*, τχ. 112 (13/2/1985), σ. 34-42.

_____, *Αιών Βυρωνομανής: ο κόσμος του Byron και η νέα ελληνική ποίηση*, Αθήνα, Εξάντας, 1992.

Γκότση, Γεωργία, «*Η διεθνοποίηση της φαντασίας*»: Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες τον 19^ο αιώνα, Αθήνα, Gutenberg, 2010.

Γρηγοριάδης, Ιωάννης Γ. - Χάλκου, Αικατερίνη, «Θεοδοσίου, Δημήτριος και Θεοδοσίου, Πάνος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 843-844.

Crossley, Ceri, “Laprade, Victor Richard de”, *The New Oxford Companion to Literature in French*, (ed.) Peter France, Oxford, Clarendon Press, 1995, σ. 440.

Δεβάρης, Δ.Σ., «Ελισάβετ (-Παυλίνα), βασίλισσα της Ρουμανίας», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Θ', σ. 960-961.

Δημάκη-Ζώρα, Μαρία, Σ.Ν. Βασιλειάδης. *Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2002.

Δημαράς, Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1977.

_____, «Από τη σάτιρα στην ευθυμογραφία», στον τόμο *Σάτιρα και πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας/Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, 1979, σ. 305-325.

_____, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1982.

_____, *Κωστής Παλαμάς, η πορεία του προς την τέχνη*, Αθήνα, Νεφέλη, 1989.

Διαλησμάς, Στέφανος, «Το “*Ημερολόγιον Σκόκου*” και τα πάθη των συνεργατών του», Κ.Γ. Καιροφύλα-Σ.Γ. Φιλιππότη, *Αθηναϊκό Ημερολόγιο 1997*, Εικονογραφημένο, έτος όγδοο, Αθήνα, Φιλιππότης, 1997, σ. 130-136.

Zimbone, Anna, «Ροΐδης, Michelet και Αι μάγισσαι του Μεσαίωνα», περ. *Κ*, τχ. 17 (2008), σ. 35-44.

_____, «Η πολυεδρική φυσιογνωμία του ευρωπαϊού Εμμανουήλ Ροΐδη», *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα): Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010*, (επιμ.) Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, Αθήνα, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2011, τ. Β', σ. 607-611.

Hartnoll, Phyllis, *Ιστορία του θεάτρου*, μτφρ. Ρούλα Πατεράκη, Αθήνα, Υποδομή, 1980.

Ηλιού, Φίλιππος Η., *Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία. Α. Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα του É. Legrand και του H. Pernot (1515-1799)*, Αθήνα, Διογένης, 1973.

_____, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, τ. Α' (1801-1818), Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1997.

_____, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, τ. Β' (1819-1832), (επιμ.) Πόπη Πολέμη, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 2011.

Ιλίνσκαγια, Σόνια, *Η ρωσική λογοτεχνία στην Ελλάδα: 19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2006.

Ιωάννου, Φίλιππος, «Περί της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης», *Εθνικόν Ημερολόγιον*, Αθήνα, 1861, σ. 29-32.

Ο Καθημερινός, «Σημειώσεις», αρ. 9667, εφ. *Σκριπ*, (30 Ιανουαρίου 1905), σ. 1.

Καμπάνης, Αρίστος, «Λεοπάρντι, Τζιάκομο», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΕ', σ. 943-944.

Καμπούρογλου, Δημ. Γ., «Φέρμπος, Παναγιώτης», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΚΓ', σ. 806.

Καραβία, Αιμιλία, «Παρρέν Καλλιρρόη», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΘ', σ. 746-747.

Καρπόζηλου, Μάρθα, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα, 1991.

Κασίνης, Κ.Γ., «Ειρηνάιος Κ. Ασώπιος: ακμές του βίου και του έργου του» στο *Διασταυρώσεις, μελέτες για τον ΙΘ' & Κ' αι.*, τ. β', Αθήνα, Χατζηνικολή, 1998, σ. 33-116.

_____, *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας ΙΘ'-Κ' αι.*, τ. Α' (1801-1900), Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 2006.

Κεφαλληνάιου, Ευγενία, *Ο Lord Byron στην Ελλάδα: η παρουσία του στη νεοελληνική πνευματική ζωή κατά τον ΙΘ' αιώνα*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική σχολή, 1995 (Διδ. Διατρ.).

Κλάδος, Α.Ι., *Εφητηρίς του Βασιλείου της Ελλάδος διά το έτος 1837*, Αθήνα, 1837.

Κλάδος, Λ.Δ., «Αρσένης, Ιωάννης Α.», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Ε' σ. 664.

Κονόμος, Ντίνος, «Επτανησιακός Τύπος 1798-1864», *Επτανησιακά Φύλλα*, τ. 5 (1964), σ. 24-25.

Κοκίδης, Ιφ. Ν., «Κοκίδης, Δημήτριος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΔ', σ. 673.

Κουμαριανού, Αικατερίνη- Δρούλια, Λουκία- Layton, *Εντο Το ελληνικό βιβλίο 1476-1830*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1986.

Κυριακίδου- Στρώφων, Αναστασία, *Ο μυθιστοριογράφος Αλέξανδρος Δουμάς-πατέρας και η παρουσία του στα ελληνικά γράμματα του 19^{ου} αι.*, Τμήμα Γαλλικής γλώσσας και φιλολογίας, Φιλοσοφική σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1998 (Διδ. Διατρ.).

Κωνσταντουλάκη-Χάντζου, Ιωάννα, «Οι Ποιητικοί στοχασμοί του A. de Lamartine», *Νέα Εστία*, τχ. 1307 (Χριστούγεννα 1981), σ. 174-178.

Κωστίου, Κατερίνα, «Η καταγραφή του χρόνου ως άλλοθι: ημερολόγιο και λογοτεχνία», *Εκδοτικά προβλήματα και απορίες. Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Γ.Π. Σαββίδη (Αθήνα, 16-17 Ιουνίου 2000)*, Αθήνα, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, 2002, σ. 151-159.

Λαδογιάννη, Γεωργία, «Ο διηγηματογράφος Σπυρίδων Βασιλειάδης. Ζητήματα της αφηγηματικής του φυσιογνωμίας», *Estudios Neogriegos*, 13 (2010), σ. 131-136.

_____, «Ο εραστής, ο καλλιτέχνης και το έργο του. Ο μύθος του Πυγμαλίωνα στη Γαλάτεια του Σπ. Βασιλειάδη», *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα): Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010*, (επιμ.) Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, Αθήνα, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2011, τ. Β', σ. 635-647.

Λάσκαρης, Ι. Ν., «Καβαλλότι (Cavalloti), Φήλιξ-Κάρολος-Εμμανουήλ», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΓ', σ. 423.

Λ.Ε., «*Αττικόν Ημερολόγιον του έτους 1879 υπό Ειρηναίου Ασωπίου*», *Παρθενών*, τ. 4., αρ. 16 (1878), σ. 125-126.

Legrand, É.- Pernot, H., *Bibliographie Ionienne*, Α', Paris, E. Leroux, 1910.

Legrand, Émile, *Bibliographie Hellénique*, t. Deuxième/XVIII, Paris, Société d' édition des belles lettres, 1928.

Λιμογιάννη, Ειρήνη, *Ιδεολογικές προ-τάσεις στα Παλαιά και Νέα του Ειρηναίου Ασωπίου (1825-1905)*, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2005, σ. 19-32. (Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://elocus.lib.uoc.gr>.)

“Longfellow, Henry Wadsworth”, *The Oxford Companion to English Literature*, (ed.) Margaret Drabble, New York, Oxford University Press, 2000, σ. 607-608.

Λύσσαρη, Χριστίνα, «Λελέκος, Μιχαήλ», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1240.

Μαυρέλος, Νίκος, «Ο Ροΐδης, ο Εδγάρος Πόου και η “Περιήγησις εις την Σελήνην”», *ΜικροΦιλολογικά*, τχ. 2 (Φθινόπωρο 1997), σ. 5.

_____, «Η υποδοχή του Poe στην Ελλάδα και ο φακός του Ροΐδη», *Σύγκριση*, τχ. 14 (Οκτώβριος 2003), σ. 75-99.

Μάργαρης, Δημήτριος, *Ανδρέας Λασκαράτος. Σατιρικοί και ευθυμογράφοι*, Αθήνα, Βασική Βιβλιοθήκη, 1959.

Μερακλής, Μιχάλης Μ., «Ασώπιος, Ειρηναίος Κ.», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 210.

_____, «Καστόρχης, Ευθύμιος», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1053.

Μερακλής, Μιχάλης Μ.- Κοντάκης, Θεοδόσης, «Leopardi, Giacomo (Λεοπάρντι, Τζιάκομο)», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1246-1247.

Μηλιάδης, Γ., «Σλίμαν (Schliemann), Ερρίκος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΚΒ', σ. 35-36.

Μοσχόβου, Μαρία, «Περβάνογλου, Ιωάννης Π.», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1773.

Μουλλάς, Παναγιώτης, «Λογοτεχνία 1830-1880», *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σ. 15-82.

“Moore, Thomas”, *The Oxford Companion to English Literature*, (ed.) Margaret Drabble, New York, Oxford University Press, 2000, σ. 690-691.

Μπίστης, Δ., *Ημερολόγιον ήτοι καλανδάριον, περιέχον το αιώνιον Πασχάλιον με τα επόμενα αυτού, το εορτολόγιον και σεληνοδρόμιον*, Αθήνα, 1835, σ. γ'-δ'.

Μπουγάτσος, Ιωάννης Δ., *Το «Αττικόν Ημερολόγιον» του Ειρηναίου Κ. Ασωπίου*, Αθήνα, 1978.

Ναούμ, Ιωάννα, *Μειδιάμα αλγεινόν (1860-1930). Η ποιητική του κλαυσίγελου και ίχνη της ρομαντικής γενεαλογίας της*, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, 2007 (Διδ. Διατρ.).

“Nekrasov, Nikolai Alekseyevich”, *The Oxford Companion to English Literature*, (ed.) Margaret Drabble, New York, Oxford University Press, 2000, pp. 714-715.

Νιρβάνας, Παύλος, «Ένας άνθρωπος και ένα βιβλίο», *Νέα Εστία*, τχ. 57 (1 Μαΐου 1929), σ. 324-326.

Ντελόπουλος, Κυριάκος, *Νεοελληνικά Φιλολογικά Ψευδώνυμα. Συμβολή στη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2005.

Παπαδάκη, Βέρα, *Τα θαυμαστά ημερολόγια και οι εκδότες τους*, Αθήνα, Συλλογές, 1998.

Παπαδόπουλος, Θωμάς Ι., *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466-1800). Αλφαβητική και χρονολογική ανακατάταξις*, τ. Α΄, Αθήνα, Γραφείο δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1984.

Παυλίδης, Δημήτρης Γ., *Ιβάν Α. Κρυλώφ. Ο Ρώσος Αίσωπος*, Αθήνα, Γ.Α. Αποστολόπουλος & Υιοί, 1974.

Πετρίτσης, Σπύρος Α., «Ευαγγελίδης, Τρύφων Ε.», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 711.

Πλουμίδης, Γεώργιος Σ., *Το Βενετικόν Τυπογραφείον του Δημητρίου και του Πάνου Θεοδοσίου 1755-1824*, Αθήνα, χ.ε., 1969.

Πούχγερ, Βάλτερ, «Lessing, Gotthold Ephraim», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα-έργα-ρεύματα-όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1248-1249.

Πούχγερ, Βάλτερ - Λύσσαρη, Χριστίνα, «Σκόκος, Κωνσταντίνος Φ.», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα-έργα-ρεύματα-όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 2032-2033.

Provata, Despina, *Victor Hugo en Grece (1842-1902)*, Université de Paris-Sorbonne, 1994 (Διδ. Διατρ.).

Rigby, Brian, “Gautier, Théophile”, *The New Oxford Companion to Literature in French*, (ed.) Peter France, Oxford, Clarendon Press, 1995, pp. 335-336.

_____, “Karr, Alphonse”, *The New Oxford Companion to Literature in French*, (ed.) Peter France, Oxford, Clarendon Press, 1995, σ. 421.

Σκόκος, Κ.Φ., «Ολίγαι απαραίτητοι λέξεις», *Ετήσιον Ημερολόγιον· χρονογραφικόν, φιλολογικόν, γελοιογραφικόν*, 1887, σ. 5-6.

_____, «Ολίγαι λέξεις επί τη εικοσιπενταετηρίδι της εκδόσεως του *Εθνικού Ημερολογίου*», *Εθνικόν Ημερολόγιον· χρονογραφικόν, φιλολογικόν, γελοιογραφικόν*, τ. 25, 1910, σ. 3-4.

_____, «Η 30ετηρίς του *Εθνικού Ημερολογίου*», *Εθνικόν Ημερολόγιον· χρονογραφικόν, φιλολογικόν, γελοιογραφικόν*, 1915, σ. 10.

Σμυρναίος, Αντώνη Λ., «Το Ελληνικόν Λύκειον Ερμουπόλεως και η προτεσταντική αγωγή του Εμμ. Ροΐδη», *Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις: 2^ο Διεθνές Συνέδριο (4-6 Οκτωβρίου 2002)*, Πανεπιστήμιο Πατρών (Ιστότοπος: <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/periexomena.htm>.)

“Tennyson, Alfred”, *The Oxford Companion to English Literature*, (ed.) Margaret Drabble, New York, Oxford University Press, 2000, σ. 1001-1002.

Τσαρνά, Ηρώ, «Όψεις του μεταφραστικού έργου του Εμμανουήλ Ροΐδη», *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα: Γ' Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006*. (Ιστότοπος: http://www.eenscongress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=343.)

Χατζιώτης, Κώστας - Κουζέλη, Λαμπρινή, «Εκδοτικοί οίκοι», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα-έργα-ρεύματα-όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 595.

Χαριτάτος, Μάνος, «Τα ημερολόγια στα χρόνια 1800-1863 (με προσθήκες στην ελληνική βιβλιογραφία)», *Ο Εραμιστής*, τχ. 14 (1977), σ. 93-137.

Χ.Ι.Μ., «*Αττικόν Ημερολόγιον* του δίσεκτου έτους 1872 υπό Ειρηναίου Ασωπίου», *Παρθενών*, τ. 1., αρ. 10 (1871), σ. 582-583.

ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ-ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ

Άνδερσεν, *Παραμύθια Δανικά*, μτφρ. Δ. Βικέλας, Αθήνα, Α. Κορομηλάς, 1884.

Βαλαωρίτης, Αριστοτέλης, *Έργα*, Αθήνα, Φέξης, 1916.

Βασιλειάδης, Σπ., *Αττικά Νύκται: Τα άπαντα*, Αθήνα, Φέξης, 1900.

_____, *Αττικά Νύκτες*, έκδοση 3^η, Αθήνα, Φέξης, 1915.

Κάλβος, Ανδρέας, *Ωδαί*, Αθήνα, Ίκαρος, 2000.

Λελέκος, Μιχαήλ Σ., *Δημοτική Ανθολογία*, Αθήνα, 1868.

Παλαμάς, Κωστής, *Άπαντα*, τ. 1, Αθήνα, Γκοβόστης, χ.χ.

Παπαδιαμαντόπουλος, Ι., *Τρυγόνες και Έχιδναι*, Αθήνα, 1878.

Παπαρρηγόπουλος, Δ., *Ποιήσεις*, Αθήνα, Πάσσαρης, 1867.

Παράσχος, Αχιλλεύς, *Ποιήματα*, τ. 3, Αθήνα, Κορομηλάς, 1881.

Προβελέγγιος, Αριστομένης, *Ποιήματα παλαιά και νέα*, τ. Α΄, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1896.

Ροϊδης, Εμμανουήλ, *Άπαντα*, τ. 5, (επιμ.) Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1978.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ ΑΣΩΠΙΟΥ

«Περί των συγχρόνων της Γερμανίας ποιητών: Ερρίκος Έννος (Heinrich Heine)», *Χρυσάλλις*, τχ. 1 (1863), σ. 3-7, τχ. 2, σ. 33-37, τχ. 3, σ. 65-68, τχ. 4, σ. 97-101 και τχ. 5, σ. 129-138.

«Ανακαλύψεις και εφευρέσεις», *AH*, 1869, σ. 153-186.

«Πρόλογος», *AH*, 1871, σ. γ΄-η΄.

«Η κατάκτησις του παραδείσου», *AH*, 1874, σ. 83-126.

«Νικόλαος Θωμασαίος», *AH*, 1875, σ. 315-330.

«Επινομίς», *AH*, 1873, σ. 25-40.

«Αι Αθήναι», *AH*, 1878, σ. α΄-μδ΄.

«Όφης και πίθηκος», *AH*, 1880, σ. 1-36.

«Αττίλας, ο βασιλεύς των Ούννων, κατά τους μύθους, τας παραδόσεις και την ιστορίαν», *AH*, 1880, σ. 37-85.

- «Το στέμμα του Αγίου Στεφάνου», *AH*, 1880, σ. 85-99.
- «Αυτοκρατορία και Παπωσύνη», *AH*, 1880, σ. 100-148.
- «Γεράσιμος Ζωχιός», *AH*, 1882, σ. 409-420.
- «Η γυνή εν Ελλάδι και εν τη Εσπερία. Κοινωνική μελέτη», *AH*, 1883, σ. 145-183.
- «Κάρφος και δοκός», (α΄ μέρος), *AH*, 1884, σ. 75-117 και (β΄ μέρος), *AH*, 1885, σ. κε΄-οβ΄.
- «Παροράματα εν τω βιβλίω του Θεού», *AH*, 1884, σ. 208-239.
- «Ο Μέσος Αιών. Μελέτη εις μέρη δύο», *AH*, 1885, σ. 121-137.
- «Λόγιαι γυναίκες και βασίλισσαι συγγραφείς», *AH*, 1885, σ. 417-429.
- «Σύνταγμα και ημερολόγιον», *AH*, 1886, σ. 1-20.
- «Τα διπλά του γείτονος», *AH*, 1886, σ. 21-33.
- «Τα δεινά Μαρτίνου του Δ΄», *AH*, 1886, σ. 110-111.
- «Bibere papaliter», *AH*, 1886, σ. 111-112.
- «Ιστορία του διαβόλου από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ'ημάς χρόνων», (α΄ μέρος), *AH*, 1886, σ. 440-485, (β΄ μέρος), *AH*, 1890, σ. 109-136 και (γ΄ μέρος), *AH*, 1896, σ. 123-148.
- «Προς τον σοφολογιώτατον κύριον Γεώργιον Ν. Χατζιδάκιν. Εξόφλησις παλαιού λογαριασμού», *AH*, 1886, σ. 498-525.
- «Ήσαν δύο και έμεινεν εις», *AH*, 1887, σ. 1-28.
- «Οι πρόδρομοι του Λουθήρου. Μεσαιωνική μελέτη. Αρνάλδος ο εκ Βρεσκίας, Δάντης, Πετράρχης, Βοκκάκιος, οι μετά τον Βοκκάκιον», *AH*, 1887, σ. 136-188.
- «Φραγκίσκος Α΄ (1515-1547)-Βασιλεύς ιππότης και βασιλεύς φιλότεχνος-Ραβλαί-Αναγέννησις-Αι γυναίκες της αυλής του Φραγκίσκου», *AH*, 1887, σ. 189-238.
- «Χρηστάκης Β. Ζωγράφος», *AH*, 1887, σ. 525-528.
- «Η αυλή εν Γαλλία από Καρόλου του Μεγάλου έως Λουδοβίκου Ιζ΄», *AH*, 1890, σ. 136-180.
- «Από του Νείλου εις τον Ιλισσόν», *AH*, 1896, σ. 1-28.

«Κάρολος ο Β΄ και Λουδοβίκος ο ΙΔ΄ ή το αυλικόν πνεύμα εν πρακτική ενεργεία», *AH*, 1896, σ. 271-303.